



DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Szczecin, dnia 29 grudnia 2025 r.

Poz. 5968

Podpisany przez:

Karol Śmist; ZUW

Data: 29.12.2025 13:38:44



UCHWAŁA NR XIII/176/25 SEJMIKU WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

z dnia 18 grudnia 2025 r.

w sprawie przyjęcia „Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2025-2028”

Na podstawie art. 18 pkt 20 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2025 r. poz. 581 i 1535) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 i 1907 oraz z 2025 r. poz. 1168) uchwala się, co następuje:

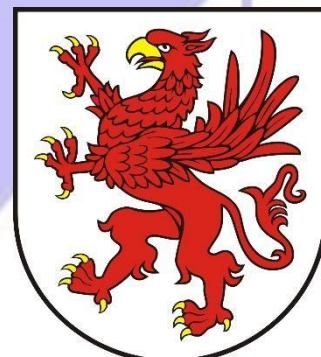
§ 1. Przyjmuje się „Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2025-2028”, w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego.

Przewodnicząca Sejmiku Województwa
Zachodniopomorskiego

Teresa Kalina

Załącznik do Uchwały nr XIII/176/25
Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego
z dnia 18 grudnia 2025 r.



**WOJEWÓDZKI PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI**

**WOJEWÓDZTWA
ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

NA LATA 2025-2028

Szczecin, 2025

**Opracowanie wykonane dla
ZARZĄDU WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO:**

Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie



Instytucja Kultury
Samorządu Województwa
Zachodniopomorskiego

autorzy:

**Maria Witek
Aleksandra Hamberg-Federowicz
Anna Bartczak
Kamila Wójcik**

Spis treści

WPROWADZENIE	s. 5
I. PRZEDMIOT I CEL OPRACOWANIA WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2025–2028	s. 7
II. PRAWNE I PROGRAMOWE UWARUNKOWANIA OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD DZIEDZICTWEM KULTUROWYM	s. 9
1. OCHRONA ZABYTKÓW I OPIEKA NAD ZABYTKAMI W POLSCE W GŁÓWNYCH AKTACH PRAWA	s. 9
2. OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W USTALENIACH MIĘDZYNARODOWYCH	s. 16
3. TŁO PRAWNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	s. 20
3.1. Strategie krajowe – polityka państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	s. 20
3.2. Strategie wojewódzkie – polityka samorządu województwa zachodniopomorskiego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	s. 24
3.3. Strategie jednostek samorządu terytorialnego województwa zachodniopomorskiego - powiatowe i gminne programy opieki nad zabytkami	s. 28
4. ORGANIZACJA OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA TERENIE WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	s. 29
4.1. Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków	s. 29
4.2. Samorządowi konserwatorzy zabytków	s. 30
4.3. Instytucje kultury i inne instytucje ukierunkowane na ochronę zabytków	s. 30
III. CHARAKTERYSTYKA ZABYTKÓW I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	s. 32
1. UWARUNKOWANIA GEOGRAFICZNE I NATURALNE	s. 32
2. UWARUNKOWANIA HISTORYCZNE – ZARYS DZIEJÓW	s. 33
3. ZASÓB ZABYTKOWY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	s. 36
3.1. Układy urbanistyczne i ruralistyczne	
3.2. Architektura miast i wsi	
Architektura sakralna	
Architektura rezydencjonalna	
Budynki użyteczności publicznej w miastach	
Architektura militarna	
Zabudowa mieszkalna w miastach	
Zabudowa wiejska	
Żołędź folwarczne	
Wiejskie budynki użyteczności publicznej	
Zabytki techniki	
3.3. Zieleń zabytkowa	
3.4. Zabytki ruchome	
Wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych	
Wyposażenie i wystrój obiektów świeckich	

- 3.5. Obiekty małej architektury
- 3.6. Relikty osadnictwa pradziejowego (zarys zagadnień)
- 3.7. Kolekcje, zbiory
- 3.8. Zbiory muzealne
- 3.9. Wartości niematerialne

IV. WALORYZACJA I OCHRONA ZABYTEKÓW I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO – FORMY I SPOSOBY OCHRONY	s. 60
1. OCHRONA W PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	s. 60
2. OCHRONA PRAWNA ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	s. 68
2.1. Rejestr zabytków	
2.2. Wojewódzka ewidencja zabytków	
2.3. Gminna ewidencja zabytków	
2.4. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	
2.5. Park Kulturowy	
2.6. Pomnik historii	
2.7. Skarby Dziedzictwa	
2.8. Lista dziedzictwa światowego	
V. CELE I ZADANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTEKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2025–2028	s. 74
1. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	s. 74
2. CELE PERSPEKTYWICZNE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTEKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2025–2028	s. 76
3. CELE OPERACYJNE I ZADANIA WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTEKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2025–2028	s. 77
VI. WDRAŻANIE I MONITOROWANIE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTEKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2025-2028	s. 98
1. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA WPONZ WZP	s. 98
2. INSTYTUCJE ODPOWIEDZIALNE ZA REALIZACJĘ WPONZ WZP	s. 98
3. RAMY CZASOWE REALIZACJI WPONZ WZP	s. 99
4. MONITOROWANIE REALIZACJI WPONZ WZP	s. 99
Jednostka monitorująca	
Poziomy monitorowania	
Podsumowanie monitorowania – sprawozdanie	

WPROWADZENIE

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami dla Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2025-2028 opracowany został przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie – instytucję kultury Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego, jako realizacja obowiązku wynikającego z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Bazą stały się doświadczenia z realizacji wcześniejszych Programów – na lata 2008–2012, 2013–2017, 2017–2020, 2021–2024, cykliczne sprawozdania (w trybie dwuletnim), a także wyniki konsultacji z jednostkami samorządów terytorialnych województwa oraz jednostkami organizacyjnymi i instytucjami samorządu województwa. Wszystkie wcześniejsze dokumenty programowe uzyskały pozytywną opinię Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Program jest jednym z dokumentów kierunkowych samorządu województwa, działającego na rzecz pomyślnego rozwoju regionu i jego mieszkańców. Podstawowym celem Programu jest ochrona dziedzictwa kulturowego i włączenie go w nurt życia społeczeństwa, poprzez utrzymanie walorów krajobrazu kulturowego i zabytków na terenie województwa, działania służące utrzymaniu zasobu i poprawie stanu materialnej substancji zabytków oraz zagospodarowaniu ich w sposób odpowiadający wartościom zabytkowym oraz potrzebom społecznym - obecnych i przyszłych generacji. W Polityce kulturalnej województwa zachodniopomorskiego zapisano, iż podstawę opracowania programu stanowi analiza zasobu kulturowego województwa i potrzeb w zakresie jego ochrony i opieki nad nim, w celu zachowania dla obecnych i przyszłych pokoleń.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2025-2028 obejmuje zagadnienia związane z bogactwem kulturowym dziedzictwa regionu, w szczególności zabytków, przy uwzględnieniu lokalnej specyfiki, mocnych i słabych stron, uwarunkowań prawnych i finansowych.

Sedno Programu stanowi wytyczenie celów strategicznych i operacyjnych oraz określenie zadań w perspektywie najbliższych czterech lat.

Misją jest poprawa uwarunkowań wpływających na stan zabytków i umocnienie tożsamości lokalnej i narodowej dla rozwoju społeczeństwa województwa zachodniopomorskiego poprzez kulturę, rozumianą jako całościowy kształt duchowego i materialnego dorobku społeczeństwa.

Zadania przyjęte do realizacji mają sprzyjać rewaloryzacji i rewitalizacji zabytków oraz krajobrazu kulturowego i służyć procesom rozwojowym w obszarach gospodarczym, turystyczno-rekreacyjnym i społecznym, w zgodności z polityką Województwa Zachodniopomorskiego oraz Państwa.

Zgodnie z założeniami tworzenia dokumentów na szczeblu regionalnym aktualny WPONZ WZP 2025-2028 koncentruje się na zadaniach i działaniach, za które jest odpowiedzialny Samorząd Województwa, angażując swoje zasoby techniczne, organizacyjne, osobowe i finansowe. Bezpośrednim realizatorem zadań, przy wsparciu środkami zewnętrznymi, będą jednostki

organizacyjne samorządu województwa oraz instytucje kultury samorządu województwa, w tym Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie.

I. PRZEDMIOT I CEL OPRACOWANIA WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2025–2028

Przygotowanie i realizacja programu opieki nad zabytkami należy do ustawowych obowiązków samorządu województwa, wynikających z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm. – dalej zwanej „ustawą” lub „ustawą o ochronie zabytków”). Art. 87 ww. ustawy określa zasady sporządzenia wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami (WPONZ), wśród których podstawowe to:

- WPONZ sporządza się na okres 4 lat,
- Wojewódzki PONZ sporządza Zarząd Województwa,
- Wojewódzki PONZ opiniuje Wojewódzki Konserwator Zabytków,
- Wojewódzki PONZ przyjmuje Sejmik Województwa,
- Wojewódzki PONZ ogłasza się w Dzienniku Urzędowym Województwa,
- Zarząd Województwa sporządza, co 2 lata sprawozdania z realizacji WPONZ i przedstawiania je Sejmikowi Województwa.

Cele wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami zdefiniowane w ust. 2. art. 87 ww. ustawy, określone są następująco:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dotychczas dla Województwa Zachodniopomorskiego opracowano cztery programy:

- „**Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami dla Województwa Zachodnio-pomorskiego na lata 2008-2012**”, przyjęty Uchwałą Nr XX/197/08 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 17 czerwca 2008 r.
- „**Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2017 dla Województwa Zachodniopomorskiego**”, przyjęty uchwałą Nr XXIII/310/13 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 26 marca 2013 r.

- **„Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodnio-pomorskiego na lata 2017-2020”,** przyjęty uchwałą Nr XXIX/444/17 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 10 kwietnia 2017 r.
- **„Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodnio-pomorskiego na lata 2021-2024”,** przyjęty uchwałą Nr XXIX/338/21 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 28 października 2021 r.

Obecny dokument dotyczący kolejnego czteroletniego okresu, lat 2025–2028, jest piątym programem Województwa Zachodniopomorskiego.

Aktualny WPONZ powstał w oparciu o:

1. obowiązujące prawo krajowe, strategiczne programy wyznaczające kierunki i zasady rozwoju regionów;
2. regionalne dokumenty programowe, jak: Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego, Polityka kulturalna województwa zachodniopomorskiego, strategie sektorowe oraz wynikające z nich tworzone Programy Strategiczne;
3. doświadczenia i dobre praktyki powstałe w trakcie realizacji poprzednich edycji WPONZ Województwa Zachodniopomorskiego;
4. udokumentowany zasób zabytkowy województwa.

II. PRAWNE I PROGRAMOWE UWARUNKOWANIA OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD DZIEDZICTWEM KULTUROWYM

1. OCHRONA ZABYTEKÓW I OPIEKA NAD ZABYTEKAMI W POLSCE W GŁÓWNYCH AKTACH PRAWA

Głównymi źródłami prawa w Polsce odnoszącymi się do zabytków jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Konstytucja RP

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek Państwa i każdego obywatela (*art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*).

W dokumencie znajduje się zapis, iż Rzeczpospolita strzeże dziedzictwa narodowego, a Państwo stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz wolności w korzystaniu z dóbr kultury.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Szczególnym aktem prawa regulującym ochronę i opiekę nad zabytkami w Polsce jest ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568 z późn. zm., Dz.U. z 2024, poz. 1292 z późn. zm.) wraz z aktami wykonawczymi. W ustawie określono m.in. przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad nimi.

Przedmiotem ochrony i opieki jest zabytek, którego definicja według art. 3 ustawy brzmi:

- zabytek – *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły*, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o cechach jw.;
- zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o cechach jw.;
- zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;

- otoczenie zabytku – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Przedmiot ochrony doprecyzowany został w art. 6 ust. 1 ustawy: opiece i ochronie podlegają – bez względu na stan zachowania:

- zabytki nieruchome będące w szczególności:
 - krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki ruchome będące w szczególności:
 - dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - materiałami bibliotecznymi,
 - instrumentami muzycznymi,
 - wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
 - pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - cmentarzyskami, kurhanami,
 - reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także zabytki niematerialne – nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są (art. 7 ustawy)¹:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 3) uznanie za pomnik historii;
- 4) utworzenie parku kulturowego;
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków należy do kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków, podejmujących decyzje z urzędu lub na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku.

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Pomnik historii ustanawia Prezydent RP, na wniosek ministra właściwego ds. kultury, w drodze rozporządzenia. Pomnikiem historii można uznać zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury. Wniosek może zostać złożony po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków. Istnieje możliwość przedstawienia Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosku o wpis pomnika historii na „Listę dziedzictwa światowego”, na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, przyjętej w Paryżu w dniu 16 listopada 1972 r.

Utworzenie **parku kulturowego** oraz sporządzanie **miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego** z odpowiednimi zapisami dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego, leży w kompetencjach samorządu gminy.

Ochrona zabytków realizowana jest przez organy administracji publicznej, co określa art. 4 ustawy.

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie działań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

¹ Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568 ze zm., t.j. Dz.U.2024 poz. 1292 ze zm.).

Opieka nad zabytkami, sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza, wg art. 5 polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Według art. 18 ust. 1. ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy:

- sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw,
- planowaniu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej,
- analizie i studium z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy,
- decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej,
- decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wg art. 18 ust. 2. w dokumentach strategicznych i planistycznych województwa, powiatu, gminy:

- uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków,
- zapewnia się ochronę zabytków przy realizacji inwestycji,
- ustala się rozwiązania mające na celu przywracanie zabytków do jak najlepszego stanu,
- ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Szczegółowe zasady ochrony poszczególnych zabytków i obszarów zapisywane są, zgodnie z art. 19.1. i 1a w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (m.p.z.p.), a także w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy.

Ochronę zabytków uwzględnia się także w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń

Zgodnie z **art. 21** ewidencja zabytków jest podstawą sporządzania programów opieki nad zabytkami przez gminy, powiaty, województwa. Opracowanie wszelkiego rodzaju koncepcji, wytycznych, projektów rewaloryzacji i przekształceń obiektów zabytkowych, studiów zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego opiera się na wiedzy o zasobie zabytkowym, w formie ewidencji. Zgodnie z art. 22 ust. 2 i 4 wójt (burmistrz, prezydent

miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków, zaś wojewódzką ewidencję zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków.

Gminna ewidencja zabytków (GEZ) funkcjonuje jako forma ochrony poprzez inne przepisy:

- art. 7 pkt 4 ustawy łącznie z przepisami ustawy Prawo budowlane (art. 36 ust. 3) i ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- obowiązek uwzględniania GEZ w programach opieki wojewódzkich, powiatowych i gminnych, które z kolei uwzględnia się przy sporządzaniu planów zagospodarowania przestrzennego (art. 21),
- obowiązek uwzględniania GEZ w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 19.1)
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Podział kompetencji i organizacja organów ochrony zabytków określone są w art. 89-101 ustawy.

Organami ochrony zabytków są:

- a. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje wykonuje Generalny Konserwator Zabytków (GKZ).

Do kompetencji GKZ należy m.in. opracowywanie krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, sprawowanie nadzoru nad działalnością wojewódzkich konserwatorów zabytków, prowadzenie krajowej ewidencji zabytków, promowanie badań naukowych w zakresie konserwacji zabytków. Przy ministrze działa Rada Ochrony Zabytków, jako organ opiniodawczo-doradczy. Przy Generalnym Konserwatorze Zabytków działa Główna Komisja Konserwatorska.

- b. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Do zadań wojewódzkiego konserwatora zabytków (WKZ) należy m.in.: realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, sporządzanie planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie; sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań i prac konserwatorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach; prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; opracowywanie wojewódzkich planów ochrony na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych; upowszechnianie wiedzy o zabytkach. Przy WKZ działa Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków jako organ opiniodawczy.

W zakresie planowania ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych i zagrożeń, art. 88 ust.

2 ustawy wskazuje, iż:

minister do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określa, w drodze rozporządzenia, organizację i sposób ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, z uwzględnieniem zadań administracji odpowiedniego stopnia

i jednostek organizacyjnych posiadających zabytki, wskazując sposób prowadzenia prac zabezpieczających.

Podstawowym aktem wykonawczym jest rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 roku w sprawie organizacji i sposobie ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153).

Rozporządzenie określa, iż organizację i sposób ochrony planuje się w jednostkach organizacyjnych posiadających zabytki oraz na poszczególnych stopniach administracji, jako:

- plan ochrony zabytków jednostki organizacyjnej,
- gminny plan ochrony zabytków,
- powiatowy plan ochrony zabytków.

Plany wykonuje kierownik jednostki, burmistrz, starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz odpowiednio organem obrony cywilnej lub burmistrzem/prezydentem/starostą. Plany podlegają corocznej aktualizacji.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 1392, 1890, tj. Dz.U. z 2020 poz. 1668, ze zm.)

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami jest jednym z zadań publicznych, które wykonuje samorząd województwa. Art. 11 ust. 1 stanowi, iż w zakresie działalności samorządu województwa jest określanie strategii rozwoju województwa uwzględniającej cele, wśród których są trzy związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego:

- pielęgnowanie polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców, a także pielęgnowanie i rozwijanie tożsamości lokalnej,
- zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnianiu potrzeb przyszłych pokoleń,
- kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego.

Polityka rozwoju województwa prowadzona przez samorząd województwa powinna uwzględniać wspieranie rozwoju kultury oraz **sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystanie**, o czym stanowi art. 11 ust. 2. pkt 7.

Zadania o charakterze wojewódzkim określa z kolei art. 14. ust.1. w zakresie, m.in.:

- kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- zagospodarowania przestrzennego.

Inne zadania pośrednio związane są z dziedzictwem kulturowym, zwłaszcza: tworzenie warunków rozwoju gospodarczego czy promocja walorów województwa, wśród których są obiekty i obszary zabytkowe i regionalne dziedzictwo kulturowe.

Inne uregulowania prawne dotyczące zabytków znajdują się m.in w następujących ustawach:

- ✓ ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2003 Nr 80 poz. 717, t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 503 ze zm.) z aktami wykonawczymi;
- ✓ ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz.U. 1994 Nr 89 poz. 414, t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 2351 ze zm.);

- ✓ ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2021 poz. 1973, ze zm.) z aktami wykonawczymi, z której wynika obowiązek wykonania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (art. 72 ust. 4 i 5) z uwzględnieniem walorów zabytkowych;
- ✓ ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2022, poz. 916 ze zm.), uwzględniająca ochronę krajobrazów i wartości kulturowe. Jedną z form ochrony wg tej ustawy są parki krajobrazowe – obszary chronione ze względu na wartości przyrodnicze, walory historyczne i kulturowe;
- ✓ Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz.U. 2020, poz. 1947);
- ✓ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. 2021, poz. 1899 ze zm.);
- ✓ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz.U. 2021, poz. 1038 ze zm.);
- ✓ ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 1991 Nr 114 poz. 493, t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 194)
- ✓ ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, *tzw. ustawa krajobrazowa* (Dz.U. 2015, poz. 774 z późn. zm.) z aktem wykonawczym: rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.
- ✓ Ustawa z dnia 07 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023, poz. 1688).
- ✓ rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 roku o organizacji i sposobie ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. Nr 212, poz. 2153).

2. OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W USTALENIACH MIĘDZYNARODOWYCH

Najistotniejsze dla dziedzictwa kulturowego ustalenia międzynarodowe, przyjęte przez Polskę to:

- **Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. przyjęta na sesji w Paryżu**
(Dz.U. z 1976 r. nr 32, poz. 190 – załącznik)

Konwencja zobowiązuje do: ustanowienia „skutecznego systemu ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, zorganizowanego w sposób stały i zgodny z metodami współczesnej nauki”; uprawiania polityki zmierzającej do wyznaczenia dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączenia ochrony tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego; podejmowania środków prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, waloryzacji i reanimacji tego dziedzictwa.

- **Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) – 16 stycznia 1992 r. – La Valetta**
(Dz.U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564)

Konwencja dotycząca dziedzictwa archeologicznego, które stanowi źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zobowiązuje do wprowadzenia systemu prawnej ochrony dziedzictwa archeologicznego, zapewniającego prowadzenie ewidencji archeologicznego dziedzictwa, łączenia potrzeb archeologii z wymaganiami planów zagospodarowania, zapewnienia finansowego wsparcia dla badań archeologicznych od władz państwowych, regionalnych i gminnych.

- **Europejska konwencja krajobrazowa – 22 października 2000 r. – Florencja**
(Dz.U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98)



Konwencja zobowiązuje do: ustanowienia i wdrożenia polityki w zakresie krajobrazu, który przyczynia się do tworzenia kultur lokalnych i jest podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego) ukierunkowanej na ochronę, gospodarkę i planowanie krajobrazu. W konwencji tej zwrócono uwagę na współpracę transgraniczną (na szczeblu regionalnym i lokalnym) służącą przygotowaniu i wdrażaniu wspólnych programów dotyczących krajobrazu (krajobrazy transgraniczne). Ustanowiono Nagrodę Krajobrazową Rady Europy - wyróżnienie przyznawane organom lokalnym i regionalnym, które wykażą się skutecznymi i znaczącymi osiągnięciami w dziedzinie ochrony, gospodarki lub planowania krajobrazu.

- **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r.**

(Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585)



Celami konwencji są m.in.: ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego; tworzenie takich warunków dla kultur, by mogły się w pełni rozwijać i swobodnie na siebie oddziaływać w sposób przynoszący im wzajemne korzyści; promowanie poszanowania różnorodności form wyrazu kulturowego i uświadamianie jej wartości na płaszczyźnie lokalnej, krajowej i międzynarodowej; potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem dla wszystkich krajów. Za zasady uznano: komplementarność ekonomicznych i kulturowych aspektów rozwój, z uwagi na fakt, że kultura jest jedną z głównych sił napędowych rozwoju, kulturowe aspekty rozwoju są równie istotne jak jego aspekty ekonomiczne. Ochrona, promowanie i zachowanie różnorodności kulturowej są podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń.

- **Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy**

przyjęta 3 października 1985 r. w Granadzie, weszła w życie 1 grudnia 1987 r. Przez Polskę została podpisana 19 października 2011 r. (Dz.U. 2012 poz.2010)

Zasadniczym celem dokumentu jest ochrona europejskiego dziedzictwa architektonicznego. Konwencja definiuje pojęcie dziedzictwa architektonicznego i zwraca uwagę na potrzebę jego ochrony nie tylko na szczeblu krajowym, ale i europejskim. Konwencja zakłada współdział społeczeństwa w procesie ochrony zabytków, podkreśla rolę promocji dziedzictwa i rozwijania świadomości społecznej w zakresie ochrony zabytków. Zobowiązuje również strony do wymiany informacji na temat polityki konserwacji zabytków.

- **Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego** przyjęta w Paryżu dnia 17 października 2003 r., przez Polskę przyjęta 8 lutego 2011 r., Dz.U. Nr 179, 2011, poz. 1018.

Celem Konwencji jest objęcie ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego rozumianego wg UNESCO jako: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności, jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową, które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego”. Krajowa lista jest spisem przejawów żywego dziedzictwa niematerialnego z terenu Polski i ma charakter wyłącznie informacyjny. Listę prowadzi Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa. Jednostki samorządu terytorialnego zachęcane są do gromadzenia informacji na temat dziedzictwa niematerialnego w Polsce, inicjowania programów, mających na celu jego ochronę oraz do współpracy w zakresie działań, związanych z jego ochroną, dokumentacją i popularyzacją.

- **Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego**
podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 roku (Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212)

Ochrona dóbr kulturalnych w rozumieniu konwencji objęła opiekę nad nimi oraz ich poszanowanie podczas konfliktu zbrojnego. Wyróżnione zostały dwa poziomy ochrony: w czasie pokoju i w czasie wojny. Państwa zobowiązały się do organizacji ochrony dóbr kulturalnych już w czasie pokoju, by zapewnić im stosowną ochronę wobec dających się przewidzieć następstw konfliktu zbrojnego. Ustalono również, że dobra kultury nie mogą być przedmiotem represaliów. Konwencja haska z 1954 r. wprowadziła dwa rodzaje ochrony dóbr kulturalnych: ochronę ogólną i ochronę specjalną. Ochroną ogólną objęte są dobra kulturalne zdefiniowane w art. 1 konwencji. Są to te dobra kulturalne, którym nie przyznano ochrony specjalnej. Ochrona ogólna składa się z dwóch elementów, tj. opieki i poszanowania. **Opieka** nad dobrami kulturalnymi polega na podjęciu działań przez państwa – strony za pomocą uznanych przez nie środków, które mają na celu zabezpieczyć dobra kulturalne na terytorium własnego państwa przed możliwymi do przewidzenia skutkami konfliktu zbrojnego. Ponadto ww. ochrona zobowiązuje państwa do podejmowania tego typu działań już w czasie pokoju. Natomiast poszanowanie dóbr kulturalnych to zobowiązanie państw – stron konwencji do szanowania dóbr kulturalnych położonych zarówno na ich własnym terytorium, ale także na terytorium innych państw.

- **Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury.**
Przyjęta w Paryżu w dniu 17 listopada 1970 r. (Dz.U. 1970 nr 20 poz.106).

Państwa zobowiązują się do utworzenia na swoim terytorium jednej lub kilku krajowych służb ochrony dziedzictwa kulturalnego oraz do przeciwdziałania nielegalnym praktykom dostępnymi im środkami.

- **Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE**
(Infrastructure for Spatial Information In Europe)

W ustawie o infrastrukturze informacji przestrzennej z dnia 4 marca 2010 r., która weszła w życie 7 czerwca 2010 r. (Dz.U. 2010 nr 76 poz. 489) Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego został zdefiniowany (art. 3, pkt. 7c) jako organ wiodący i współodpowiedzialny, wraz z Ministrem Środowiska, w zakresie tematu danych przestrzennych w części dotyczącej zabytków nieruchomości w rozumieniu ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa stanowi przeniesienie na grunt legislacyjny Polski zapisów dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE.

Założeniem dyrektywy jest opracowanie baz danych GIS oraz udostępnienie tych danych za pomocą usług sieciowych (serwisów internetowych) w celu upowszechnienia, oraz darmowego

dostępu, danych stanowiących rejestr publiczny (wraz ze zdefiniowaniem ograniczeń dostępu do tych danych, jeśli wymaga tego interes Państwa).



Znak Dziedzictwa Europejskiego

(decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady Europy nr 1194/2011 z dnia 16 listopada 2011 roku ustanawiająca działania Unii Europejskiej na rzecz ZDE)



Unia Europejska (UE) ustanawia Znak Dziedzictwa Europejskiego przyznawany znajdującym się na terytorium Unii obiektom odgrywającym istotną rolę w historii, kulturze oraz w budowaniu Unii. Jego zadaniem jest zwrócenie uwagi na **wspólne dziedzictwo kulturowe** w celu wzmocnienia poczucia przynależności do Unii wśród obywateli oraz wzmocnienia dialogu

między kulturami. Ponadto, w szczególności przez turystykę kulturalną, dziedzictwo odgrywa ważną rolę w rozwoju gospodarczym regionów europejskich, które skorzystałyby z nadania mu odpowiedniej rangi.

Nacisk został położony na **europejską wartość symboliczną** obiektów i ich **wymiar pedagogiczny**; odróżnia to znak dziedzictwa europejskiego od inicjatyw w zakresie dziedzictwa realizowanych przez UNESCO i Radę Europy.

Kryteria przyznawania

Do przyznania znaku kwalifikują się zabytki, miejsca naturalne, obiekty podwodne, archeologiczne, przemysłowe lub miejskie, krajobrazy kulturowe, miejsca pamięci, dobra i obiekty kultury i dziedzictwo niematerialne związane z danym miejscem, w tym dziedzictwo współczesne.

Wspólne wnioski mogą być składane dla **obiektów międzynarodowych** usytuowanych w kilku państwach członkowskich, które łączy jeden konkretny temat, jak również dla **krajowych obiektów tematycznych** obejmujących kilka obiektów usytuowanych w tym samym państwie członkowskim, które łączy taki sam temat.

➤ **Znak Błękitnej Tarczy** (znany także jako „Blue Shield”)



Znak został stworzony do oznakowania obiektów kultury, aby zapewnić im ochronę przed atakiem w razie konfliktu zbrojnego. Jest kulturowym odpowiednikiem Czerwonego Krzyża. Symbol ten, zaprojektowany przez Polaka prof. Jana Zachwatowicza, został określony w Konwencji haskiej z 1954 r. (Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r.). Zgodnie z art. 12 „ustawy o ochronie zabytków z 2003” Starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Wzór znaku (il.) opartego na Błękitnej Tarczy, jego wymiar i miejsce umieszczenia na zabytku nieruchomym określa rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U.2004, nr 30, poz. 259). Umieszczanie znaku na zabytku jest elementem promocji dziedzictwa narodowego, ma przyczynić się także do podniesienia świadomości u mieszkańców i turystów o wartości danego zabytku. Zezwolenie na umieszczenie znaku na zabytku wydaje wojewódzki konserwator zabytków.

3. TŁO PRAWNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

3.1. Strategie krajowe – polityka państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

- **STRATEGIA NA RZECZ ODPOWIEDZIALNEGO ROZWOJU DO ROKU 2020 (z perspektywą do 2030)** – Uchwała Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r., M.P. 2017 poz. 260.

W zapisach Strategii w punkcie „4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej”, w działaniach do 2030 r. zapisano:

„Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).” Wśród projektów strategicznych wymienione zostały m. in.: Dziedzictwo buduje wspólnotę (sieć muzeów historycznych), Kultura/Dziedzictwo/Wspólnota (wsparcie bibliotek, domów kultury, archiwów państwowych), Kolekcje (wspieranie instytucji kultury w tworzeniu kolekcji sztuki współczesnej).

- **KRAJOWA STRATEGIA ROZWOJU REGIONALNEGO 2030²** została przyjęta uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. (Monitor Polski, Warszawa, dnia 8 listopada 2019 r., poz. 1060).

Strategia zastąpiła „Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie”. Rozwija postanowienia *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, określone w filarze rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony. KSRR jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 r. Dokument przedstawia cele polityki regionalnej oraz działania i zadania, jakie do ich osiągnięcia powinien podjąć rząd, samorządy: wojewódzkie, powiatowe i gminne oraz pozostałe podmioty uczestniczące w realizacji tej polityki w perspektywie roku 2030³.

➤ **KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI
na lata 2023–2026, zwany dalej („KPOZioNz 2023–2026”)**

(Przyjęty uchwałą Nr 242 Rady Ministrów z dnia 08 grudnia 2023 r., M.P. z 2023, poz. 1470)

W „KPOZioNz 2023–2026” dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce, w trzech podstawowych obszarach:

- 1) organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,
- 2) stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach,
- 3) komunikacji, partycypacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Głównym celem **„KPOZioNz 2023–2026”** jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Do realizacji tego celu opracowano trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Do realizacji wszystkich celów i zadań wymienionych w **„KPOZioNz 2023–2026”** opracowano szczegółowy harmonogram wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka.

Rozwiązaniem porządkującym zagadnienia przedstawione w **„KPOZioNz 2023–2026”** są kierunki działań, wskazujące na konkretne zadania priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2026 r. Są to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;

² <https://www.miiir.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/zarzadzanie-rozwojem-kraju/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego-2030/>

³ <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego>

- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości;
- realizacja międzynarodowych zobowiązań;
- cyfryzacja procesów administracyjnych;
- wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków;
- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych;
- edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Budżet „KPOZiOnZ 2023–2026” pierwotnie wynoszący 55,8 mln zł, jest obecnie na etapie weryfikacji do kwoty 4 956 480 zł (projekt zmiany proponowany przez Radę Ministrów z 10 września 2025 r.); podobnie jak podmioty koordynujące.

Z trzech zapisanych w grudniu 2023 r. pozostał tylko Narodowy Instytut Dziedzictwa.

UWAGA – W 2024 r. doszło do połączenia Narodowego Instytutu Dziedzictwa z Narodowym Instytutem Konserwacji Zabytków, co skutkuje zmianą zakresu realizacji i koordynacji zadań.

➤ **OCHRONA DZIEDZICTWA NIEMATERIALNEGO**

16.08.2011 roku w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

(Polska ratyfikowała Konwencję 22.10.2010 r. , Dz.U. 2011 Nr172 poz. 1018)



Narodowy Instytut Dziedzictwa (instytucja kultury, stanowiąca zaplecze eksperckie MKiDN) zajmuje się zagadnieniami związanymi z dziedzictwem niematerialnym i jego ochroną w Polsce, w odniesieniu do Konwencji UNESCO z 2003 roku. Przygotowano założenia i procedury dotyczące ochrony dziedzictwa niematerialnego, wytyczne w sprawie składania wniosków o wpis na krajową listę dziedzictwa niematerialnego, formularze wniosku zgłoszeniowego, załączniki do wniosku oraz instrukcje i stronę internetową. (www.zabytek.pl, www.nid.pl, <http://niematerialne.nid.pl/>).

Obejmowane ochroną na terenie Polski elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego powinny:

- być żywe, odzwierciedlające zarówno tradycyjne, jak i współczesne praktyki, w których wyraża się tożsamość grup kulturowych;
- mieć charakter (...) włączający, nie służący przypisywaniu wyłączności na określone praktyki danej grupie lecz wzmacnianiu spójności społecznej, podtrzymywanej w różnorodnych przejawach niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- ponieważ niematerialne dziedzictwo jest zakorzenione we wspólnotach, oznacza to, iż może zostać uznane za element tożsamości i tradycji określonych wspólnot tylko i wyłącznie przez nie same i za ich zgodą;

- elementy wpisane na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego mogą być następnie wpisane na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości - prowadzoną przez UNESCO.

Dziedzictwo niematerialne to m.in.:

- tradycje i przekazy ustne (np. bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe), w tym w języku jako nośniku niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne (np. tradycje wokalne, instrumentalne i taneczne; widowiska religijne, karnawałowe i doroczne);
- praktyki społeczno-kulturowe (np. zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne: chrzciny, wesela, pogrzeby; ceremonie lokalne i środowiskowe; zwyczaje odpustowe i pielgrzymki; gry i zabawy; folklor dziecięcy; sposoby świętowania; praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich (...);
- wiedza i praktyka dotycząca przyrody i wszechświata (np. tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie; meteorologia ludowa, tradycyjne sposoby gospodarowania, tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania: miłosne, medyczne);
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest prowadzona przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Wpis dokonywany jest na wniosek: grup, wspólnot oraz organizacji pozarządowych. W uzasadnionych przypadkach, tj. jeżeli dany element dziedzictwa niematerialnego kultywowany jest jedynie przez pojedyncze osoby, również na wniosek jednostek.

Narodowy Instytut Dziedzictwa prowadzi również krajowy rejestr dobrych praktyk w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego. Jest to platforma do wymiany doświadczeń oraz inspiracji dla wszystkich stron zainteresowanych ochroną niematerialnego dziedzictwa.

[\(http://niematerialne.nid.pl/Ochrona_dziedzictwa/Dobre_praktyki/\)](http://niematerialne.nid.pl/Ochrona_dziedzictwa/Dobre_praktyki/)

➤ **KRAJOWA POLITYKA MIEJSKA 2030**

Uchwała Nr 136 Rady Ministrów z dnia 16 czerwca 2022 r. (M.P. z 2022 r. poz. 746)

Dokument diagnozuje najważniejsze wyzwania rozwojowe miast i ich obszarów funkcjonalnych. Zakres tematyczny wyzwań wpisuje się jednocześnie w debatę europejską i megatrendy rozwoju obszarów zurbanizowanych, których bieżąca analiza pozwala lepiej planować przyszłe działania. KPM 2030 formułuje rozwiązania i określa planowane działania administracji rządowej w zakresie prawnym, finansowym oraz organizacyjnym na rzecz zrównoważonego rozwoju miast i miejskich obszarów funkcjonalnych. Dokument jest jednocześnie służebny wobec władz samorządowych i społeczności lokalnych – wyposaża je w narzędzia i możliwości do sprawczego działania.

Łącznie wyznaczono 11 wyzwań dla polskich miast: dbałość o ład przestrzenny i estetyczny, niwelowanie procesów chaotycznej suburbanizacji, wzmocnienie współpracy samorządowej w ramach miejskich obszarów funkcjonalnych, niwelowanie negatywnych skutków zmian klimatu

w miastach, poprawa jakości środowiska przyrodniczego w miastach, zapewnienie zrównoważonego i zintegrowanego systemu mobilności miejskiej w miejskich obszarach funkcjonalnych, poprawa bezpieczeństwa w ruchu drogowym, poprawa dostępności mieszkaniowej, poprawa zdolności inwestycyjnych miast, zwiększenie wykorzystania potencjału społecznego oraz przyspieszenie tempa transformacji cyfrowej miast.

➤ **RZĄDOWY FUNDUSZ POLSKI ŁAD: PROGRAMU INWESTYCJI STRATEGICZNYCH ORAZ RZĄDOWY PROGRAM ODBUDOWY ZABYTKÓW**

Rządowy Program Odbudowy Zabytków to Program, który wspiera samorządy w poprawieniu stanu, odbudowie i remontach obiektów zabytkowych. Program dopuszcza finansowanie obiektów ujętych w ewidencji lub wpisanych do rejestru zabytków i będących w posiadaniu jednostki samorządu terytorialnego lub jednostki organizacyjnej podległej jednostce samorządu terytorialnego.

Program ustanowiony został uchwałą Rady Ministrów NR 232/2022 z dnia 23 listopada 2022 r. sprawie ustanowienia Rządowego Programu Odbudowy Zabytków, ze środków Funduszu Przeciwdziałania COVID-19.

Dofinansowanie przyznawane zostało na realizację zadań inwestycyjnych związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami - prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego albo na udzielenie dotacji samorządowej na takie prace. Dofinansowanie z Programu udzielane jest na wniosek składany do ministra właściwego do spraw finansów publicznych za pośrednictwem Banku Gospodarstwa Krajowego. Nabory wniosków w edycji I i II odbyły się w 2022 i 2024 r. Obecnie trwa realizacja zadań i rozliczanie programu.

3.2. Strategie wojewódzkie – polityka samorządu województwa zachodniopomorskiego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

- **STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO do roku 2030** przyjęta dnia 28 czerwca 2019 r. uchwałą nr VIII/100/19 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego.

Strategia wskazuje wizję rozwoju regionu, obszary priorytetowe, główne cele działań, wykraczające czasem poza sferę bezpośrednich kompetencji samorządu województwa. Zmiany demograficzne, aktywność społeczno-publiczna, edukacja, „niebieska gospodarka”, odnawialne źródła energii oraz turystyka to atuty jakimi dysponuje Pomorze Zachodnie, a równocześnie wyzwania jakie przed nim stoją. By móc się rozwijać, poprawiać jakość życia trzeba budować otwartą społeczność, dynamiczną gospodarkę, sprawny samorząd i partnerski region. To cele wyznaczone w nowej Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030.⁴

⁴ <http://bip.rbip.wzp.pl/arttykul/strategia-rozwoju-wojewodztwa-zachodniopomorskiego-do-roku-2030>

Wśród zasad zrównoważonego rozwoju wskazuje się na potrzebę poszanowania zasobów środowiska i zachowanie spójności przestrzennej, poprzez zarządzanie i planowanie zapewniające utrwalanie ładu przestrzennego na każdym szczeblu samorządu.

- **FUNDUSZE EUROPEJSKIE DLA POMORZA ZACHODNIEGO 2021–2027**

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2021– 2027 realizowany jest przez program o nazwie "Fundusze Europejskie dla Pomorza Zachodniego 2021-2027". Wartość programu wynosi o blisko 1,7 mld euro. Składa się na niego ponad 1,2470 mld euro pochodzących z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz niemal 470 mln euro z Europejskiego Funduszu Społecznego +. Program jest nastawiony na wsparcie inwestycji w takie obszary jak innowacje, transformacja energetyczna, ochrona środowiska, cyfryzacja, edukacja, rozwój przedsiębiorczości oraz infrastruktura.⁵ Komisja Europejska zatwierdziła program Fundusze Europejskie dla Pomorza Zachodniego 2021–2027 w 2022 r.

Instytucją Zarządzającą programem Fundusze Europejskie dla Pomorza Zachodniego 2021–2027 jest Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego, realizacją poszczególnych działań Instytucje Organizujące Nabory w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Zachodniopomorskiego (Wydział Funduszy Europejskich i Wydział Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich) oraz w Wojewódzkim Urzędzie Pracy w Szczecinie.

- **PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego zaktualizowany został uchwałą Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego Nr XVII/214/20 z dnia 24.06.2020 r. zmieniającą uchwałę w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego (Dz. Urz. Woj. Zachodniopom. poz. 3564 z dn. 27 lipca 2020 r.)

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego jest opracowaniem o charakterze regionalnym, stanowi integralny element planowania strategicznego w zakresie przestrzennej koordynacji działań. Dzięki zintegrowanemu systemowi planowania zapewniona jest odpowiednia korelacja planu z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju oraz ze strategią rozwoju województwa. Narzędzie obejmuje również współpracę przy tworzeniu przez administrację rządową planów zagospodarowania obszarów morskich. Z uwagi na możliwość lokalizacji inwestycji na podstawie tzw. „specustaw”, planowanie przestrzenne obejmuje również współpracę i opiniowanie decyzji wydawanych na podstawie tych ustaw⁶.

Plan określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa w zakresie:

- organizacji struktury przestrzennej,
- infrastruktury społecznej i technicznej,
- ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego,
- lokalizacji inwestycji publicznych rządowych i samorządu województwa.

⁵ https://funduszeue.wzp.pl/poradniki_lista/o-funduszach/, dostęp: 20.11.2025

⁶ <https://rbgp.pl/pzpwz/>, dostęp: 18.11.2025

Ustalenia „PZPWZP 2020” nie stanowią prawa miejscowego i tym samym nie naruszają autonomii gmin w zakresie gospodarki przestrzennej.

Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego przyjął uchwałą Nr 267/24 z dnia 21 lutego 2024 roku Okresową ocenę PZPWZ, stanowiącą przegląd zmian w zagospodarowaniu przestrzennym. Wyniki przeglądu oraz raport zostały przekazane do Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego oraz przekazywane do wiadomości Ministrowi rozwoju i technologii.

Dokument zawiera następujące wyniki przeglądu zmian w zagospodarowaniu przestrzennym:

- Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego,
- Realizacja polityki przestrzennej województwa, w tym: Ocena realizacji inwestycji celu publicznego w latach 2020-2023,
- Wnioski i rekomendacje.

W wyniku okresowej oceny stwierdzono, że PZPWZ w strukturze celów i sformułowanych kierunków pozostaje aktualny⁷.

W dniu 24 września 2023 r. weszła w życie nowelizacja ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, zobowiązująca gminy do sporządzenia planów ogólnych – nowych opracowań planistycznych w randze aktu prawa miejscowego. Plan ogólny wymaga uzgodnienia m.in. z wojewodą i zarządem województwa w zakresie zadań rządowych oraz z zarządem województwa w zakresie uwzględnienia rekomendacji i wniosków zawartych w audycie krajobrazowym oraz ustaleń w planie zagospodarowania przestrzennego województwa.

Uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z terenu województwa zachodniopomorskiego, z uwzględnieniem konieczności uzgodnień z ZWKZ, musi odbywać się w zgodności z planem ogólnym i planem zagospodarowania województwa.

• **POLITYKA KULTURALNA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

Przyjęta uchwałą nr 1257/21 Zarządu Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 30 sierpnia 2021 r. w sprawie przyjęcia dokumentu „Polityka kulturalna województwa zachodniopomorskiego”.

Na podstawie analizy dostępnych danych, opracowań i badań dla Polityki kulturalnej województwa zachodniopomorskiego określono 3 priorytetowe strategiczne obszary interwencji:

1. Dostęp do kultury oraz uczestnictwo w kulturze
2. Rozwój współpracy międzynarodowej w obszarze kultury
3. Budowanie kulturalnej pozycji regionu w oparciu o dziedzictwo kulturowe

Mają one na celu realizację wizji rozwoju kultury w regionie, zgodnie z którą w perspektywie roku 2030 Pomorze Zachodnie, ze względu na swoje położenie geograficzne oraz zasoby, stanie się regionem przyciągającym osoby twórcze, przedsiębiorcze, aktywne zawodowo, chcące mieszkać w regionie, gdzie zapewniony jest najwyższy poziom usług publicznych, edukacyjnych oraz unikalna oferta kulturalna na najwyższym poziomie artystycznym.

⁷ <https://rbgp.pl/2024/02/21/okresowa-ocena-pzpwz/>, dostęp: 18.11.2025

W ramach realizacji priorytetu 3. (Budowanie kulturalnej pozycji regionu w oparciu o dziedzictwo kulturowe) działania będą nakierowane na ochronę rodzimego dziedzictwa materialnego, jak i niematerialnego, mającego wysoką wartość historyczną i kulturową, a zarazem przyczyniającego się pośrednio do rozwoju społeczno-gospodarczego województwa.

W dokumencie zapisano:

„Dziedzictwo kulturowe regionu przez wiele powojennych lat było postrzegane jako swego rodzaju balast. Konsekwencje tego stanu są odczuwane pomimo dużych nakładów na jego ochronę poczynionych w ostatnich latach. Dlatego dalsze inwestowanie w ochronę i rewaloryzację zachowanego dziedzictwa przyczyni się do zniwelowania pewnych niekorzystnych zaszłości oraz do zachowania tego, co cenne i stanowi o tutejszej specyfice wynikającej z uwarunkowań historycznych. Należy podkreślić także inną percepcję dziedzictwa, inną identyfikację mieszkańców regionu z krajobrazem kulturowym, niż w innych regionach Polski.

Działania samorządu województwa będą ukierunkowane na ochronę, promocję najcenniejszych i unikalnych obiektów, których ochrona jest potrzebna aby przekazać przyszłym pokoleniom wielowiekową różnorodną spuściznę zachodniopomorską.”

- Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego regionu

W ramach celu podejmowane są działania nakierowane na ochronę i rozwój rodzimego dziedzictwa materialnego oraz niematerialnego, mającego wysoką wartość historyczną i kulturową. Realizowane działania mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja celu pozytywnie wpłynie na zwiększenie atrakcyjności regionu, a poprzez wykorzystanie potencjału posiadanego dziedzictwa kulturowego, przyczyni się pośrednio do rozwoju społeczno-gospodarczego województwa.

- Badanie, dokumentowanie i promocja zachodniopomorskiego dziedzictwa kulturowego

W ramach priorytetu podejmowane są działania mające na celu podnoszenie zainteresowania problematyką ochrony zabytków oraz promocji zachodniopomorskiego dziedzictwa poprzez wykłady, konferencje naukowe, wystawy, działania edukacyjne oraz wydawnictwa. Kluczowym partnerem jest Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie.

W ramach priorytetu wskazane zostaje, iż Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie opracowuje na zlecenie Zarządu Województwa Zachodniopomorskiego Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami. Podstawę opracowania programu stanowi analiza zasobu kulturowego województwa i potrzeb w zakresie jego ochrony i opieki nad nim, w celu zachowania dla obecnych i przyszłych pokoleń. Program obejmuje szerokie spektrum zagadnień związanych z bogatym dziedzictwem kulturowym Województwa Zachodnio-pomorskiego, w tym wytycza cele strategiczne i określa zadania opieki nad zabytkami w perspektywie najbliższych czterech lat.”

- **POLITYKA SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO W SEKTORZE TURYSTYKI z 2016 r.**

Przyjęta uchwałą nr 786/16 Zarządu Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 17 maja 2016 r.

Polityka określona w perspektywie roku 2030, stanowi element kompleksowego planu działań mających na celu tworzenie jak najlepszych warunków życia i pracy mieszkańców, z postrzeganiem potencjału gospodarczego jako istotnego czynnika wzrostu. Turystyka stanowi istotną dziedzinę gospodarki województwa zachodniopomorskiego i jest akceleratorem aktywizacji społecznej, rozwoju regionalnego, pogłębiania procesów integracyjnych. Jako silnie powiązana z rozwojem kultury – w tym dziedzictwem kulturowym, a także sportu, ochroną środowiska, rolnictwem, transportem i zdrowiem, znajduje odniesienia w wielu dokumentach strategicznych na poziomie krajowym i europejskim.

3.3. Strategie jednostek samorządu terytorialnego WZP – powiatowe i gminne programy opieki nad zabytkami

Zgodnie z wymogami ustawowymi, programy opieki nad zabytkami wykonywane powinny być na poziomie województwa, powiatów, gmin.

Podstawowym zadaniem programów opieki nad zabytkami – powiatowych i gminnych – jest określenie kierunków działań i zadań służących poprawie kondycji lokalnego dziedzictwa kulturowego - zarówno stanu zachowania zabytków, jak i udziału zabytków w kształtowaniu rozwoju i wizerunku danego samorządu.

Programy opieki nad zabytkami mają służyć rozwojowi poprzez określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystanie zabytków z terenu gminy czy powiatu dla potrzeb społecznych, gospodarczych i edukacyjnych.

Programy opieki nad zabytkami powinny być wykonywane cyklicznie, na okres 4 lat. Dokumenty podlegają opiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zaś cyklicznie, co 2 lata, powinny być wykonywane sprawozdania z ich realizacji.

Na podstawie danych uzyskanych z WUOZ w Szczecinie i Delegatury w Koszalinie – w 2024 r. jedynie 31 ze 113 gmin województwa zachodniopomorskiego, tj. 30%, posiadało aktualny gminnego programu opieki nad zabytkami (GPOnZ)⁸.

Dane te różnią się od uzyskanych przez BDZ metodą ankietyzacji – 40 gmin deklarowało posiadanie przedmiotowych programów – czyli 35%⁹.

Powiatowe programy opieki nad zabytkami (PPOnZ), przyjmowane Uchwałą Rady Powiatu, w 2024 r. obowiązywały w 4 z 18 powiatów, tj. niemal w 22% wszystkich na terenie województwa¹⁰.

⁸ Dane przekazane do BDZ przez Urzędy Gmin, Urzędy Miast i Gmin i Urzędy Miast w styczniu – marcu 2025 roku, w ramach prowadzonego monitoringu.

⁹ Szczegółowe dane zawarto w II sprawozdaniu za lata 2023-2024

¹⁰ Dane przekazane do BDZ przez Starostwa Powiatowe w styczniu – marcu 2021 roku, w ramach prowadzonego monitoringu.

W tym wypadku widać ewidentny spadek w porównaniu do poprzedniego okresu sprawozdawczego (7 programów na 18 powiatów)

Wśród działań realizowanych przez samorządy, nakierowanych na opiekę nad dziedzictwem i zabytkami regionu, są :

- prowadzenie dotacji z budżetu gminy oraz pozyskiwanie środków zewnętrznych (np. MKiDN, SWZP, Program Rządowy Odbudowy Zabytków „Polski Ład” oraz Program Inwestycji Strategicznych) na prace konserwatorskie, remontowe i budowlane przy zabytkach;
- prowadzenie i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków;
- aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków;
- opieka nad historycznymi nekropoliami;
- oznakowanie zabytków;
- organizacja wydarzeń Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa.

Powiaty i gminy prowadzą także zabezpieczanie i remonty zabytkowych obiektów własnych, w szczególności siedzib władz samorządowych, szkół, ośrodków opieki i in.

Wspierają także finansowo i organizacyjnie przedsięwzięcia w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego organizowane przez lokalne stowarzyszenia i organizacje.

4. ORGANIZACJA OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI NA TERENIE WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPPOMORSKIEGO

4.1. Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Szczecinie

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie (WUOZ) jest państwową jednostką budżetową działającą w ramach zespolonej administracji rządowej w województwie, jako wyodrębniona jednostka organizacyjna obejmująca swoim zasięgiem obszar województwa zachodniopomorskiego. Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Szczecinie jest organem ochrony zabytków na terenie województwa, przekazując część swoich uprawnień innym organom. Na terenie wschodniej części województwa w jego imieniu działania prowadzi Kierownik Delegatury w Koszalinie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie.

4.2. Samorządowi konserwatorzy zabytków

Zgodnie z pełnomocnictwami udzielonymi przez Wojewodę Zachodniopomorskiego część kompetencji Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przekazana została do jednostek samorządów terytorialnych. Aktualnie na terenie województwa działa dwóch samorządowych konserwatorów zabytków, zaś organami ochrony zabytków są:

- Prezydent Miasta Szczecin – działający poprzez Miejskiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, za pośrednictwem Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków w Urzędzie Miasta Szczecin;
- Prezydent Miasta Kołobrzeg – działający poprzez Miejskiego Konserwatora Zabytków w Kołobrzegu z pomocą Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków w Urzędzie Miasta Kołobrzeg;
- Burmistrz Miasta Szczecinek – działający poprzez MKZ w Urzędzie Miasta Szczecinek.

4.3. Instytucje kultury i inne instytucje ukierunkowane na ochronę zabytków

Samorząd województwa zachodniopomorskiego prowadzi i współprowadzi aktualnie dziewięć instytucji kultury, tj.:

- Muzeum Narodowe w Szczecinie,
- Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie,
- Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica w Szczecinie,
- Teatr Polski w Szczecinie,
- Opera na Zamku w Szczecinie,
- Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie,
- Morskie Centrum Nauki im. prof. Jerzego Stelmacha,
- Ośrodek Teatralny Kana,
- Ogrody Przelewice – Zachodniopomorskie Centrum Kultury Obszarów Wiejskich i Edukacji Ekologicznej.

Muzeum Narodowe w Szczecinie, od 2005 r. współprowadzone jest przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz samorząd Województwa Zachodniopomorskiego. Jest to muzeum wielodziałowe, realizujące swoje statutowe zadania poprzez gromadzenie zabytków, dzieł sztuki, materiałów dokumentacyjnych i innych materialnych dóbr kultury z zakresu archeologii, historii, sztuki, kultury materialnej, etnografii, numizmatyki, techniki i przyrody oraz literatury. Działania Muzeum Narodowego w Szczecinie nie są przedmiotem niniejszego Programu.

Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie to instytucja prowadząca własną, szeroką działalność kulturalną, w tym organizację wystaw i wydarzeń i zarządzająca obiektem zabytkowym – budynkiem zamku. W jego murach siedzibę ma także Opera na Zamku. W części pomieszczeń siedzibę ma Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego oraz Centrum Informacji Turystycznej. Obiekt obecnie po wieloletnim remoncie.

Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica w Szczecinie, jako centralna biblioteka Pomorza Zachodniego i wojewódzka biblioteka publiczna o statusie naukowym, posiada bogate zbiory

dokumentujące przeszłość i teraźniejszość Pomorza Zachodniego, rękopisy i starodruki. Prowadzi także działania edukacyjne dotyczące m.in. kultury i dziedzictwa regionu. Wybrane działania merytoryczne Książnicy Pomorskiej będą wchodzić w zakres niniejszego Programu.

Morskie Centrum Nauki im. prof. Jerzego Stelmacha w Szczecinie powołane do życia 12 września 2017 r. Statut instytucji stanowi m.in.: „Przedmiotem działania Morskiego Centrum Nauki jest prowadzenie działalności kulturalnej i edukacyjnej, w tym pokazywanie, że nauka i sztuka współtworzą kulturę i cywilizację, dopełniają się, są przejawami kreatywności i aktywności człowieka i wspólnie przyczyniają się do jego harmonijnego rozwoju.”

Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie to instytucja, której statutowym zadaniem jest m.in. dbałość o zachowanie wartości kulturowych województwa, prowadzenie prac w zakresie ewidencji i dokumentacji zabytków (także poprzez cyfryzację – skaning, fotogrametria), edukacji oraz promowania walorów kulturowych regionu i ochrony jego dziedzictwa.

Ogrody Przelewice – Zachodniopomorskie Centrum Kultury Obszarów Wiejskich i Edukacji Ekologicznej, jako samorządowa instytucja kultury, została powołana przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego uchwałą nr XX/238/20 z dnia 22 października 2020 r. Instytucja prowadzi działalność m.in. na rzecz ochrony zabytków poprzez pielęgnowanie, rozwijanie tożsamości i tradycji wsi zachodniopomorskiej, zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego Pomorza Zachodniego oraz promocję kultury ekologicznej; remont zabytków architektonicznych zespołu przelewickiego (w tym dwór, pałac, oranżeria).

III. CHARAKTERYSTYKA ZABYTKÓW I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO ¹¹

Dziedzictwo kulturowe definiowane jest jako ogół obiektów – materialnych (zabytków) i niematerialnych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawanymi za godne ochrony prawnej.

Krajobraz kulturowy to zapis historycznej działalności człowieka w środowisku naturalnym. Charakter krajobrazu kulturowego jest uwarunkowany przez czynniki środowiskowe i cywilizacyjne, z których część to niezamierzone skutki działań człowieka – jak efekty uprzemysłowienia czy wojen. Przestrzeń kulturowa to sfera dynamiczna, której pewne przejawy mają wielowiekową ciągłość, inne zaś są incydentalne.

Podmiotami niniejszego programu są w szczególności zabytki oraz niematerialna spuścizna działań człowieka, tworzące zasób kulturowy Pomorza Zachodniego. Jest to zbiór o wyróżniających się cechach, niezwykle różnorodny. Był on opisywany przy okazji tworzenia wojewódzkich dokumentów o charakterze strategicznym, m.in. planu zagospodarowania przestrzennego województwa czy wojewódzkich programów opieki nad zabytkami poprzednich edycji. Tym samym w aktualnym programie przedstawia się syntezę zasobu, zwracając uwagę na wybrane obiekty czy zespoły o znaczeniu szczególnym, z uwzględnieniem zmian zaistniałych w mijającym czterolecu.

1. UWARUNKOWANIA GEOGRAFICZNE I NATURALNE

Województwo Zachodniopomorskie stanowi część terenu Niżu Środkowoeuropejskiego, w którym wyodrębniono kilka zróżnicowanych krajobrazowo podprowincji, dzielących się na makroregiony i mezoregiony.

Obszar województwa charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu, z licznymi rzekami i jeziorami polodowcowymi. Zespoły krajobrazów mają charakter pasowego układu równoleżnikowego:

- Pas wybrzeża morskiego o zmiennej linii przebiegu, zawierający obszary wydmy, mierzeje i jeziora nadbrzeżne, miejscami artykułowany stromym klifowym brzegiem,
- Pas moreny dennej, tworzący krajobraz lekko falisty lub pagórkowaty z licznymi jeziorami i oczkami wodnymi, poprzecinany szerokimi obniżeniami,
- Pas pradoliny pomorskiej – stosunkowo płaski i poprzecinany rzekami wpadającymi wprost do Morza Bałtyckiego: Regą, Parsętą i Wieprzą,
- Pas Pojezierza Pomorskiego, utworzony przez morenę czołową, strefę głównego postoju lodowca - z licznymi jeziorami rynnowymi i kompleksami leśnymi,
- Pas równiny sandrowej, będący działem wodnym, poprzecinany płacami moreny dennej i wzgórzami moreny czołowej, ze zwartymi kompleksami leśnymi,

¹¹ Charakterystyka zasobu została oparta na opracowaniu zawartym w WPONZ WZ 2021-2024, zaktualizowana i uzupełniona.

- Nizina Odrzańska wraz z Zalewem Szczecińskim, Jeziorem Dąbskim, wyspami Uznam i Wolin, przecinająca w osi południkowej pas pojezierzy, moren i pradoliny.

Region Pomorza Zachodniego stanowi fragment Krainy Bałtyckiej, w której pod wpływem klimatu subatlantyckiego, wykształciły się następujące dzielnice przyrodniczo-leśne:

- Pas Nadmorski, obejmujący obszar od Wybrzeża Szczecińskiego na zachodzie po Wybrzeże Słowińskie na wschodzie,
- Nizinę Szczecińską, w północno-zachodniej części województwa, obejmującą brzegi Odry, puszcze Wkrzańską i Goleniowską, a nadto: Równinę Pyrzycką z jeziorem Miedwie i doliną rzeki Płoni, Równinę Szczecińską z Puszcą Bukową,
- Pobrzeże Słowińskie obejmujące Równiny Słupską i Białogardzką z kompleksami Puszczy Koszalińskiej i Słupskiej,
- Pojezierze Drawsko-Kaszubskie z fragmentami Puszczy Koszalińskiej i Słupskiej,
- Pojezierze Wałecko-Myśliborskie z fragmentami Puszczy Gorzowskiej i Drawskiej,
- Pojezierze Krajeńskie z mezoregionem Równiny Wałeckiej, z kompleksami leśnymi Puszczy Drawskiej i Borów Krajeńskich,
- Kotlina Gorzowska (fragment) wraz z Lasami Boleszkowickimi,
- Kraina Wielkopolsko-Pomorska (fragment) charakteryzująca się klimatem środkowoeuropejskim.

Wieloaspektowe zróżnicowanie warunków naturalnych miało konsekwencje w tworzeniu i rozwoju siedlisk człowieka. Dotyczy to zarówno form przestrzennych miast, wsi, zespołów zabudowań, sieci drożnej i szlaków wodnych, profilu gospodarowania ale także wpływa na budowanie relacji społecznych i tradycji kulturowej.

2. UWARUNKOWANIA HISTORYCZNE – ZARYS DZIEJÓW

Obszar województwa zachodniopomorskiego utworzonego w 1999 r. obejmuje tereny, które były zamieszkiwane przez różne grupy ludów, od środkowej epoki kamiennej – mezolitu. Historycznie tereny te należały do Księstwa Pomorskiego, Marchii Brandenburskiej i Polski. Większość terytorium województwa zajmowało od XII do XVII w. samodzielne państwo dynastii Gryfitów, które w okresie swojego największego rozkwitu rozciągało się od Barth na terenie obecnego kraju związkowego Meklemburgia-Pomorze Przednie na zachodzie po Lębork i Bytów (jako lenna Polski) na wschodzie. Położenie między silnymi sąsiadami Brandenburgią, Danią, Cesarstwem Niemieckim, Szwecją i Polską wymagało od władców pomorskich wielu działań dyplomatycznych i militarnych, które miały umożliwić przetrwanie księstwa.

Księstwo Gryfitów zajmowało obszar zamieszkały od VI–VII w. przez plemiona zachodniosłowiańskie (w poł. IX w. tzw. Geograf Bawarski wymienia plemiona Pyrzyczan i Wolinian), które stworzyły system grodów i osad otwartych. Po okresie walk o wpływy w IX w. ukształtował się system ośrodków władzy m.in. w grodach w Wolinie, Kołobrzegu, Szczecinie, Białogardzie czy Stargardzie, który utrzymywał się do początku XI w. W tym okresie tereny pomorskie znalazły się w strefie zainteresowań władców państwa Polan, czego efektem było włączenie części Pomorza do władztwa Mieszka I. Jego syn Bolesław Chrobry w 1000 r. utworzył biskupstwo

w Kołobrzegu, które nie przetrwało oderwania się ziem pomorskich od Polski w trakcie wojen polsko-niemieckich.

Przez kolejne stulecie Pomorze Zachodnie omijały niejako strategiczne zmiany w ówczesnej Europie. Dopiero dojście do władzy Bolesława Krzywoustego przyniosło ponowne podporządkowanie funkcjonującego już wówczas księstwa silniejszemu polskiemu sąsiadowi. Wśród warunków układu pokojowego zawartego w 1121 r. przez księcia Warcisława była zgoda na ponowną chrystianizację Pomorza. Położyły pod nią podwaliny dwie wyprawy chrystianizacyjne biskupa bamberskiego, Ottona w 1124 i 1128 r. Rozbicie dzielnicowe w Polsce przyniosło ponowną utratę kontroli nad Pomorzem Zachodnim, które stało się obszarem politycznego zainteresowania cesarstwa, Danii i Brandenburgii.

Książę Warcisław I Dobry i jego następcy dbali o intensywny rozwój gospodarczy księstwa lokując miasta i wsie na prawie niemieckim w celu zaludnienia tzw. pustek. Książęta pomorscy starając się zachować niezależność swojego władztwa wchodzili często w związki dynastyczne z polskimi książętami, poszukując sojuszników przeciw Brandenburgii i Zakonowi Krzyżackiemu. Kazimierz III Wielki wydał swą córkę Elżbietę za księcia słupskiego Bogusława V. W 1368 r. król inkorporował ziemie nadnoteckie, zyskując wspólną granicę z księstwami pomorskimi. Każko IV Słupski, syn Bogusława V i Elżbiety, był postrzegany jako potencjalny sukcesor tronu polskiego. W kolejnych stuleciach zagrożenie brandenbursko-krzyżackie jeszcze niejednokrotnie skłaniało Gryfitów do zbliżenia z Jagiellonami. Książę pomorski Bogusław X (1474-1523), który będąc wówczas ostatnim z rodu, zjednoczył całe Pomorze Zachodnie i uczynił Szczecin jego stolicą, w 1492 r. pojął za żonę Annę, córkę Kazimierza Jagiellończyka, a zrodzeni z tego małżeństwa dziedzice władali księstwem przez następne ponad sto lat. W roku 1521 Bogusław X, broniąc niezależności księstwa wobec Brandenburgii, poddał swój kraj cesarzowi. W 1534 r. na sejmie stanów pomorskich w Trzebiatowie przyjęto luteranizm jako wyznanie państwowe, a dobra kościelne i klasztorne zostały sekularyzowane, co przyniosło wzrost dochodów państwa oraz rozwój gospodarczy i kulturalny kraju. Dzięki temu m.in. w Szczecinie utworzono Pedagogium Książęce kształcące kadry urzędników.

Pierwsza połowa XVII w. przyniosła zarówno wygaśnięcie dynastii Gryfitów, jak i europejski konflikt – wojnę trzydziestoletnią (1618–1648). W efekcie tego konfliktu zdziesiątkowana została ludność Pomorza Zachodniego i nastąpiły poważne straty gospodarcze. Księstwo wprawdzie nie było terenem walk, położone jednak na trasie przemarszu wojsk cesarskich, brandenburskich, szwedzkich i polskich ponosiło koszty ogromnych kontrybucji i zwykłych grabieży.

Pokój westfalski z 1648 r., kończący wieloletni konflikt, podzielił księstwo pomiędzy Brandenburgię i Szwecję. Część wschodnią, wchodzącą obecnie w granice Polski otrzymała Brandenburgia. Kilka lat później obecne wschodnie tereny Zachodniopomorskiego spustoszył „potop” szwedzki (1655-60).

Prusy po wojnie północnej w 1721 r. przejęły ujście Odry ze Szczecinem. W tym okresie władcy pruscy intensywnie rozwijali przemysł manufakturowy, którego siłą sprawczą mieli być hugenoci. Kolonizacja fryderycjańska miała odbudować wsie opuszczone w latach wojen i zagospodarować pustki (26 tys. kolonistów, 160 założonych osad). Jednocześnie jako władcy

absolutystyczni królowie pruscy prowadzili wobec Pomorza politykę centralistyczną i fiskalizm, rozbudowywali system garnizonów i twierdz.

W 1772 r. w granicach państwa pruskiego znalazły się także tereny z Wałczem, Mirostawcem i Drahimiem, które do I rozbioru należały do Rzeczypospolitej. XVIII wiek przyniósł epidemie dżumy, tyfusu, febry oraz kryzys spowodowany wojną siedmioletnią (1756–1763). Na początku XIX w. wojny napoleońskie przyczyniły się do kolejnych zniszczeń i zastoju gospodarczego. Rewolucja francuska wymusiła także na władcach Prus reformy, które spowodowały zmiany w sytuacji chłopów i rzemieślników oraz nowy podział administracyjny na rejencje (szczecińską i koszalińską, a na terenach Nowej Marchii frankfurcką) oraz powiaty.

Druga połowa XIX wieku była dla Pomorza Zachodniego okresem intensywnego rozwoju gospodarczego, kształtowania się sieci dróg kolejowych (m.in. magistrala Koszalin – Szczecin w 1877 r.), powstawania przemysłu, choć tereny należące do ówczesnej Prowincji Pomorskiej pozostawały do II wojny światowej zapleczem rolniczym Prus, a potem zjednoczonych (1871) Niemiec, z dominującą formą majątków junkierskich, w których uprawiano głównie żyto, ziemniaki i hodowano owce. Po pierwszej wojnie światowej na położonym na peryferiach państwa niemieckiego Pomorzu nastąpił regres gospodarczy i likwidacja wielu zakładów pracy (w tym największej szczecińskiej stoczni Vulcan).

Podczas II wojny światowej na Pomorzu i w Nowej Marchii (obecnych południowych powiatach województwa) nazistowskie Niemcy utworzyły wiele obozów jenieckich i obozów pracy przymusowej. Wiosną 1945 r. wojska radzieckie oraz I i II Armia Wojska Polskiego po ciężkich walkach o przełamanie Wału Pomorskiego, zdobyciu Kołobrzegu i sforsowaniu Odry zajęły tereny Pomorza Zachodniego.

W 1946 r. nowopowstałe województwo szczecińskie sięgało na wschodzie po Lębork, Bytów, Człuchów i Złotów. Po reformie administracyjnej w 1950 r. powiaty te znalazły się w granicach utworzonego nowego województwa koszalińskiego.

Po zakończeniu II wojny światowej stacjonujące na obszarze województwa szczecińskiego oddziały radzieckie dokonały znacznej dewastacji zakładów przemysłowych. Wywiezione zostały maszyny i urządzenia z fabryk, utrudniając tym samym zagospodarowanie terenów nowo przyłączonych do Polski. Armia Czerwona zajęła też kilkaset majątków ziemskich na obszarze Okręgu Pomorze Zachodnie.

Proces adaptacyjny przybyłej tu po 1945 r. ludności przebiegał nierównomiernie i z trudnościami. Osadnicy, podejmujący trud odbudowy Pomorza Zachodniego, przyczynili się do scalenia regionu z pozostałymi częściami kraju, a także wyznaczyli dalszy kierunek jego rozwoju w nowej przestrzeni geopolitycznej. Przez kilka dziesięcioleci dominował w regionie przemysł stoczniowy, rybołówstwo i handel morski, rozwijały się także inne dziedziny przemysłu. Państwowe Gospodarstwa Rolne skupiały znaczną część gruntów w regionie. Znaczącą rolę odgrywała turystyka, szczególnie w pasie nadmorskim.

Społeczeństwo Pomorza Zachodniego odegrało fundamentalną rolę w protestach społecznych 1970, 1980 i 1988 r.

Zmiany ustrojowe po 1989 r. zmieniły częściowo charakter gospodarczy Pomorza Zachodniego, a reforma administracyjna z 1999 r. połączyła dwa województwa: szczecińskie

i koszalińskie (oraz część gorzowskiego, słupskiego i pilskiego) w jeden organizm – województwo zachodniopomorskie.

3. ZASÓB ZABYTKOWY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Zasób zabytków Pomorza Zachodniego przedstawiony został – w kategoriach obiektów, które łączy wspólna funkcja pierwotna, z uwzględnieniem zakomponowanych układów przestrzennych.

3.1. Układy urbanistyczne i ruralistyczne

Sieć osadnicza regionu wykazuje duże zróżnicowanie, na co wskazuje analiza materiałów kartograficznych odnoszących się do Pomorza Zachodniego. Jest ona zdecydowanie intensywniejsza w części południowo-zachodniej i w pasie nadmorskim, a słabsza po stronie wschodniej. Dotyczy to zarówno odległości pomiędzy poszczególnymi ośrodkami urbanistycznymi czy ruralistycznymi, jak i wielkości tych ośrodków oraz stopniem rozczłonkowania sieci drożnej. Formy rozplanowania miast i wsi stanowią swego rodzaju kanwę kulturową, decydującą o ładzie przestrzennym.

Analiza historyczna wskazuje, iż większość spośród 64 miast naszego województwa ma metrykę średniowieczną (proces nadawania praw miejskich trwał głównie od drugiej połowy XIII w. po wiek XIV). Wiele układów urbanistycznych zachowało czytelne cechy pierwotnego rozplanowania. Część z nich uwidacznia naturalne walory obronne (niegdyś decydujące o wyborze miejsca- lokacji), a część pierwotne granice wyznaczone przebiegiem murów obronnych. W rozplanowaniu miast historycznych czytelne są średniowieczne podziały oparte na szachownicowym przebiegu ulic z wyznaczonymi kwartałami zwartej zabudowy mieszkalnej. Stałymi elementami kształtowania układów urbanistycznych były m.in.: centralnie zlokalizowany rynek z ratuszem, ulokowany w sąsiedztwie kościoła, czasem dodatkowy plac targowy. Zwraca uwagę fakt, że w 26 miastach województwa zachodniopomorskiego zachowały się – na całym obwodzie lub fragmentarycznie – mury obronne (kamienne, ceglane lub kamiennie-ceglane). Stosunkowo licznie zachowane są także budowle kubaturowe obwarowań – bramy, baszty, czatownie, o niejednokrotnie bardzo wysokim poziomie artystycznym i zróżnicowaniu form architektonicznych.

W grupie miast o najpełniej zachowanych średniowiecznych murach obronnych są: **Moryń, Maszewo, Mieszkowice, Trzcińsko-Zdrój, Pyrzyce, Stargard**. W innych miastach, np.: **Nowogardzie, Kamieniu Pomorskim, Gryficach, Białogardzie, Trzebiatowie, Drawsku Pomorskim, Koszalinie** pozostały tylko fragmenty historycznych fortyfikacji.

Wśród miast o czytelnym – w całości lub części – średniowiecznym rozplanowaniu i z zachowanymi zespołami historycznej zabudowy należy wymienić:

- **Białogard** – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem Mariackim, ratuszami z XVIII i XIX/XX w. oraz zespołem kamienic mieszczańskich,
- **Cedynię** – charakteryzującą się malowniczą kompozycją krajobrazową, z zachowanymi historycznymi dominantami: kościołem gotyckim i nowożytnym ratuszem, zespołem poklasztornym oraz ciągami zabudowy mieszczańskiej,
- **Darłowo** – na obszarze Starego i Nowego Miasta, z dominantami: zamkiem książęcym, gotycką farą, kaplicą św. Gertrudy i Bramą Kamienną,

- **Dobłą k/Nowogardu** – z zachowanymi dominantami: gotyckim kościołem, XIV-wiecznym ratuszem, ruinami zamku dawnych właścicieli i zespołem ryglowych kamieniczek mieszczańskich,
- **Maszewo** – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem i nowożytnym ratuszem oraz elementami zabudowy mieszczańskiej z XVIII-XIX w.,
- **Mieszkowice** – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem i nowożytnym ratuszem oraz z zespołem ryglowych kamieniczek mieszczańskich,
- **Moryń** – z zachowanymi relikami zamku, z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem, nowożytnym ratuszem oraz zespołem historycznej zabudowy mieszkalnej,
- **Trzcińsko-Zdrój** – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem, gotycko-renesansowym ratuszem, zespołem historycznych kamieniczek mieszczańskich (XVIII-XIX w.) oraz założeniem uzdrowskim na brzegu jeziora,
- **Trzebiatów** – o harmonijnej kompozycji przestrzennej, z zachowanymi historycznymi dominantami: zespołem dawnego zamku, gotycką farą, również gotyckim kościołem św. Ducha, kaplicami szpitalnymi św. Jerzego i św. Gertrudy, klasycystycznym ratuszem i bogatym zespołem zabudowy mieszczańskiej, powstałym w okresie od XV do XIX/XX w.,
- **Szczecin** – z rozplanowaniem starego miasta ze średniowiecznym ratuszem i zamkiem Książąt Pomorskich oraz gotyckimi kościołami – katedrą św. Jakuba, kościołem pofranciszkańskim św. Jana, kościołem św. św. Piotra i Pawła, oraz zespołem XIX-wiecznej zabudowy śródmieścia i tzw. Nowego Miasta, z historycznymi dominantami: licznymi kościołami, reprezentacyjnymi gmachami użyteczności publicznej (np. przy Wałach Chrobrego), historycznymi zespołami dawnych koszar, z unikalnym rozplanowaniem gwiaździstym śródmieścia i bogatym zespołem kamienic o historyzujących lub secesyjnych fasadach.

W większości miast zabudowa uległa znacznym przekształceniom – przy czym zazwyczaj zachowały się najbardziej monumentalne obiekty, jak świątynie. Wymienić można: **Koszalin, Sławno, Stargard, Chojnę, Goleniów, Gryfino, Kamień Pomorski, Wolin, Pyrzyce, Choszczno, Barlinek, Drawsko Pomorskie, Mirosławiec, Pełczyce, Świdwin**.

W kulturowym krajobrazie ruralistycznym Pomorza Zachodniego zdecydowanie przeważają wsie średniowieczne, najczęściej typu placowego (owalnice czy mniej liczne okolnice lub wsie zaułkowe), o cechach sięgających czasów ich założenia. Są to wsie z zachowanym owalnym lub wrzecionowatym placem (nawsiem), na którym zazwyczaj wznoszono kościół. Od końca XVIII w. na placach tych lokowano także zabudowę o mniejszej skali, w tym obiekty użyteczności publicznej (remizy, szkoły, kuźnie, świetlice). Najlepiej zachowane historyczne układy dużych wsi chłopskich występują na najurodzajniejszych ziemiach pasa nadmorskiego (na obszarze Równiny Gryfickiej i Sławińskiej) i Niziny Szczecińskiej oraz na terenach będących w przeszłości dobrami klaszternymi, w pasie wzdłuż Odry oraz na ziemi darłowskiej. Najstarsze układy ruralistyczne reprezentują:

- wsie owalnicowe, np.: **Brzesko, Letnin, Lisie Pole, Sławino, Trzebusz, Przemocze, Biesiekierz, Dyszno**,

- wsie zaułkowe, np.: **Chudaczewo, Ciećmierz, Skalin, Krupy, Borzęcin, Bobrowice, Jaroszewo i Lubieszewo.**
- wsie okoliczne, np.: **Rekowo, Łącko, Dziadowo czy Gołańcz.**

Drugą, znacznie historycznie późniejszą, grupą wsi pomorskich są miejscowości powstałe w ramach XVIII-wiecznego osadnictwa fryderycjańskiego. Wsie te charakteryzują się liniową kompozycją przestrzenną z zabudową rozmieszczoną wzdłuż obu stron drogi oraz łanowym układem pól.

3.2. ARCHITEKTURA MIAST I WSI

Architektura sakralna

Architektura sakralna stanowi jeden z najstarszych i najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego miast i wsi Pomorza Zachodniego. W ośrodkach miejskich powstawały kościoły parafialne, z farą usytuowaną najczęściej w pobliżu rynku. Budowano również kaplice szpitalne, założenia zakonne – lokowane z reguły poza murami miejskimi. Zachowały się jedynie fragmenty klasztorów: poaugustiańskich w Chojnie, Jasienicy i Pyrzycach, poddominikańskiego w Myśliborzu, pocysterskich w Kołbaczu, Bierzwniku, Marianowie, Pełczycach, Koszalinie i Cedyni czy potemplariuszowskie i pojoannickie w Chwarszczanach i Rurce. Część materialnych śladów klasztorów – np. w Wolinie, Białobokach, Bukowie Morskim ma współcześnie charakter reliktywów archeologicznych, ukrytych pod ziemią. Okazałe pomorskie fary – kamienne lub ceglane – to trzynawowe obiekty halowe, pseudobazyliki lub bazyliki z wyodrębnionymi prezbiteriami i wysokimi wieżami, będące dominantami architektonicznymi w krajobrazie miast. Za najcenniejsze świątynie miejskie uznaje się średniowieczne: romańsko-gotycką katedrę w **Kamieniu Pomorskim**, gotyckie kolegiaty w **Myśliborzu i Kołobrzegu**, a także fary w **Szczecinie, Stargardzie, Goleniowie, Trzebiatowie, Gryficach, Pyrzycach, Gryfinie, Chojnie, Choszczynie, Białogardzie, Koszalinie, Reczu, Sławnie i Darłowie**. Również w mniejszych miastach: **Moryniu, Chociwlu, Dobrej k. Nowogardu, Karlinie, Łobzie, Resku, Tucznie i Wolinie** wyróżniają się okazałością, oryginalnością kompozycji i form warsztatowych.

Jednym z wyróżników kulturowych Pomorza Zachodniego jest zespół kamiennych kościołów późnoromańskich (XIII-XIV w.), budowanych z regularnych kwadr granitowych. Zespół ten, nieznajdujący analogii na innych terenach Polski, obejmuje południową część naszego województwa na granicy z dawną Nową Marchią (m.in. **Banie, Gryfino, Godków, Grzybno, Goszków, Stare Objezierze, Widuchowa, Moryń**) oraz obszary działalności zakonów cystersów, templariuszy, norbertanów w pasie pobrzeża (m.in. **Gosław i Sadlno**) i na zachód od Szczecina.

Drugim wyróżnikiem kulturowym w grupie zabytków sakralnych jest, liczący ok. 110 obiektów, zespół świątyń wiejskich, budowanych w technice ryglowej. Z uwagi na liczbę tych kościołów i ich walory zabytkowe, należy traktować ten zespół jako wartość ponadregionalną. Wśród wznoszonych od końca XIV do XIX w. kościołów ryglowych należy wymienić m.in. obiekty: najstarsze – w **Krupach, Starogardzie Łobeskim, Cieszyń, Górawinie, Gudowie, Dżisnej, Ciećmierzu, Pomianowie i Kowalikach, Świerżnie** oraz w: **Mielenku Drawskim, Golcach, Jeziorkach Wałęckich, Cybulinie, Żelmowie, Ostrym Bardzie, Niekłóńszczy** i in.

Najmniej liczna jest grupa murowanych kościołów o formach barokowych i klasycystycznych, wznoszonych w XVIII wieku. Obiekty te występują głównie w okolicach Wałcza (tj. na wyznaniowo katolickim obszarze dawnego Królestwa Polskiego) i Myśliborza (**Golenice, Roścín, Dolsk**). Wśród rzadko spotykanych świątyń klasycystycznych wymienić można kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w **Czaplinku** – realizację wg projektu K. F. Schinkla, wybitnego architekta pruskiego.

Najliczniej reprezentowana jest natomiast grupa kościołów neostylowych (neogotyckich, neoromańskich), głównie z drugiej połowy XIX w.

Architektura rezydencjonalna

Zabudowa rezydencjonalna – dwory i pałace to zachowana współcześnie grupa kilkuset obiektów, zróżnicowanych pod względem chronologicznym, skali, form stylowych. Wielkość tego zasobu jest wyróżnikiem naszego województwa. Obiekty rezydencjonalne położone są najczęściej w otoczeniu parków i zespołów folwarcznych. Są to budynki wznoszone od XVII w., najliczniej zachowane XIX/XX-wieczne. Dominują obiekty neostylowe, murowane z cegły ceramicznej, o nieskomplikowanej formie i kompozycji elewacji. Wiele z historycznych barokowych rezydencji to obecnie tylko ruiny, np. w **Starogardzie Łobeskim, Łożnicy i Kłęboku**. Zachowały się natomiast XVIII-wieczne okazałe pałace w **Siemczynie, Stolcu, Ostrowcu i Świerznie**, wymagają jednak pilnych prac remontowo-konserwatorskich.

Szczególnej destrukcji uległy XVIII-wieczne dwory ryglowe np. w **Dobropolu k. Kamienia Pomorskiego, Ostrowasach czy Starym Worowie**. Nielicznie zachowały się rezydencje szlacheckie z drugiej połowy XVIII wieku, np. dwory w **Karsku k. Nowogródku, Dobropolu k. Trzcińska-Zdroju, Golenicach, Roścínie, Parsowie czy Starej Dobrzycy**.

Obiekty powstałe od poł. XIX w. do I wojny światowej nawiązywały w swej formie i wystroju do historycznych stylów, np. neoklasycystyczny dwór w **Kulicach k. Nowogardu**, neorenesansowe w **Lubiechowie k. Karlina i Wiejkowie k. Wolina**, neogotyckie (**Dolsk, Sokoliniec**). Budowle neobarokowe to dwory z **Batowa** (obecnie w ruinie), **Karkowa, Lesięcina czy Lekowa**. Znacznie rzadziej występują rezydencje w typie willowym, np. dwory w **Świechowie, Brodzie, Wirówku, Zalesiu, Morzycy** lub wzniesione w „kostiumie francuskim”, np. **Mechowie czy Nosowie**. W krajobrazie województwa są także obiekty eklektyczne, m.in. rezydencje w **Trzygłowie, Juchowie, Lisowie i Strzękocinie**.

Zamki książęce, rycerskie i zakonne to jedne z najstarszych i najcenniejszych zabytków województwa zachodniopomorskiego. Do czasów współczesnych przetrwały tylko nieliczne, w większości przebudowane lub jedynie w formie ruin. Spośród średniowiecznych zamków żaden nie zachował swej pierwotnej formy i towarzyszących umocnień w postaci fos, wałów, mostów. Najlepiej zachowany jest Zamek Książąt Pomorskich w **Darłowie**, z murami obronnymi, wieżą i skrzydłem mieszkalnym. W innych zamkach średniowiecznych w **Dobrej k. Nowogardu, Golczewie, Pęzinie, Swobnicy, Starym Drawsku, Pęzinie i Świdwinie** zachowały się fragmenty pierwotnych murów obronnych z wieżami oraz skrzydeł mieszkalnych, a w **Karlinie, Drawnie, Złocięcu, Moryniu, Nowogardzie, Szadzku, Krępczewie** tylko reliktory fundamentów. Zamki późniejsze, renesansowe – stanowiące głównie siedziby najzamożniejszych rodów pomorskich, Wedlów, Blücherów, Borków, Ostenów i Podewilsów – powstały poprzez rozbudowę obiektów wcześniejszych, średniowiecznych.

Do grupy tej należą: **Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, zamki w Szczecinku, Tucznie, Krągu, Pęzinie, Płotach, Karsku, Buku**. Najokazalszym z nich jest zamek książęcy w Szczecinie, którego rozbudowę zainicjował w 1575 r. książę Jan Fryderyk, nakazując zburzenie dawnego Kamiennego Domu i kościoła św. Ottona. Tę początkowo czteroskrzydłową, reprezentacyjną budowlę zrealizowaną przez włoskich budowniczych, w wieku XVII rozbudowano o piąte skrzydło (zwane muzealnym, a później menniczym). Pozostałe zamki z okresu XVI-XVII wieku miały najczęściej formy jednokrzydłowe, dwukondygnacyjne i wystrój bądź w formach renesansowych, bądź manierystycznych i wczesnobarokowych. Ważnym dla Pomorza Zachodniego pozostaje pojoannicki zamek w **Swobnicy**, rozbudowany w XVII w. przez margrabiów brandendurskich, kiedy otrzymał barokowy wystrój. W XVIII wieku gruntownie przebudowano także zamek w **Połczynie-Zdroju** i rozbudowano zamek w **Tucznie**.

Na mapie województwa zachodniopomorskiego szczególnym miejscem jest miasto **Płoty** – z dwoma zamkami: XIII-wiecznym Starym Zamkiem (przebudowanym ok. połowy XVII w. w stylu renesansowym, zrewaloryzowanym w l. 50/60. XX w.) i XVII-wiecznym Nowym Zamkiem (rozbudowanym w XVIII i XX w.).

Budowle użyteczności publicznej w miastach

Budowle użyteczności publicznej z uwagi na swą funkcję – m.in. reprezentacyjną – charakteryzują się okazałą oprawą architektoniczną, skalą oraz szczególnym miejscem posadowienia. W grupie tej wymienić można: ratusze czy siedziby urzędów, poczty, szkoły i szpitale, a także zabudowę uzdrowiskową, charakterystyczną dla wybranych miast regionu.

Ratusze – zlokalizowane najczęściej w centrach staromiejskich, w obrębie rynków czy placów jako obiekty wolnostojące, wydzielone ze zwartej zabudowy. Część tych budynków ma bardzo odległą średniowieczną metrykę – np. ratusze z **Chojny i Kamienia Pomorskiego** pochodzą z połowy XIV wieku, z **Trzcińska-Zdroju i Stargardu** z końca XIV wieku, ze **Szczecina** z 1. połowy wieku XV (z podobnego okresu są najstarsze, gotyckie fragmenty ratusza w **Trzebiatowie**, odbudowanego po pożarze z 1696 roku). W krajobrazie kulturowym miast są również ratusze późniejsze; m.in. w **Nowym Warpnie** (jedyne w województwie ratusz ryglowy) z 1697 roku, **Darłowie** z 1725 roku, **Myśliborzu** z 1772 roku, **Kołobrzegu** z lat 1829–1832, **Szczecinie** (tzw. Czerwony Ratusz) z lat 1875–1879, **Wałczu** z 1890 roku. Powojenne renowacje przywróciły najstarszym ratuszom pierwotne, średniowieczne formy fasad. Pełnią one współcześnie rolę siedzib władz miejskich lub innych instytucji publicznych.

Poczty – budynki pocztowe są cennym komponentem krajobrazu kulturowego. Część z nich wzniesiona została w formach historyzujących (np. poczty w **Szczecinie, Koszalinie i Pyrzycach, Złocieńcu, Kołobrzegu**), z zastosowaniem bogatego detalu architektonicznego i starannie opracowanych elementów stolarki okiennej i drzwiowej. Większość zabytkowych budynków pocztowych pochodzi z przełomu XIX/XX wieku. Zbudowane są z nietynkowanej, wysokogatunkowej cegły ceramicznej, z zastosowaniem w elewacjach barwionych i glazurowanych kształtek ceramicznych. Duża część obiektów zachowała nieprzebudowaną formę i kompozycję elewacji. Głównym budynkom pocztowym zwykle towarzyszą obiekty infrastruktury pocztowej (przesypownie, sortownie, dawne stajnie, magazyny itp.).

Szkoły – w krajobrazie kulturowym zachowały się dość licznie budynki szkolne. Historyczne obiekty, niekiedy o rozbudowanych bryłach i dekorowane bogatym detalem architektonicznym (np. w **Stargardzie, Wałczu, Szczecinie, Koszalinie, Kołobrzegu**), wznoszone były głównie w okresie od 2. poł. XIX wieku po lata 30. XX wieku. Zachowała się infrastruktura w postaci np. sal gimnastycznych, magazynów, również o znaczącej wartości kulturowej. Współcześnie niektóre szkoły działają w obiektach zabytkowych, pierwotnie o innych funkcjach (np. Akademia Sztuki w Szczecinie w pałacach dawnego Towarzystwa Ubezpieczeniowego „National” i Banku Ziemstwa Pomorskiego).

Szpitala – w zależności od czasu budowy otrzymywały formy i wystrój typowe dla tego okresu. Historyzujący wystrój zachowała część budynków dawnego szczecińskiego zespołu opiekuńczego Kückenmühle z 2. poł. XIX w., położonego między ul. Arkońską, ul. Chopina i ul. Wszystkich Świętych i obiekty szpitala przy ul. Św. Wojciecha w Szczecinie. Modernistyczne formy mają dwa zespoły szpitalne w Szczecinie – przy ul. Arkońskiej, wzniesione w l. 40. XX wieku i przy ul. Piotra Skargi. W latach 20. i 30. XX wieku zespoły szpitalne i sanatoryjne wznoszone były na peryferiach miast, w otoczeniu zieleni komponowanej (przykładami są szczecińskie szpitale w Zdunowie i na Golęcinie, zespół w **Połczynie Zdroju, Wałczu**, zespół opiekuńczy w **Jarominie** w gm. Trzebiatów, **Kańsku** k. Złocieńca).

Zabudowa uzdrowiskowa – w 2. połowie XIX wieku powstała na Pomorzu sieć kurortów w miejscowościach nadmorskich (m.in. **Ustronie Morskie, Rewal, Dziwnów, Mielno, Darłówek, Kołobrzeg**), spośród których szczególnie rozwinęły się kurorty **Międzyzdroje i Świnoujście**. Zabudowa pensjonatowa, domy zdrojowe, kąpielowe powstała także w **Połczynie-Zdroju i Trzcińsku-Zdroju**. Miasta te posiadające źródła wód mineralnych kąpielowych i pitnych oraz błota lecznicze, otrzymały status uzdrowisk. Obiekty architektury uzdrowiskowej powstawały według wzorców budynków alpejskich czy bawarskich, charakteryzujących się bogatą dekoracją tynkarską lub snycerską, wysokim poziomem detalu architektonicznego oraz stolarki, oryginalnym wystrojem wnętrz.

Architektura militarna

Miejskie mury obronne – są jednym z charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego. Jest to liczny zasób średniowiecznych miejskich murów obronnych, wznoszonych z kamienia lub cegły w okresie od XIII do XVI wieku zachowanych w pełnym obwodzie (np. w **Moryniu, Trzcińsku-Zdroju, Pyrzycach, Maszewie czy Mieszkowicach**) bądź częściowo (np. w **Stargardzie, Myśliborzu, Chojnie, Gryfinie, Trzebiatowie, Koszalinie, Barlinku, Drawsku Pomorskim, Białogardzie, Świdwinie, Reczu czy Choszczynie**). Częściowo zachowały się także umocnienia w postaci fos lub wałów ziemnych, obecnie czytelne np. w postaci pasów zieleni lub zadrzewień alejowych (np. w **Maszewie, Kamieniu Pomorskim, Pyrzycach czy Stargardzie, Szczecinie**). W niektórych miastach (np. w **Pyrzycach, Baniach, Chojnie, Trzcińsku-Zdroju, Stargardzie, Białogardzie, Gryficach**) zachowały się także architektoniczne elementy obwarowań w postaci bram, baszt, czatowni, odznaczające się wybitnymi wartościami zabytkowymi, z uwagi na bogaty detal, formę kompozycji, cechy warsztatu budowlanego. Obecny stan zachowania obwarowań miejskich wynika z zaniku pierwotnej funkcji, rozwoju przestrzennego miast w XIX w., inwestycji komunikacyjnych oraz braku remontów i konserwacji.

Fortyfikacje nowożytne – do czasów współczesnych w krajobrazie kulturowym województwa są czytelne pozostałości umocnień budowanych przez Szwedów i Prusaków, m.in. w **Szczecinie** (ukształtowanie dzisiejszych Wałów Chrobrego, okolice dworca kolejowego Szczecin Główny) i **Kołobrzegu** (piwnica w forcie Ujście, Brama Radzikowska, reduta Morast) oraz w innych miejscowościach (**Wolinie, Świnoujściu, Stargardzie**). Od 1837 roku budowana była morska twierdza w Świnoujściu; obecnie zachowany jest zespół trzech fortów i szaniec, świadczący o wysokim poziomie wiedzy inżynierskiej budowniczych. Szczególne znaczenie jako fortyfikacja nowożytna posiada pas umocnień (niem. Pommernstellung) od 1945 roku zwany Wałem Pomorskim, o łącznej długości 290 km (na terenie woj. zachodniopomorskiego ok. 199 km). W rejonie **Rusinowa Wałeckiego, Tuczna i Strzalina** zachowało się ok. 20 żelbetowych schronów pancernych, z których część jest budowlami kilkukondygnacyjnymi, połączonymi wewnętrznymi schodami.

Koszary – w wielu miejscowościach regionu (**Szczecinie, Stargardzie, Trzebiatowie, Mrzeżynie, Rogowie, Gryficach, Białej Górze k/Międzyzdrojów, Świnoujściu, Mirosławcu**) zachowały się zespoły zabudowy wojskowej, koszary o zróżnicowanych formach architektonicznych. Obiekty te datowane są na okres od połowy XIX wieku po lata 30. XX wieku. To najczęściej budynki budowane z cegły ceramicznej o prostych, klarownych kompozycjach elewacji, dekorowane detalem architektonicznym typowym dla czasu powstania.

Zabudowa mieszkalna w miastach

Zabudowa mieszkalna w miastach Pomorza Zachodniego pochodzi głównie z XIX- lub XX-wieku. W miastach mniejszych (np. w **Trzcińsku-Zdroju, Dobrej, Maszewie, Mieszkowicach, Darłowie, Lipianach**) spotykane są także budynki starsze, najczęściej XVIII-wieczne, przeważnie wzniesione w konstrukcji ryglowej. Reliktowo występują starsze kamienice, niekiedy o znaczących walorach zabytkowych (np. z przełomu XV/XVI w. – w **Trzebiatowie**, czy późnogotycka w Kołobrzegu). Część historycznej zabudowy mieszkalnej miast charakteryzuje się wysokim i wybitnym poziomem architektonicznym, wyrażonym w kompozycji, zastosowaniu detalu, formach stolarki okiennej i drzwiowej. Za szczególnie cenne zabytkowe obiekty lub zespoły obiektów uznawane są, np.:

- staromiejski zespół **trzebiatowskich** kamienic przy Rynku, ulicach Wojska Polskiego, J. Słowackiego, H. Sienkiewicza,
- mieszczańskie kamienice przy Rynku Staromiejskim w **Stargardzie**,
- zespół w **Mieszkowicach** – w większości ryglowych – budynków mieszkalnych przy ulicach Jana Pawła II i H. Sienkiewicza,
- zabudowa mieszkalna (głównie ryglowa) **Lipian**, zlokalizowana w pierzejach ulic Armii Krajowej, Jedności Narodowej, T. Kościuszki i Szkolnej,
- zabudowa mieszkalna (głównie ryglowa) **Dobrej** k. Nowogardu,
- zespoły pensjonatowe i mieszkalne w dzielnicach nadmorskiej i śródmiejskiej w **Świnoujściu** przy ulicach Hołdu Pruskiego, J. Kasprówicza, H. Sienkiewicza i S. Żeromskiego,
- historyczna zabudowa uzdrowska **Międzyzdrojów**, m.in. przy ulicach Bohaterów Warszawy, M. Kopernika, A. Mickiewicza, Pomorskiej, Promenadzie Gwiazd, Zdrojowej,
- zabudowa przyrynkowa w **Darłowie**,

- elementy historycznej zabudowy mieszkalnej w **Szczecinie, np.:**
 - Starego Miasta – m.in. zespół Domków Profesorskich, gotycka plebania przykatedralna, gotycko-renesansowa kamienica Loitzów,
 - zabudowa mieszkalna Nowego Miasta i Śródmieścia; np. kamienice przy ulicach Jagiellońskiej, Śląskiej, M. Kopernika, św. Wojciecha, alejach Papieża Jana Pawła II, Piastów,
 - zespół zabudowy willowej dawnego Westendu, np. w rejonie ulic Wojska Polskiego, L. Solskiego, A. Mickiewicza, M. Skłodowskiej-Curie, W. Pola i Międzyparkowej.

Zabudowa wiejska

Wiejska zabudowa to wyróżnik kulturowy regionu, głównie ze względu na swą tradycyjną konstrukcję ryglową i murowaną oraz typologię. Podobnie jak w miastach, na wsi dominuje zabudowa z połowy XIX w. i początków XX stulecia. Znacznie rzadziej spotykane są obiekty z 1. połowy XIX w., a sporadycznie XVIII-wieczne. W sensie typologicznym dominują zagrody 3-4-budynkowe, z szerokofrontowymi chałupami nakrytymi dachami dwuspadowymi. Domy mieszkalne lokowane są na froncie siedlisk (kalenicowo bądź szczytowo do drogi). Budynki gospodarcze – inwentarskie i stodołne – rozplanowane są w kształt czworoboku lub podkowy.

Na obszarach Równiny Gryfickiej i Sławieńskiej dość często występują jeszcze zagrody czworoboczne (niekiedy o charakterze zamkniętym jak np.: w **Niechorzu k. Rewala, Starym Jarosławiu k. Darłowa, czy Gosławiu k. Trzebiatowa**) z chałupami ulokowanymi w głębi podwórza i budynkami bramnymi na froncie siedlisk. Reliktowo jedynie zachowały się (typowe niegdyś dla Pomorza Zachodniego) domy wzniesione na wzorze saskim. Nie są to jednak obiekty o czystych formach – np.: w **Krupach k. Darłowa, czy Sarbinowie k. Mielna**. Podobnie rzadko spotykane są tzw. domy pyrzyckie z pocz. XIX w. (np. w **Nieborowie, Brzesku czy Obrominie**). Systematycznie z krajobrazu kulturowego wsi zachodniopomorskiej znikają ryglowe obiekty gospodarcze. Przeważają obiekty murowane z cegły ceramicznej oraz murowano-drewniane. Powszechnym zjawiskiem jest zanik tradycyjnych elementów architektonicznych – w tym stolarek okiennych i drzwiowych, detalu i elementów wystroju. Są one zastępowane przez nowe elementy, bez związku z tradycją lokalną. Stopniowo zwiększa się liczba obiektów współczesnych, nie nawiązujących formą, konstrukcją czy charakterem do tradycji. Zjawisko to obserwowane jest szczególnie na obszarach wokół ośrodków miejskich (tzw. rozlewanie się miast, np. **Szczecina, Koszalina, Stargardu**). Nasila się także zjawisko wytyczania nowych ciągów zabudowy w historycznych układach ruralistycznych, bez uwzględnienia lokalnej tradycji lokowania siedlisk.

Założenia folwarczne

Założenia folwarczne – są niezwykle charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego wsi Pomorza Zachodniego. Powstawały już od XV/XVI w. i podlegały procesom przekształcania i rozbudowy aż do XX w.

Najczęściej składały się one z budynków gospodarczych (stajni, obór, owczarni, stodoł), kolonii mieszkalnej dla robotników folwarcznych oraz z części reprezentacyjnej właścicieli – rezydencji mieszkalnej z parkiem. Skala takiego zespołu folwarcznego wpływała na zmianę

w kompozycji historycznego zespołu ruralistycznego. Zmiany te wynikały często ze zmian koniunktury na rynku rolnym – po I wojnie światowej wiele majątków zostało rozparcelowanych. Po 1945 r. część majątków junkierskich stanowiła zaplecze aprowizacyjne dla Armii Czerwonej. W następnych latach na ich bazie powstały Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR), zlikwidowane decyzją administracyjną w 1991 r. Biura PGR-ów, szkoły, kluby, lokowano często w pałacach i rządcówkach, dając tym samym nową funkcję i swoistą ochronę tym obiektom (poprzez remonty). Ze względu na zmianę profilu produkcji rolnej nie można było zachować i uratować całej substancji budowlanej dawnych folwarków, część obiektów ulegała przekształceniom. Wiele zespołów folwarcznych zachowało interesujące wnętrza architektoniczno-krajobrazowe (np. w **Krzymowie gm. Chojna, Witnicy gm. Moryń, Stolcu gm. Dobra, Strąpiu gm. Barlinek, Pomieniu gm. Recz**), charakteryzujące się wysokimi walorami kompozycyjnymi i zabytkowymi. Wielkokubaturowe budynki gospodarcze: stodoły, obiekty inwentarskie, magazyny oraz gorzelnie, mleczarnie, serownie, płatkarnie to obiekty ryglowe, ceglane lub kamienne. Przemiany ostatnich dwudziestu lat spowodowały, że znacząca część historycznych założeń folwarcznych jest dziś nieużytkowana, opuszczona, czasami w sposób zaplanowany niszczona.

Wiejskie budynki użyteczności publicznej

Wiejskie budynki użyteczności publicznej – są to ogólnodostępne obiekty służące lokalnym społecznościom. Z racji swojego usytuowania czy formy architektonicznej są elementami organizującymi i waloryzującymi przestrzeń. Wymienić tu można: budynki szkolne, świetlice (np. w **Brzółkach**, gm. Nowe Warpno), remizy (np. w **Myśliborzycach**, gm. Myślibórz), a także – nieliczne już dziś – budynki przemysłu wiejskiego: młyny (np. w **Babigoszczy, Mołstówku, Suchanówku czy Brojcach**), wiatraki (koźlak w **Mierzynie**; holendry w **Poradzu, Czarnogłowach, Kłębach, Sułominie, Ostrowicach, Lędzinie**), kuźnie (np. ryglowa XVIII-wieczna w **Dolsku** gm. Dębno), stolarnie i in.

Zabytki techniki

Za najbardziej charakterystyczne dla województwa zachodniopomorskiego należy uznać historyczne elementy infrastruktury portowej, stoczniowej, transportu wodnego – morskiego i rzeczno – oraz przemysłu rolno-spożywczego.

Zabytkowe kompleksy budynków i urządzeń stoczniowych zachowały się w obrębie stoczni **Szczecina, Świnoujścia** i – w mniejszym stopniu – **Darłowa**. Brak natomiast zachowanej infrastruktury innych, mniejszych stoczni, zlokalizowanych niegdyś na nabrzeżach miast należących do Hanzy (np. Goleniowa czy Mrzeżyna).

W obrębie portów handlowych i rybackich częściowo zachowała się historyczna infrastruktura (np. ryglowe spichlerze w **Goleniowie i Karlinie**, magazyny w **Kołobrzegu**, zabudowa modernistyczna przystani jachtowych w **Trzebieży i Stepnicy**, elewatory i zabudowa portu wolnoctowego w **Szczecinie** oraz urządzenia – pływające doki, dźwigi itp.).

W granicach województwa zachodniopomorskiego znajduje się siedem latarni morskich (**Jarosławiec gm. Postomino, Darłówek gm. Darłowo, Gąski gm. Mielno, Kołobrzeg, Niechorze gm. Rewal, Wisetka gm. Wolin, Świnoujście-Warszów**) wraz z budynkami towarzyszącymi. Są to – poza latarnią kołobrzeską, wybudowaną po 1945 r. na starszej konstrukcji Fortu Ujście – obiekty XIX-wieczne (najstarsza w Jarosławcu z 1838 r.), z częściowo zachowaną historyczną infrastrukturą techniczną i wystrojem architektonicznym z epoki. Nielicznie zachowane są natomiast dawne urządzenia nawigacyjne; jedynie na szlaku wodnym Szczecin – Świnoujście istnieją stawy (np. stawa Młyny) wytyczające tor, zbudowane w latach 1911–1936. Odrzańskie urządzenia hydrotechniczne zachowały się częściowo na ternie obecnego Parku Krajobrazowego Dolnej Odry (np. jazy, śluzy komorowe, przepusty wałowe i stacje pomp w rejonie Widuchowej).

Stosunkowo liczne są elektrownie rzeczne wodne (w **Trzebiatowie** na kanale Młynówka, **Lisowie** gm. Płoty, **Prusinowie** gm. Łobez, **Borowie** gm. Kalisz Pomorski, **Smolęcinie** gm. Gryfice, **Rościnie** gm. Białogard czy **Rosnowie** gm. Białogard, w **Darłowie**). Zachowały one w dużym stopniu formy architektoniczne obiektów budowlanych i urządzenia hydrotechniczne. Największej transformacji uległy urządzenia techniczne i prądotwórcze jak turbiny – napędowe i transmisyjne. Pierwotne wyposażenie zachowało się tylko relikto.

Młyny wiatrowe (wiatraki) charakterystyczne niegdyś dla krajobrazu kulturowego wiejskiego i podmiejskiego obecnie stanowią jedynie relikty. Jedyne zachowany wiatrak drewniany (*koźlak*) znajduje się w **Mierzynie** gm. Police, datowany na lata 20.–30. XIX w. Liczniejszy jest zespół

wiatraków murowanych (*holendrów*), spośród których dwa – w **Lędzinie** gm. Karnice i **Poradzu** gm. Łobez – są w dobrym stanie technicznym, w **Myśliborzu** gm. loco planowany do renowacji¹² a pozostałe (np. w **Lubanowie** czy **Nowogródku Pomorskim**) to ruiny korpusów ceglanych. W żadnym z nich nie zachowały się dawne urządzenia młyńskie.

Młyny wodne i elektryczne zachowały się licznej, tylko sporadycznie kontynuując produkcję, większość została zaadaptowana na inne funkcje. Przetrwało kilkadziesiąt niewielkich młynów (ryglowych lub murowanych), np. w **Babigoszczy** gm. Przybiernów, **Letninie** gm. Pyrzyce, **Suchanówku** gm. Suchań, **Mołstówku** i **Kielpinie** gm. Brojce, **Rzecku** i **Korytowie** gm. Choszczno. Młyny wodne obecnie nie prowadzą przemiatu – większość z nich została zaadaptowana na elektrownie wodne (np. **Gryfice**, gdzie zachowało się wyposażenie młyńskie) i obiekty hotelowo-turystyczne (np. **Stargard**, **Marianowo**). Niewielka część tych obiektów zachowała elementy pierwotnego wyposażenia (np. mlewniki walcowe, odsiewacze, elewatory transmisyjne, urządzenia napędowe - np. w **Trzebiatowie**). Dalszej destrukcji ulegają młyn w **Głęboczku** gm. Czaplinek czy kompleks obiektów w **Kluczewie** ob. Stargard.

Wśród zabytkowych obiektów czy zespołów przetwórstwa spożywczego regionu wymienić można gorzelnie, młeczarnie (najczęściej folwarczne), browary, rzeźnie – obiekty te najczęściej w stanie postępującej degradacji z uwagi na utratę pierwotnej funkcji. Murowane z kamienia lub cegły o wieloelementowych bryłach, posiadają niekiedy bogaty detal architektoniczny i elementy historycznego wyposażenia technicznego (np. aparaty destylacyjne, kadzie fermentacyjne). Zabudowa browarów zachowała się np. w **Szczecinie** i **Połczynie-Zdroju**, a rzeźni w **Szczecinie** (**Łasztownia**), **Świnoujściu** i **Gryfinie**.

W panoramach miast czytelne są np. wieże ciśnień związane z zakładami uzdatniania wody, m.in. w **Stargardzie**, **Pyrzycach**, **Sławnie**, **Szczecinku** czy **Dębnie**. Rzadziej spotykane są zespoły gazowni i elektrowni miejskich – np. w **Szczecinie**, **Trzebiatowie**, sporadycznie – nieczynne huty czy papiernie (**Szczecin**, **Osinowo**). W **Policach** zachowały się ruiny fabryki benzyny syntetycznej z okresu II wojny światowej.

Zabytkami są także elementy infrastruktury komunikacyjnej: np. betonowy most „z delfinami” w **Trzebiatowie**, most łukowy nad rzeką **Bielicą** na linii wąskotorowej Koszalin – Świeleno. Linie kolei wąskotorowej wraz z towarzyszącą zabudową, będące podstawą funkcjonowania gospodarki regionu na przełomie XIX i XX w., zachowane we fragmentach, pełnią aktualnie rolę atrakcji turystycznej (linia: **Gryfice – Rewal – Trzebiatów i Koszalin – Świeleno**).

Obiekty infrastruktury kolei szerokotorowej są licznie reprezentowane na terenie województwa. Wśród obiektów ryglowych są dworce, np. w **Białogardzie**, **Dygowie** i **Karlinie**. Najliczniej występują obiekty murowane, często z detalem architektonicznym, np. w **Wałczu**, **Drańsku Pomorskim**, **Sławnie**. Towarzyszące stacjom obiekty znikają stopniowo z infrastruktury kolejowej – wieże ciśnień, lokomotywnie, magazyny. Za zabytkowe uznaje się także ciągi dróg brukowanych obsadzonych zabytkową zielenią, prowadzące do wsi i miasteczek, czy zajezdnie tramwajowe – trzy zespoły w **Szczecinie**.

¹² Zadanie: Odrestaurowanie XIX wiecznego wiatraka młyńskiego i utworzenie Regionalnego Centrum Rzemiosła Tradycyjnego na Pomorzu Zachodnim,

3.3. ZIELEŃ ZABYTKOWA

Jedną z najliczniejszych grup zabytków są obszary zieleni komponowanej – parki i ogrody, cmentarze, aleje przydrożne. Parki w większości związane są założeniami dworsko-folwarcznymi, tworząc wraz z nimi wnętrza architektoniczno-krajobrazowe, niejednokrotnie o unikalnej wartości. Do najcenniejszych zaliczyć można parki w: **Dolsku**, gm. Dębno – krajobrazowy, zaprojektowany w 1832 roku przez J. P. Lennego; **Starogardzie Łobeskim** – barokowo-klasycystyczny ogród z 1. połowy XVIII wieku, rozbudowany w połowie XIX wieku w park krajobrazowy; **Tucznie** – krajobrazowy park zamkowy o charakterze swobodnym z 2. ćwierci XIX wieku; **Przelewicach** – park pałacowy z początku XIX wieku, przekształcony w ogród dendrologiczny w latach 30. XX wieku; **Karnieszewicach** – arboretum założone w 2. ćwierci XIX wieku przez członków Pomorskiego Towarzystwa Leśnego wg projektu Schwappacha; **Stolcu** – barokowy ogród pałacowy z początku XVIII wieku; **Siemczynie** – park pałacowy z 2. połowy XVIII wieku, przebudowany w 4. ćwierci XIX wieku na krajobrazowy o cechach romantycznych; **Kulicach** – krajobrazowy park dworski z 1. połowy XIX wieku czy w **Lubiechowie** – park pałacowy w stylu angielskim z 1. ćwierci XIX w. Drugą grupę stanowią parki zdrojowe w **Połczynie-Zdroju**, **Międzyzdrojach** czy **Świnoujściu**, w otoczeniu architektury uzdrowiskowej oraz parki miejskie, np. w **Szczecinie** (Park Kasprówicza) czy **Koszalinie**.

Do połowy XIX w. nekropolie wiejskie, którym towarzyszyła zieleń obrzeżna, zlokalizowane były przy kościołach. W późniejszym okresie cmentarze (ze względów sanitarnych) wytyczano poza obszarem zwartej zabudowy. W krajobrazie tworzyły one kępę zieleni wysokiej, często z nasadzeniami alejowymi. Współcześnie znaczna część nekropolii nie pełni funkcji grzebalnej, ale pozostała czytelnym elementem przestrzeni kulturowej. Cmentarze na terenie Pomorza Zachodniego związane były w zdecydowanej większości z luterańskim obrządkiem religijnym, bardzo rzadko z kalwińskim (np. Cmentarz Francuski w **Szczecinie**), katolickim (w rejonie **Wałcza**) lub żydowskim (np. w **Baniach**, **Boleszkowicach**, **Cedyni**, **Lipianach**, **Koszalinie**, **Mirosławcu**, **Moryniu**, **Pełczycach**, **Szczecinie**, **Świdwinie**, **Tucznie** lub **Widuchowej**). Sporadycznie można jeszcze dziś odnaleźć cmentarze rodowe, zlokalizowane – najczęściej – w obrębie parków dworskich lub lasów. Są również nieliczne cmentarze wojenne (np. z czasów wojny prusko-francuskiej czy obu wojen światowych), przyszpitalne czy kryjące szczątki ofiar epidemii. Na wielu cmentarzach zachowały się historyczne kaplice i kostnice. Jednym z największych i najcenniejszych z zabytkowych cmentarzy w Europie który znajduje się na terenie województwa zachodniopomorskiego, jest **Cmentarz Centralny w Szczecinie**, założony w latach 1899–1900 według projektu W. Meyera-Schwartau, rozbudowany przez Georga Hanniga. Na obszarze ok. 160 ha, o charakterze parkowo-krajobrazowym, oprócz części historycznych nagrobków, zachowały się zieleńce, zbiorniki wodne, mostki, aleje dekoracyjnych drzew i krzewów oraz obiekty architektoniczne – zespół bramy głównej, kaplica.

Cennym, choć współcześnie zagrożonym wycinką, elementem krajobrazu kulturowego jest zieleń przydrożna, niekiedy nasadzana w XVIII lub XIX wieku, np. aleja bukowa w gm. Polanów, obsadzenie kasztanowcowe w okolicach Wolina. Charakterystyczne dla obszarów wiejskich nasadzenia z drzew owocowych – czereśni, jabłoni, śliw to także element zanikający, ale waloryzujący zachodniopomorski krajobraz.

3.4. ZABYTKI RUCHOME

Zabytki ruchome to najczęściej elementy wyposażenia bądź wystroju budowli (głównie kościołów i rezydencji), posiadające cechy indywidualnych, niepowtarzalnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Wymienić tu można m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny (fryzy, gzymsy, tralki, blendy oraz architektoniczne elementy obramień okiennych i drzwiowych). Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujące historyczne trendy. W grupie tej są np.: rzeźby ogrodowe, fontanny, pomniki, obeliski, słupy lub kapliczki przydrożne, nagrobki a także np. piece czy kominki. Zabytkami ruchomymi są także, zgromadzone w kolekcjach muzealnych lub prywatnych, dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego, sztuki użytkowej, a także historyczne wytwory sztuki ludowej, instrumenty muzyczne, numizmaty, militaria i in.

Wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych

Przeważająca większość zabytków ruchomych znajdujących się na terenie województwa stanowi własności kościołów i związków wyznaniowych – najczęściej parafii i zgromadzeń zakonnych rzymskokatolickich, ale również parafii prawosławnych i ewangelicko-augsburskich.

Na terenie województwa najliczniej reprezentowane są: ołtarze, ambony, organy, chrzcielnice, empory organowe. Przeważnie są to obiekty wykonane z drewna, rzeźbione i polichromowane. Stosunkowo liczną grupę zabytków ruchomych stanowią też rzeźby, obrazy tablicowe i sztalugowe, płyty nagrobne, epitafia oraz dzwony.

Na terenie województwa istnieją kościoły posiadające pojedyncze zabytki ruchome o znacznej wartości artystycznej i historycznej, a także kościoły o bardzo bogatym wyposażeniu wewnątrz, np. **katedry w Koszalinie i Szczecinie, konkatedry w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, kościoły miejskie w: Stargardzie, Dobrej k. Nowogardu, Reczu, Tucznie, Gryficach, Darłowie, Czaplinku oraz kościoły wiejskie, np. w: Brzesku (gm. Pyrzyce), Cisowie (gm. Darłowo), Dzisnej (gm. Przybiernów), Jarszewie (gm. Kamień Pomorski), Witnicy (gm. Moryń), Iwęcinnie (gm. Sianów), Krągu (gm. Polanów), Ostrym Bardzie (gm. Darłowo), Runowie Pomorskim (gm. Węgorzyno), Śmiechowie (gm. Będzino) czy w Wysiedlu (gm. Łobez).**

Zabytki ruchome na terenie województwa zachodniopomorskiego pochodzą z różnych epok stylowych – od romanizmu (XIII w.) do modernizmu (I połowa XX w.).

Wśród zabytków ruchomych występujących w kościołach na terenie naszego województwa najbardziej charakterystyczne są następujące grupy obiektów:

- **Chrzcielnice kamienne** – granitowe z XII-XIII w. (powstawały zapewne wraz z kościołami) i wapienne, starannie obrobione, o „puklowanych” czasach, np. w Kamieniu Pomorskim, w Mechowie (gm. Pyrzyce), czy Tetyniu (gm. Kozielice), Karlinie.

- **Gotyckie malowidła ściennie** – zachowane zarówno w monumentalnych kościołach miejskich – np. w konkatedrach w: Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, w szczecińskim kościele św. Jana Ewangelisty, w kościele poaugustiańskim w Chojnie, w Chociwlu, w kaplicy św. Gertrudy w Darłowie, jak i w niewielkich kościołach wiejskich – np. w Chwarszczanach (gm. Boleszkowice), w Grzędzicach

(gm. Stargard), w Wełtyniu (gm. Gryfino), w Mętnie Małym (gm. Chojna) czy w Czachowie (gm. Cedynia).

- **Gotyckie, drewniane elementy wyposażenia** – ołtarze szafiaste, jak np. ołtarz główny w konkatedrze w Kamieniu Pomorskim, ołtarze kaplic bocznych katedry w Szczecinie (pochodzące z Ciećmierza i z Objezierza Nowego), relikty ołtarza w katedrze w Koszalinie, tryptyki w konkatedrze kołobrzeskiej i w niektórych kościołach wiejskich, a także pozostałości stall, jak np. w konkatedrach w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, czy w kościele parafialnym w Trzebiatowie.

- **Kamienne płyty nagrobne i epitafia** – gotyckie, renesansowe i barokowe, np. w Szczecinie: na Zamku Książąt Pomorskich, w kościołach św.św. Piotra i Pawła i pofranciszkańskim oraz w wielu kościołach na terenie województwa np. w konkatedrach w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, w kościołach parafialnych w Gryficach, czy w Dobrej k/Nowogardu.

- **Późnorenesansowe, barokowe i manierystyczne drewniane elementy wyposażenia:**

- **Ołtarze i ambony**, np. w kościołach miejskich w: Białogardzie, Dobrej k. Nowogardu, Gryficach, Myśliborzu, Stargardzie, Kamieniu Pomorskim, Reczu, Darłowie, a także w kościołach wiejskich. Charakterystyczne dla zachodnich i południowo-zachodnich terenów województwa były ołtarze ambonowe (niem. *Kanzellaltar*) o bogatej dekoracji snycerskiej, zachowane częściowo np. w kościołach: w Kurzycku (gm. Mieszkowice), w Witnicy (gm. Moryń), Żabowie (gm. Pyrzyce) czy w Buku (gm. Dobra k. Szczecina).

- **Empory i łozę** o parapetach z bogatą dekoracją snycerską i malarską, np. w kościołach miejskich: w Dobrej k/Nowogardu i św. Gertrudy w Darłowie, czy katedrze w Kamieniu Pomorskim, w wielu kościołach wiejskich, np. w: Cisowie (gm. Darłowo), Jaroszewie (gm. Kamień Pomorski), Karnicach (gm. Karnice), Krągu (gm. Polanów), Krupach (gm. Darłowo), Oстрыm Bardzie (gm. Darłowo), Nowielinie (gm. Pyrzyce), Rakowie (gm. Krzęcin), Wielinie (gm. Polanów), Wierzbnie (gm. Pyrzyce), Witnicy (gm. Moryń), Wysiedlu (gm. Łobez), Żelewie (gm. Stare Czarnowo),

- **Stalle i ławy**, zdobione snycersko i przeważnie polichromowane, np. w kościołach miejskich, np. w Gryfinie i św. Gertrudy w Darłowie, w kościołach wiejskich np.: w Otanowie (gm. Myślibórz), Runowie Pomorskim (gm. Węgorzyno), Jarszewie (gm. Kamień Pomorski), Witnicy (gm. Moryń).

- **Epitafia**, drewniane lub kamienne, przeważnie barokowe z polichromowaną i złoconą dekoracją – w kościołach na terenie województwa. Kilka z nich zostało przeniesionych do katedry w Szczecinie oraz do Biblioteki Miejskiej w Pyrzycach.

- **Barokowe polichromie na stropach lub sklepieniach** – np. w kościołach: św.św. Piotra i Pawła w Szczecinie, w Brzesku (gm. Pyrzyce), Dzisnej (gm. Przybiernów), Koniewie (gm. Wolin), Wierzbnie (gm. Warnice), Iwęcinnie (gm. Sianów), Kwasowie (gm. Sławno), Śmiechowie (gm. Będzino), Witnicy (gm. Moryń).

- **Neogotyckie elementy wyposażenia** – ołtarze, ambony, chrzcielnice, empory, ławki i in., m.in. w kościołach miejskich w: Trzebiatowie, Mieszkowicach, Maszewie, Resku, Szczecinie-Dąbiu czy kościele p.w. Najświętszej Marii Panny Gwiazdy Morza w Świnoujściu.

- **Organy z dekoracyjnymi prospektami organowymi** – barokowe: w Kamieniu Pomorskim i Karnicach, neogotyckie: w Koszalinie, Maszewie, Szczecinie-Dąbiu czy Trzebiatowie,

neobarokowe – w Gryficach i Resku. W wielu kościołach zachowały się jedynie szafy organowe bez instrumentu. Na terenie województwa zachowanych jest wiele instrumentów lub relikwii instrumentów powstałych od końca XVIII w. do I. 40. XX w. w szczecińskim warsztacie organmistrzowskim rodziny Grüneberg.

- **Witraże** – pochodzące z różnych epok stylowych. Z okresu późnego renesansu i baroku przetrwały witrażyki herbowe w niektórych kościołach wiejskich (w tym ryglowych). Liczniej reprezentowane są zespoły witraży z końca XIX i początku XX wieku neogotyckich i utrzymanych w innych formach stylowych, np. w konkatedrze w Koszalinie, w kościołach: p.w. Najświętszej Marii Panny Królowej Świata w Stargardzie, p.w. Macierzyństwa Najświętszej Marii Panny w Trzebiatowie, św. Krzyża i św. Jana w Myśliborzu, w Ławach (gm. Myślibórz), p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Szczecinku, w Darskowie (gm. Złocieniec) i Chmielnie (gm. Bobolice), w Juchowie (gm. Borne Sulino), w Sulechówku (gm. Malechowo) czy w Jedlicach (gm. Węgorzyno), w Wicewie (gm. Tychowo), a także modernistyczne, np. w kościele w Jesionowie (gm. Przelewice) czy w szczecińskim kościele p.w. Świętej Rodziny.
- **Ikony** i inne przedmioty związane z kultem w kościołach prawosławnych (fragmenty ikonostasów, szaty i naczynia liturgiczne, oprawy ksiąg, płaszczanice i in.) – pochodzące przeważnie z XIX i pocz. XX w., przywiezione najczęściej zostały z terenów wschodnich po 1945 r.
- **Obrazy, rzeźby, płaskorzeźby**, pochodzące z różnych epok stylowych, niekiedy będące pierwotnie częścią większych obiektów, wtórnie z nich wymontowanych (np. z ołtarzy, ambon, empor) znajdujące się w wielu kościołach na terenie województwa. Istnieją kościoły posiadające dekorację rzeźbiarską usytuowaną na zewnątrz budowli np. gotyckie płaskorzeźby na elewacji kościoła Piotra i Pawła w Szczecinie, płaskorzeźby na wieży kościoła Najświętszej Marii Panny Królowej Świata w Stargardzie, czy rzeźby w kościele Najświętszej Marii Panny w Chojnie.
- **Drobne sprzęty kościelne** – naczynia liturgiczne, krucyfiksy, lichtarze, kadzielnice, dzwonki mszalne, kropielnice. Za wyjątkiem krucyfiksów, zachowane stosunkowo nielicznie.
- **Dzwony** – od czasów gotyku do XX w. Na naszym terenie zachowała się niezwykle cenna grupa gotyckich, barokowych i klasycystycznych dzwonów spiżowych.

Wyposażenia i wystrój obiektów świeckich

Stosunkowo niewiele przetrwało na terenie województwa elementów wystroju i wyposażenia wnętrz świeckich. Znajdują się one w niektórych budynkach użyteczności publicznej będących własnością Skarbu Państwa (niektórych urzędów, policji, poczty, archiwum państwowego), samorządów (urzędy miast i gmin, szkoły, biblioteki), a także firm prywatnych, np. banków lub organizacji pozarządowych. Obiekty zaliczane do zabytków ruchomych zachowały się również w niektórych budynkach mieszkalnych w miastach (kamienice, wille) pozostających w posiadaniu samorządów, wspólnot mieszkaniowych i osób prywatnych, a także w wiejskich dworach i pałacach będących własnością osób prywatnych, firm, samorządów, a w dużej części Agencji Nieruchomości Rolnych.

W pojedynczych obiektach użyteczności publicznej zachowały się elementy wyposażenia ruchomego, najczęściej mebli i obrazów, na ogół przeniesionych z dworów i pałaców.

W niektórych budynkach użyteczności publicznej przetrwały jednolite zespoły stałego wyposażenia i wystroju wnętrz, jak np. sztukaterie, elementy dekoracji snycerskiej, boazerie, polichromie ścienne, witraże czy kominki. Wymienić tu należy wystrój architektoniczny wnętrz: Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie i Koszalinie, Nowego Ratusza (ob. banku) w Koszalinie, Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie, dawnego Banku Ziemskiego przy al. Niepodległości w Szczecinie (obecnie Akademia Sztuki w Szczecinie), w ratuszu kołobrzesckim, w dawnym budynku Starostwa (ob. UMiG) w Drawsku Pomorskim, w banku przy ul. Kościuszkowców 11 w Wałczu, w kilku szkołach w Szczecinie (np. I LO) i w Wałczu (Szkoła Podstawowa nr 2 przy ul. M. Konopnickiej i Zespół Szkół nr 1 przy ul. Kilińszczaków 59).

Interesujące przykłady wystroju wnętrz przetrwały w dawnych willach w Szczecinie – pełniących obecnie różne funkcje – np. przy al. Wojska Polskiego: nr 84 (d. willa Lentza) poddany pieczołowitej renowacji i nr 76 (ob. Liceum Katolickie), 115 (ob. Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia), willi Grüneberga przy ul. Batalionów Chłopskich w Szczecinie-Zdrojach, a także wystrój Przedszkola Publicznego przy ul. P. Skargi 18 w Szczecinie. Wymienić tu również warto dekorację wnętrza ob. Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Dębnie oraz dwóch budynków (dawnych willi) szpitala w Choszcznie i Wałczu.

Wśród budynków użyteczności publicznej na uwagę zasługują również obiekty posiadające pojedyncze elementy wystroju, takie jak witraże, np. w: szpitalu w Barlinku, budynku Urzędu Miasta i Gminy w Dębnie, ratuszach w Karlinie, Złocięncu i Sławnie, gmachu Urzędu Stanu Cywilnego w Myśliborzu.

Wiele elementów wystroju zaliczanych do zabytków ruchomych zachowało się w kamienicach, głównie w Szczecinie, ale także w Świnoujściu, Koszalinie, Szczecinku, Wałczu i innych miastach. Spośród elementów dekoracji wnętrz wymienić należy: wystroje malarskie i sztukatorskie przejazdów bramnych, częstokroć ukryte pod warstwami przemalowań (np. ul. E. Bałuki, al. Marszałka J. Piłsudskiego w Szczecinie) czy klatki schodowe ze snycersko opracowanymi balustradami lub z dekoracją malarską (np. w Koszalinie – ul. Spółdzielcza 17, ul. Zwycięstwa 189 czy ul. Niepodległości 40). W niektórych lokalach sklepowych kamienic zachowały się cenne elementy wystroju, takie jak płytki ceramiczne na ścianach i ładach oraz haki metalowe (np. w dawnym sklepie mięsny przy ul. B. Krzywoustego 53 w Szczecinie oraz w sklepie mięsny przy ul. Zwycięstwa 135 w Koszalinie), wyposażenie stolarsko-snycerskie aptek (np. przy pl. Grunwaldzkim oraz na rogu al. Piastów i ul. A. Małkowskiego w Szczecinie). W wielu mieszkaniach przetrwały elementy dawnego wystroju i wyposażenia: stolarka drzwiowa, boazerie, sztukaterie, piece kaflowe czy witraże (np. Szczecin, Świnoujście, Koszalin, Mieszkowice, Moryń, Lisie Pole, Trzebież, Darłowo), choć i one stopniowo zanikają.

W większości zamków, pałaców i dworów regionu nie zachowały się pierwotne, ruchome elementy wyposażenia, takie jak meble czy obrazy. Przetrwały natomiast pozostałości ich wystroju na stałe związane z architekturą, takie jak: sztukaterie, drewniane okładziny stropów, elementy stolarsko-snycerskiego wyposażenia, takie jak: boazerie, schody z balustradami, piece kaflowe i kominki oraz witraże.

Wśród rezydencji na terenie Pomorza Zachodniego wyjątkowe miejsce zajmuje Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, w którym zgromadzony jest wyjątkowy zespół najstarszych i najcenniejszych zabytków ruchomych, do których należą np. renesansowe polichromie Wieży Więziennej, zespół sarkofagów książęcych, czy renesansowych kamiennych płyt pamiątkowych i erekcyjnych. We wnętrzach eksponowane są też meble i elementy wyposażenia (z XVIII, XIX i początku XX w.) pozyskane z innych obiektów. Meble zabytkowe przechowywane są również w zamkach na terenie województwa, np. w Darłowie, Tucznie, Starym Zamku w Płotach, czy dworze w Buku (gm. Przybiernów).

W niektórych pałacach i dworach zachowały się przykłady kompleksowego wystroju wnętrz, jak np. w: pałacu w Czernikowie (gm. Myślibórz), Kłopotowie (gm. Dygowo), Mostach (gm. Goleniów), Radzimiu (gm. Radowo Małe), Żelmowie (gm. Radowo Małe), Trzebieszewie (gm. Szczecinek), czy Białowasach (gm. Barwice). W innych obiektach przetrwały mniejsze zespoły wystroju wnętrz lub pojedyncze elementy, np. w pałacu w Naclawiu (gm. Polanów), w Kraśniku Koszalińskim, w Siemczynie (gm. Czaplinek), Trzygłowie (gm. Gryfice). Unikatowy charakter w skali województwa i kraju ma barokowa polichromia sali balowej dworu w Świerznie (gm. Świerzno).

Spośród licznych niegdyś sztukaterii na terenie województwa szczególne miejsce zajmuje – reprezentująca wysoki poziom artystycznego wykonania – barokowa dekoracja wnętrz zamku w Swobnicy (obecnie częściowo zdjęte i zabezpieczone). Na uwagę zasługują też rozbudowane zespoły dekoracji sztukatorskich w pałacach z końca XIX i pocz. XX w., np. w Czernikowie (gm. Myślibórz).

W niektórych dworach i pałacach zachowały się cenne witraże, np. w Kłopotowie (gm. Dygowo), Rąbinie (gm. Rąbino) czy Żelmowie (gm. Radowo Małe).

Na elewacjach niektórych budynków, głównie w miastach, zachowały się elementy bogatego wystroju architektonicznego, takie jak pełnoplastyczne rzeźby i płaskorzeźby. Do najbardziej okazałych przykładów wystroju rzeźbiarskiego gmachów użyteczności publicznej w Szczecinie należą figury z fasad Czerwonego Ratusza i dawnego Banku Ziemskiego przy al. Niepodległości, z okresu późniejszego – ceramiczne płaskorzeźby ze starego kina w Sławnie. Liczne są również przykłady detalu architektonicznego elewacji kamienic (np. w ciągu zabudowy przy ul. Zwycięstwa w Koszalinie, przy ul. św. Wojciecha 2, al. J. Piłsudskiego i pl. Grunwaldzkim w Szczecinie oraz przy ul. Hołdu Pruskiego w Świnoujściu), a także willi (w większości w Szczecinie) i pensjonatów (głównie w Świnoujściu i Międzyzdrojach). Unikatowym przykładem na naszym terenie jest barokowe sgraffito z przedstawieniem słonicy Hansken na jednej z kamienic przy rynku w Trzebiatowie. Do najmłodszych – jednak niezwykle wartościowych pod względem artystycznym – zabytków należy mozaika na elewacji modernistycznego kina „Kosmos” w Szczecinie.

3.5. OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY

Istnieje grupa nieruchomości obiektów budowlanych, określanych mianem „małej architektury” – zaliczanych do zabytków ruchomych – usytuowanych na placach wiejskich i miejskich, cmentarzach przykościelnych i gminnych oraz przy drogach. Stanowią one własność samorządów, parafii, w pojedynczych przypadkach osób prywatnych. Są to elementy

zagospodarowania terenu takie jak: pomniki, rzeźby plenerowe, fontanny, kapliczki przydrożne, pomniki nagrobne, krzyże pokutne, pompy uliczne i inne.

W naszym regionie pozostało niewiele pomników z XIX i pocz. XX w. W Szczecinie są to: kolumna-pomnik żołnierzy poległych w wojnach napoleońskich na kopcu przy ul. Unii Lubelskiej, pomniki Kornela Ujejskiego (popiersie przewiezione ze Lwowa) i kondotiera Bartolomea Colleonego (kopia pomnika z dawnego Muzeum Miejskiego w Szczecinie), zaś na terenie województwa np.: częściowo zniszczony obelisk z pocz. XIX w. w parku pałacowym w Starogardzie Łobeskim oraz pomnik dr. Kocha przy dawnym sierocińcu w Moryniu. Cokoły niektórych pomników o znacznej wartości artystycznej po 1945 r. zostały wtórnie wykorzystane do ekspozycji współczesnych rzeźb – np. pomnika Adama Mickiewicza w Szczecinie i Mieszka I w Mieszkowicach. Stosunkowo liczną grupę na terenie województwa stanowią natomiast pomniki i ich relikty, upamiętniające poległych w I wojnie światowej żołnierzy niemieckich – dawnych mieszkańców, sytuowane na placach i cmentarzach przykościelnych miast, miasteczek i wsi, także na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie.

Nieliczną grupę stanowią też rzeźby plenerowe, zarówno w Szczecinie, jak i na terenie województwa. Zachowane obiekty pochodzą z XVIII, XIX i XX w. Wśród nich na uwagę zasługują szczecińskie: późnobarokowa grupa rzeźbiarska Flory z placu Orła Białego (ze zwieńczenia szczecińskiego pałacu Grumbkowa), rzeźba Herkulesa Walczącego z Centaurem na tarasie Wałów Chrobrego, grupa rzeźbiarska tzw. Miłosiernego Samarytanina z lat 30. XX w. przy ul. Unii Lubelskiej oraz posąg Apolla z parku leśnego w Zatoni Dolnej (gm. Chojna) z dawnego pałacu w Schwedt. Z obiektów powstałych po 1945 r., reprezentujących plastykę współczesną, do najcenniejszych należą dwie rzeźby autorstwa Władysława Hasióra – „Płonące Ptaki” w Parku Kasprowicza w Szczecinie i „Płomienne Ptaki” w Koszalinie.

Na terenie województwa zachowało się kilka wartościowych fontann. Najstarszą i najcenniejszą jest barokowa fontanna z 1732 roku na placu Orła Białego w Szczecinie (obecnie nieczynna). Wśród szczecińskich fontann znacznymi wartościami artystycznymi odznaczają się także: architektoniczna obudowa i basen fontanny Sediny (proj. Ottona Rietha) z 1898 roku – zachowane mimo zniszczenia grupy rzeźbiarskiej, fontanna z rzeźbą „Chłopiec z harmonią” przy Urzędzie Miasta (ok. 1927 r.) i Ptasia Fontanna w ogrodzie różanym Parku Kasprowicza (Kurt Schwerdtfeger, 1935 r.). Poza Szczecinem przetrwały m.in. fontanny na rynkach w Barlinku (proj. Knut Ackermann), Darłowie (proj. Wilhelm Gross) oraz przed pałacem w Pstrowicach (gm. Pyrzyce). Obiektem o wyjątkowym znaczeniu jest tzw. Święta Studnia (Studnia św. Ottona) w Pyrzycach, upamiętniająca chrzest miejscowej ludności w XII w.

Na terenie województwa istnieją również kapliczki przydrożne; najstarsze (w tym XIX-wieczne) zlokalizowane na terenie powiatu wałeckiego. Do najcenniejszych i najstarszych w regionie zabytków małej architektury należą trzy średniowieczne kamienne krzyże pokutne z: Krępcewa (gm. Dolice), Trzebiatowa, Stargardu. Na niektórych cmentarzach zachowały się pomniki nagrobne o dużej wartości artystycznej, np. w Gozdowicach (gm. Mieszkowice), Stolcu (gm. Dobra), a także na cmentarzach w Wałczu i w Szczecinie.

Do charakterystycznych elementów krajobrazu miejskiego należą szczecińskie żeliwne pompy uliczne końca XIX i pocz. XX w., z których jedna została przeniesiona do Nowego Warpna.

3.6. RELIKTY OSADNICTWA PRADZIEJOWEGO (ZARYS ZAGADNIEŃ)

Niezwykle trudno opisać i waloryzować archeologiczne dziedzictwo Pomorza Zachodniego. Jak dotąd najważniejsze znaczenie dla rozpoznania zasobu źródeł archeologicznych przyniosła realizacja programu pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP).

Do chwili obecnej badaniami powierzchniowymi wykonanymi w ramach AZP objęto około 90% powierzchni województwa zachodniopomorskiego. Na krajobraz archeologiczny województwa składa się ponad 35000 stanowisk archeologicznych. Są to przede wszystkim relikty związane z miejscem zamieszkania (ślady i punkty osadnicze, osady, grodziska – pozostałości grodów, obecnie widoczne w postaci własnej formy terenowej) bądź pochówku (cmentarzyska różnego obrządku, w tym z grobami kurhanowymi, które podobnie jak grodziska posiadają czytelne w krajobrazie formy w postaci wyniesień, pagórków, kopców).

Najstarsze ślady pobytu człowieka na terenie województwa zachodniopomorskiego pochodzą z okresu schyłkowego paleolitu między 10000 a 9000 lat p.n.e. co potwierdza kilkadziesiąt stanowisk archeologicznych skupionych w rejonie tanowsko-szczecińskim oraz na obszarze między Parsętą a Wieprzą. Są to miejsca zwykle nieczytelne w krajobrazie, a znajdowane krzemienne i rogowe przedmioty są jedynymi pozostałościami wytwórczości tej formacji społeczno-gospodarczej. Podobnie charakteryzują się ślady działalności ludzi z okresu mezolitu. Obszar występowania stanowisk z tego okresu można ograniczyć do kilku stref krajobrazowych (Nizina Szczecińska, środkowa część Nizin Nadmorskich, rejon Pojezierza Pomorskiego).

Przełomowe zmiany w rozwoju kulturowym Pomorza Zachodniego nastąpiły w okresie neolitu, kiedy to pojawiły się formy stałego osadnictwa (gospodarka rolniczo-hodowlana) stanowiącego podstawę zmian cywilizacyjnych. Od V tysiąclecia p.n.e. krajobraz kulturowy województwa kształtowany był przez ludność kultury ceramiki wstęgowej rytej, której ślady osadnictwa zarejestrowano w dorzeczu dolnej Odry, nad brzegami Płoni, w rejonie ziemi pyrzyckiej. Kolejnym cyklem kulturowym, mającym widoczny wpływ na kształtowanie się neolitycznego krajobrazu kulturowego województwa, była kultura pucharów lejkowatych (IV–III tysiąclecie p.n.e.) z charakterystycznym zróżnicowaniem obrządku pogrzebowego: z grobowcami megalitycznymi z nasypami podłużnymi (trójkątnymi, trapezowatymi i prostokątnymi) czy wziemnymi grobami skrzynkowymi (formy zbudowane z płyt kamiennych). Dzisiaj w postaci własnej formy terenowej występują w skupiskach bądź pojedynczo, najliczniej na terenie skupiska pyrzyckiego i na północno-wschodniej rubieży Puszczy Goleniowskiej. Wyjątkowym przykładem jest kamienny grobowiec (dolmen) w Borkowie. Grobowce megalityczne cechowały także drugą znaczącą kulturę okresu neolitu – kulturę amfor kulistych.

Kolejne zmiany w rozwoju osadniczym i wierzeniach, a więc także w tradycji obrządku pogrzebowego, nastąpiły w okresie epoki brązu (III–I tysiąclecie p.n.e.). W tym czasie obszar województwa zachodniopomorskiego nie stanowił jednolitej prowincji kulturowej. Najistotniejsze zmiany nastąpiły za sprawą ludów z kręgu kultury łużyckiej w II tysiącleciu p.n.e. (kilka tysięcy stanowisk archeologicznych), czego przejawem było wprowadzenie nowego zwyczaju grzebania zmarłych (ciałopalenie). Skremowane szczątki umieszczano w urnach (popielnicach) bądź bezpośrednio do ziemi (grób bezpopielnicowy), a powszechną formą grobu stał się grób płaski (z obwarowaniem lub bez). Do charakterystycznych zachowanych w krajobrazie pozostałości tej

formacji kulturowej, świadczących o postępującym rozwoju społeczno-gospodarczym, należy zaliczyć relikty budownictwa grodowego pochodzące z początków epoki żelaza (około 700–500 p.n.e.). Najważniejsza sieć grodzisk łużyckich zlokalizowana jest na terenach wzdłuż Odry (m.in. Lubin, Szczecin, Myślibórz, Cedynia, Swobnica).

Następne zmiany mające wpływ na kształtowanie się krajobrazu kulturowego województwa nastąpiły wraz z początkiem okresu rzymskiego w I tysiącleciu n.e. za sprawą ludów kultury wielbarskiej, której cechą charakterystyczną jest birtualny obrządek pogrzebowy i zwyczaj pochówków pozbawionych broni i narzędzi z żelaza. Zmarłych grzebano na cmentarzyskach płaskich (starsze) oraz kurhanowych z kręgami i stelami kamiennymi (młodsze, II–III w. n.e.). Pierwsze występują raczej w zachodniej części województwa, drugie we wschodniej, z najbardziej znanym cmentarzyskiem w Grzybnicy.

Schyłek starożytnego osadnictwa na Pomorzu i początki osadnictwa wczesnośredniowiecznego nastąpił około połowy VI wieku n.e. Krajobraz kulturowy okresu początku wczesnego średniowiecza na obszarze zachodniopomorskim jest wytworem małych plemion o różnej etniczności, a w kolejnym etapie plemion słowiańskich. Najczytelniejszymi w terenie pozostałościami osadnictwa słowiańskiego jest kilkaset grodzisk datowanych na okres od VIII wieku, o zróżnicowanej wielkości i formach odpowiadających pełnionym funkcjom; umiejscowionych przede wszystkim wzdłuż stref doli rzecznych i na wyniesieniach ponad jeziorami. Do najbardziej znanych możemy zaliczyć grodziska w m. Bardy, Cedynia, Drawsko Pomorskie, Klęskowo (Szczecin), Kłopotowo, Krąg, Lubin, Moryń, Mścięcino (Szczecin), Swobnica, Szczecin, Wolin, Żydowo. Kolejną znaczącą grupą funkcjonalną rzutującą na krajobraz kulturowy tego okresu są cmentarzyska, w tym mające własną formę krajobrazową cmentarzyska kurhanowe (m.in. Bardy, Kłopotowo, Wolin). Z okresu wczesnego średniowiecza znamy też relikty kilku tysięcy osad otwartych.

3.7. KOLEKCJE, ZBIORY

Wojewódzki Konserwator Zabytków nie wpisał do rejestru zabytków, ani nie włączył do wojewódzkiej ewidencji zabytków, żadnej kolekcji przedmiotów zabytkowych – co nie oznacza, iż nie ma takich w województwie, ale że właściciele kolekcji o to nie zabiegają. Oprócz prywatnych, istnieją zbiory znajdujące się w posiadaniu różnych instytucji państwowych, samorządowych oraz organizacji pozarządowych.

3.8. ZBIORY MUZEALNE

W ustawowo przyjętym systemie ochrony zabytków ważną rolę odgrywają muzea, które nie tylko chronią zabytki – w tym zwłaszcza ruchome – ale też prowadzą badania naukowe oraz różnego rodzaju działania popularyzatorskie i edukacyjne. Muzea gromadzą niezastąpiony zbiór materiału źródłowego do badań historii i kultury regionu, a tym samym służą budowaniu lokalnej tożsamości i identyfikacji z przestrzenią kulturową. Obiekty znajdujące się w zbiorach muzealnych nie są wpisywane do rejestru zabytków, lecz do inwentarzy muzealnych, co wynika z uregulowań ustawowych.

W województwie zachodniopomorskim według danych GUS z 31.12.2023 działa 40 placówek muzealnych (w liczbie tej mieszczą się zarówno muzea, jak i ich oddziały) na 974 funkcjonujących w kraju¹³. Są to zarówno muzea o statucie zarejestrowanym w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jak i zbiory, które udostępniają samorządy i podlegające im instytucje kultury, organizacje pozarządowe, instytucje naukowe i osoby prywatne, a oficjalne ich statuty nie zostały zarejestrowane. Największe zbiory posiadają Muzeum Narodowe w Szczecinie, Muzeum w Koszalinie i Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu. W zbiorach wszystkich placówek znajduje się 386,4 tys. muzealiów.

W województwie nie ma żadnej placówki prowadzonej wyłącznie przez ministerstwo ds. kultury i dziedzictwa. Placówką prowadzoną przez samorząd województwa wspólnie z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego jest Muzeum Narodowe w Szczecinie. Placówkami prowadzonymi samodzielnie przez samorząd województwa są: Morskie Centrum Nauki i utworzone w 2020 r. Ogrody Przelewice – Zachodniopomorskie Centrum Kultury Obszarów Wiejskich i Edukacji Ekologicznej, mające pełnić także funkcje muzealne.

Większość siedzib muzealnych regionu to budynki zabytkowe, co przyczynia się do zwiększenia atrakcyjności dla zwiedzających, ale wymaga znacznych środków finansowych na właściwe ich utrzymanie. Część muzeów nie posiada odrębnych siedzib. Mimo znacznych nakładów i odnowieniu kilku obiektów (Muzeum Narodowe w Szczecinie, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie, Muzeum w Kamieniu Pomorskim) czy budowy nowych (Centrum Dialogu Przełomy), istnieją potrzeby dalszych inwestycji.

Tylko największe muzea posiadają własne pracownie konserwatorskie, dysponujące wysoko wykwalifikowanymi specjalistami.

Zabytki ruchome o wartości muzealnej gromadzone są także w kościołach i obiektach sakralnych, a ponadto w bibliotekach, archiwach lub szkołach oraz jako wyodrębnione ekspozycje o charakterze muzealnym.

Niezwykłe pożyteczne są inicjatywy lokalne, wspierane przez władze gminne – np. Izba Muzealna w Czaplinku, Izba Muzealna w Lipianach, Izba Tradycji Regionalnej w Białogardzie, Izba Historyczna w Pełczycach, Muzeum Ziemi Doberskiej w Bibliotece Gminnej w Dobrej k. Nowogardu, Ośrodek Dokumentacji Dziejów Ziemi Goleniowskiej – które nie tylko gromadzą i eksponują zabytki związane z regionem, ale też prowadzą działalność edukacyjną. Własne placówki wystawiennicze prowadzą też instytucje, firmy, uczelnie – np. Zakład Wodociągów i Kanalizacji w Szczecinie, Książnica Pomorska, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, Pomorski Uniwersytet Medyczny w Szczecinie, a także osoby fizyczne – np. Prywatna Izba Muzealna w Bornem Sulinowie.

Liczba takich placówek ciągle wzrasta, świadcząc o rosnącym zainteresowaniu historią i dziejami regionu, ale nadal większość gmin województwa zachodniopomorskiego nie ma muzeum lub innej placówki zajmującej się gromadzeniem i eksponowaniem zabytków historycznych – w tym etnograficznych.

¹³ Źródło danych GUS: file:///E:/Dane%20u%C5%BCytkownika/Pobrane/dzialalnosc_muzeow_w_2023_r.pdf

3.9. WARTOŚCI NIEMATERIALNE

Najistotniejszym i najbardziej widocznym przejawem tradycji niematerialnej z czasów książęcych jest średniowieczny herb Pomorza Szczecińskiego – czerwony gryf na białym polu, przyjęty urzędowo dla całego obszaru Pomorza w 1881 r. Motyw gryfa, głęboko zakorzeniony w tożsamości kulturowej regionu, odnaleźć można również w herbach – niegdyś żyjących na Pomorzu – rodzin szlacheckich, a także herbach miast i ziem regionu. Wymienić tu można herby miast Banie, Dobra, Dobrzany, Darłowo, Gryfice, Pyrzyce, Sianów, Sławno, Stargard, Trzebiatów, Wolin i wiele innych.

Używana od niemal tysiąca lat nazwa krainy geograficzno-historycznej: *Pomorze*, *Pommern*, *Pomerania*, obejmuje znacznie większy obszar niż obecne województwo zachodniopomorskie. Region geograficzno-historyczny o tej nazwie swym zasięgiem wykracza poza granice Polski świadcząc o wielonarodowym i wieloetnicznym charakterze dziedzictwa kulturowego. Sama nazwa regionu, którego część położona na terenie Polski jest podzielona między dwa województwa, jest elementem tradycji, należąc do dziedzictwa niematerialnego. Województwo zachodniopomorskie zajmuje część historycznego Pomorza, zwanego dawniej *Hinterpommern*, obecnie nazwaną Pomorzem Zachodnim. Region ten w swoich dziejach – w całości lub częściach – należał do Księstwa Pomorskiego, Brandenburgii, Szwecji, Prus i Polski, stąd np. pozostałości w nazewnictwie geograficznym i miejscowym.

Intensywny napływ ludności z zachodu w ramach wielowiekowego procesu kolonizacji – tak żywiołowej jak i planowej – spowodował, że żyjąca na tym obszarze ludność rodzima została zasymilowana. Na teren Pomorza przybyli w różnym czasie osadnicy z niekiedy bardzo odległych regionów Europy – jak np. francuscy hugenoci uciekający przed prześladowaniami religijnymi, czy koloniści z południowych obszarów Niemiec. W wieku XIX miał miejsce rozwój poczucia tożsamości regionalnej. Regionalizm wynikał z wielowiekowej tradycji autonomii kulturowej i środowiskowej, która przetrwała mimo zmieniającej się przynależności państwowej.

Ostatnie osiemdziesiąt lat przyniosło Pomorzu Zachodniemu zasadnicze zmiany na politycznej i społecznej mapie – region włączony został w 1945 roku w granice Polski. W przeciągu paru lat nastąpiła całkowita wymiana ludności i przerwanie naturalnego rozwoju kulturowego regionu. Przybyli tutaj Polacy pochodzili głównie z ziem centralnych i wschodnich Rzeczypospolitej. Nowi mieszkańcy pozbawieni swoich korzeni i tradycyjnych związków społecznych z trudem wrastali w nowy, obcy krajobraz. Miała ułatwić im to propaganda wykorzystująca argumenty historyczne dla wzmocnienia racji politycznych. Jej skuteczność okazała się jednak dość nikła, gdyż nie można mówić o pełnej identyfikacji z tradycją historyczną regionu, którą przedstawiano najczęściej w sposób subiektywny. Polityka polonizacji terenów Pomorza Zachodniego oznaczała często nie tylko niszczenie obiektów kojarzonych z niemiecką historią regionu, ale także usuwanie historycznych nazw miejscowych i geograficznych, jeśli nie miały słowiańskiego rodowodu. W wyniku wymiany ludności zaginęła pamięć legend i tradycji miejscowych, natomiast pojawiły się zwyczaje i tradycje przywiezione z miejsc rodzinnych nowych mieszkańców. W efekcie wymieszania obyczajów

przywiezionych z różnych regionów II Rzeczypospolitej, z których żadne nie zdołało zdominować innych, powstał konglomerat kulturowy, który z biegiem czasu ulega coraz większej stabilizacji.

Od lat 90. XX wieku obserwujemy wzmożone zainteresowanie historią lokalną, co po części wynika ze zmian ustrojowych w Polsce. Mimo oczywistych różnic kulturowych oraz barier językowych, obecni mieszkańcy województwa zachodniopomorskiego starają się poszerzać swą wiedzę o miejscu, w którym żyją. Nie można nazwać tego szukaniem korzeni, bo tych przecież należy szukać poza regionem, bardziej słuszne jest określenie tego procesu jako kolejny etap osvajania i wrastania w krajobraz, w którym żyją już kolejne pokolenia nowych mieszkańców. Proces ten ma swoje pozytywne konsekwencje w postaci inicjatyw lokalnych, mających na celu ochronę lub konserwację pamiątek przeszłości.

W Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodnio-pomorskiego należy zwrócić uwagę na miejsca historyczne, które z racji wydarzeń jakie się na nich rozegrały, winny być objęte opieką i ochroną. Są to:

- Cedynia – miejsce bitwy wojsk Mieszka I z Brandenburczykami w 972 r.
- Kołobrzeg – Białogard – Pyrzyce – Stargard – Maszewo – Kamień Pomorski – Wolin – Szczecin – miasta na szlaku wyprawy Bolesława Krzywoustego w latach 1102 – 1121.
- Szczecin – Wolin – Kamień Pom. – Cedynia – Myślibórz – Trzcianko Zdrój – Barlinek – Świdwin – Banie – Drawno – Dobra – walki o niezawisłość Pomorza Zachodniego w wiekach XII – XVI.
- Szczecin – Koszalin – Dąbie – Stargard – Darłowo – Białogard – Kamień Pomorski – Gryfino – Banie – Widuchowa – okres wojny trzydziestoletniej, l. 1618–1648.
- Stargard – Szczecin – Chociwel – Swobnica – Gryfino – Trzebiatów – Kołobrzeg – wojny ze Szwecją w wiekach XVII i XVIII.
- Szczecin – Kołobrzeg – Stargard – Maszewo – Nowogard – Trzebiatów – Szczecinek – Miastko – wojny napoleońskie.
- Miejsca walk w czasie II wojny światowej, m.in. w: Kołobrzegu, Siekierkach, Wałczu, Wierzchowie.
- Miejsce bitwy pod Sarbinowem.
- Miejsca historycznie związane z osobami, m.in.: Zofii von Anhalt-Zerbst (późniejszej cesarzowej Rosji Katarzyny Wielkiej), Friedricha von Wrangla, Carla Lewego, Carla Adolfa Lorenza, Antona Dohrna (Szczecin), Friedricha Gilly'ego (Szczecin-Dąbie), Joachima Nettelbecka (Kołobrzeg), Johanna Gottlieba Georgi (Trzebiatów), Ewalda Jurgena von Kleista (Wicewo k/Białogardu, Kamień Pomorski), Johanna Micraeliusa (Koszalin), Johanna Bugenhagena (Wolin), Wilhelma Gropiusa (Jankowo), Wilhelma Grossa, Lyonela Feiningera (Mrzeżyno), rodziną Grüneberg – a także powojennymi postaciami świata kultury: np. poetami - Konstantym Ildefonsem Gałczyńskim, Joanną Kulmową.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. Opracowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa program, którego elementem jest Lista, koncentruje się na ochronie żywego, niematerialnego dziedzictwa kulturowego poprzez podtrzymywanie jego trwania i przekazywania z pokolenia na pokolenie. Ważną rolę w realizacji

Programu mają do odegrania m.in. jednostki samorządu terytorialnego. Ministerstwo zachęca samorządy do włączenia się do Programu poprzez gromadzenie informacji na temat dziedzictwa niematerialnego w Polsce, inicjowanie programów, mających na celu ochronę dziedzictwa oraz współpracę w zakresie działań, związanych z jego ochroną, dokumentacją i popularyzacją.

Do 2025 r. na liście „dobrych praktyk” znalazły się „Wieczór czterech światek” w Trzebiatowie, „Żabnicka majówka” w Żabnicy k. Gryfina.

IV. WALORYZACJA I OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA – FORMY I SPOSOBY OCHRONY

1. OCHRONA W PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

Uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z terenu województwa zachodniopomorskiego, z uwzględnieniem konieczności uzgodnień z ZWKZ, leży w kompetencjach gmin. We wszystkich planach dotyczących obszarów wpisanych do rejestru zabytków – np. układów staromiejskich, zabytkowych zespołów folwarcznych, pałacowych, parkowych – znajdują się zapisy ustalające warunki ochrony zabytków. Dla innych obszarów chronionych, na których znajdują się np. obiekty z wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków, także wprowadzane są indywidualne zapisy. Plany i ich aktualizacje tworzone są zgodnie z potrzebami poszczególnych samorządów lub inwestorów.

Zadaniem samorządu Województwa Zachodniopomorskiego jest uchwalanie wojewódzkiego planu zagospodarowania przestrzennego. Plan jest dokumentem o charakterze regionalnym i stanowi jeden z elementów szerokiego podejścia do planowania strategicznego, szczególnie w kontekście koordynacji działań polityki przestrzennej. Określa m.in. uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa w zakresie organizacji struktury przestrzennej (sieć osadnicza), infrastruktury technicznej i społecznej, ochrony środowiska czy lokalizacji inwestycji celu publicznego. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa (PZPWZP) nie jest aktem prawnym, a aktem kierownictwa wewnętrznego, zobowiązującego podmioty administracji publicznej do przestrzegania priorytetów rozwojowych i prowadzenia polityki przestrzennej zgodnie z ustalonymi kierunkami¹⁴.

Uwzględniając, iż wartości kulturowe, w połączeniu ze specyficznymi formami środowiska naturalnego tworzą na terenie województwa zachodniopomorskiego wyraźnie wyodrębniające się zespoły, BDZ w autorskim opracowaniu wyodrębniło zespoły, nazwane **Obszarami Krajobrazowo-Kulturowymi (OKK)**. Zdefiniowane obszary zostały wpisane do Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego, przyjętego przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego w 2010 r.

OKK 01 „AUTOSTRADA”

Obszar wzdłuż autostrady „berlinki” na odcinku od Storkowa do Lisowa, położony w większej części w granicach gminy Stara Dąbrowa, na wschodzie w gminach Chociwel i Marianowo. OKK na terenie Równiny Nowogardzkiej, ze wschodnimi krańcami na Pojezierzu Ińskim.

Elementy charakterystyczne

Na obszarze kulturowo-krajobrazowym o stosunkowo jednorodnych cechach kulturowych charakterystycznymi elementami, decydującymi o walorze obszaru, są: zespół późno-gotyckich kościołów z surowego kamienia z ceglаныmi szczytami zdobionymi blendami, parki z ponad 100-letnimi drzewami oraz dzieło techniki drogowej - betonowa autostrada z dwuprzęsłowymi wiaduktami. Elementy te osadzone w łagodnie pofałdowanym terenie użytkowanym rolniczo tworzą krajobraz o szczególnych walorach widokowych.

¹⁴ Patrz str. 26

OKK 02 „BAROKOWE KOŚCIOŁY”

Obszar w gminie Myślibórz, po zachodniej stronie jez. Myśliborskiego, od północy i zachodu sięgający do pasma lasów w rejonie miejscowości Kierzków i Golczew i jez. Czernikowskiego, po Rościn na południu.

Elementy charakterystyczne

Zespół wsi – Golenice, Kierzków, Nawrocko, Rościn, Sulimierz - o zachowanej historycznej strukturze, z barokowymi kościołami oraz zespołami rezydencjalnymi i folwarkami z XVIII-XIX w. Ekspozowane sylwety miejscowości akcentowane wieżami kościołów i zielenią, szczególnie: Golenice, Kierzków, Kruszwin.

OKK 03 „BIAŁY BÓR”

Obszar we wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gminy Biały Bór; wchodzi w skład Pojezierza Drawskiego i Bytowskiego, wśród morenowych wzgórz, przeciętych siecią rzek i ciągami jezior.

Elementy charakterystyczne

Wsie o historycznych układach przestrzennych: Kazimierz, Sępólno Wielkie i Małe, Kołki, Stępień, XVII-XVIII wieczne kościoły szachulcowe, grodziska – Kazimierz; obszar wielokulturowy, ze współczesną cerkwią w Białym Borze wg projektu wystroju Jerzego Nowosielskiego.

OKK 04 „CEDYŃSKO-MORYŃSKI”

Obszar rozciągający się od brzegów Odry na zachodzie do granicy gminy Myślibórz na wschodzie, obejmujący większość obszaru gminy Cedynia i Moryń, południowe obrzeża gminy Chojna i zachodnie gminy Trzcińsko-Zdrój.

Elementy charakterystyczne

Założenia staromiejskie Cedyni, Morynia i Trzcińska-Zdroju. Wsie średniowieczne z nowożytnymi założeniami dworsko/pałacowo-parkowymi i folwarkami. Historyczny układ komunikacyjny i alejowe obsadzenia traktów.

Do szczególnie wartościowych makroprzestrzennych układów kompozycyjnych i obszarów ekspozycji historycznych dominant (sylwet miejscowości, brył kościołów) należą:

- panoramy miast Cedynia, Trzcińsko oraz Moryń wraz z miejscowościami wokół jez. Morzycko,
- obszar pomiędzy Cedynią i Moryniem obejmujący wsie Klępicz, Żelichów, Nowe i Stare Objezierze, obszar obejmujący wsie Lubiechów Dolny i Górny oraz Czachów.

OKK 05 „CHOJEŃSKI – POGRANICZA”

Obejmuje część gminy Chojna od brzegów Odry na odcinku Zatoń Dolna - Górny i Dolny Krajnik - po Chojnę na południu, Kamienny Jaz i Strzelczyn na wschodzie oraz Lisie Pole na północy.

Elementy charakterystyczne

Chojna z elementami średniowiecznego zagospodarowania, w tym kościołem mariackim - sylweta kościoła dominująca nad okolicą, dostrzegana z dalekiej perspektywy. Wsie z układami i zabudową o walorach zabytkowych. Zespoły pałacowo/dworsko-parkowe oraz parki, a szczególnie park krajobrazowy w Zatoni Dolnej. Historyczny układ komunikacyjny i obsadzenia dróg.

OKK 06 „DOLINA INY”

Obszar od północy graniczący z jez. Krzemień, obejmujący tereny wzdłuż rzeki Iny, na południe do Recza, dalej na zachód do Stargardu z szeroką na ok. 2 km doliną rzeki, przez teren gminy Stargard w kierunku półn.-zach., gdzie od Strumian do Goleniowa rzeka płynie przez lasy wąską i krętą doliną, i od Goleniowa do Inoujścia rozlewa się kanałami do dolnej Odry.

Elementy charakterystyczne

Miasta o średniowiecznej metryce lokowane nad rzeką: Recz, Stargard, Goleniów. Miasta i wsie z zachowanymi elementami historycznego zagospodarowania związanego z rzeką i jej dopływami: młyny, mosty, miejsca dawnych portów na rzece.

OKK 07 „DOLINA MYŚLI”

Obszar wzdłuż rzeki Myśli od Myśliborza do ujścia Myśli do Odry, położony w granicach gmin: Myślibórz, Dębno, Boleszkowice.

Elementy charakterystyczne

Miasta o średniowiecznej metryce: Myślibórz, Dębno, lokowane nad rzeką Myślą (Dębno nad Kosą). Elementy historycznego zagospodarowania związanego z rzeką – wsie chłopskie z kościołami i rezydencjami o zachowanej kompletnie lub częściowo historycznej strukturze, m.in.: Dolsk, Chwarszczany, Reczyce, Dargomyśl, Cychry, Mostno. Budowle (lub ich relikty) funkcjonujące historycznie na rzece (w Barnówku, Rzeczycach, Namyslinie, Chwarszczanach, Dargomyślu, Cychrach, Gudziszu, Rzeczycach).

OKK 08 „DOLINA DOLNEJ ODRY”

Obszar w granicach geograficznej Doliny Dolnej Odry przyległy do rzeki Odry od wysokości Ognicy (gm. Widuchowa) do ujścia Odry do Zalewu w granicach gmin Widuchowa, Gryfino i Kołbaskowo wraz z jez. Dąbie i osiedlami szczecińskimi położonymi w zasięgu rzeki. **Elementy charakterystyczne**

Rzeka ze zróżnicowanym ukształtowaniem terenu po jej obu stronach (skarpy nadrzeczne, wyspy i poldery Międzyodrza), z urządzeniami hydrotechnicznymi, ekspozycja z brzegów i z rzeki panoram Gryfina, Widuchowej (z dominującymi bryłami XIII-wiecznych kościołów) oraz wsi położonych na skarpie i w dolinie rzeki. Miasto Szczecin, którego powstanie i rozwój jest związany z rzeką, a zakłady przemysłowe, stocznie, porty z zabudową z XIX i pocz. XX w. tworzą specyficzny klimat dzielnic nadrzecznych miasta.

OKK 09 „DOLINA GRABOWEJ”

Obszar w północno-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w granicach gminy: Polanów, Sławno, Malechowo i Darłowo, wytyczony wzdłuż doliny rzeki Grabowej, od źródeł w okolicach Polanowa, aż po ujście do rzeki Wieprzy w okolicach Darłówka. „Dolina Grabowej” o szerokości od 2 do 5 km, przecina Wysoczyznę Polanowska i Równinę Sławieńską.

Elementy charakterystyczne

Wsie o średniowiecznej metryce z zabudową zagrodową (ryglową) oraz liczne zabytki architektury gotyckiej (kościół) i renesansowo-barokowej (zamek, dwory). Elementy wodnej infrastruktury technicznej (młyny, elektrownia, mosty i przepusty). Wartości krajobrazowe posiadają przede wszystkim miejscowości usytuowane po obu stronach pradoliny rzeki Grabowej z dalekimi powiązaniem widokowymi.

OKK 10 „DOLINA PARSETY”

Obszar doliny i części dorzecza Parsęty, wytyczony od źródeł w okolicach Szczecinka do ujścia w Kołobrzegu, w obrębie gmin: Szczecinek, Barwice, Grzmiąca, Połczyn Zdrój, Białogard, Karlino, Gościno, Dygowo, Kołobrzeg. Obszar objęty ochroną krajobrazu Natura 2000.

Elementy charakterystyczne

Zespół osadniczo - cywilizacyjny w urozmaiconym krajobrazie doliny rzeki Parsęty. Miasta z infrastrukturą (Szczecinek, Białogard, Karlino, Kołobrzeg), wartościowe układy ruralistyczne z tradycyjną zabudową, liczne zabytki architektury sakralnej (Białogard, Kołobrzeg), zespoły dworsko-parkowo-folwarczne, obiekty techniki wodnej i przemysłu, obiekty obronne oraz zabytki archeologiczne (okolice Dygowo).

OKK 11 „DOLINA PŁONI”

Obszar wzdłuż rzeki Płoni od Barlinka do ujścia do jez. Miedwie wraz z terenami wokół jeziora, rozciągający się na obszarze gmin: Barlinek, Przelewice, Warnice, Kobylanka, Stare Czarnowo i Stargard.

Elementy charakterystyczne

Krajobraz doliny rzeki z jeziorami Płoń i Miedwie. Założenie pocysterskie w Kołbaczu. Wsie z metryką średniowieczną (czytelne układy, zespoły zabudowy o walorach zabytkowych, kościoły z XIII-XV w.). Młyny w Barlinku.

OKK 12 „DOLINA REGI”

Obszar rozciągający się w otoczeniu rzeki Regi i jej dopływów od jej źródeł w okolicach Świdwina do ujścia do Bałtyku w Mrzeżynie.

Elementy charakterystyczne

Miasta założone nad Regą z zabytkami dokumentującymi ich dzieje od XII-XIII w. Tereny wiejskie z zachowaną zabudową chłopską i rezydencjonalną. Liczne parki. Materialne świadectwa gospodarki związanej z rzeką: młyny (m.in. zespół młyński w Gryficach), elektrownie wodne z okresu k. XIX - pocz. XX w. (w Trzebiatowie, Płotach, Lisowie, Prusinowie). Obszar o wybitnych walorach kulturowych i krajobrazowych.

OKK 13 „DRAWIEŃSKI”

Obszar w granicach gminy Drawno, obejmujący Drawno wraz z grupą wsi (Barnimie, Chomętowo, Dominikowo, Konotop, Niemieńsko, Podegrodzie) położonych na południe od miasta na otwartym terenie otoczonym lasami.

Elementy charakterystyczne

Położenie na otwartych terenach rolniczych okolonych lasami. Harmonijne sprzężenie przyrody i elementów antropomorficznych: miasteczka Drawno z ruinami zamku Wedlów, parki z pozostałościami zabudowy rezydencjalnej i folwarcznej, tradycyjna zabudowę wsi.

OKK 14 „GRANITOWE KOŚCIOŁY”

Obszar położony w północno-wschodniej części gminy Mieszkowice obejmujący miasto Mieszkowice oraz wsie: Goszków, Kamionka, Kłosów, Kurzycko, Sitno, Troszyn, Zielin i Smolnica w gminie Dębno.

Elementy charakterystyczne

Staromiejski układ przestrzenny Mieszkowic z zachowanymi budowlami z początków funkcjonowania miasta (kościół mariacki, mury obronne), należący do najlepiej zachowanych w województwie. Zespół wsi o średniowiecznej metryce, w których występuje historyczna zabudowa o utrzymanej oryginalnej architekturze (4 ćw. XIX - pocz. XX w.), założenia rezydencjalne, parki o genezie XVIII-wiecznej. Wyróżnikiem obszaru jest grupa wczesno-gotyckich kościołów granitowych.

OKK 15 „KALISZ POMORSKI I OKOLICE”

Obszar w południowej części woj. zachodniopomorskiego, w północnej części gminy Kalisz Pomorski, obejmujący miasto Kalisz Pomorski oraz wsie Giżyno, Pomierzyn, Pożrzadło Wielkie, Stara Studnica, Sienica.

Elementy charakterystyczne

Obszar obejmujący miasto Kalisz Pomorski (układ urbanistyczny, pałac Wedlów – po odbudowie, barokowy kościół, elementy nowożytniej zabudowy mieszczańskiej i publicznej) oraz średniowieczne wsie, o historycznych zespołach ruralistycznych, z ryglowymi (XVIII-wiecznymi) kościołami, założeniami dworsko-folwarcznymi oraz zabudową zagrodową.

OKK 16 „KRAINA BORKÓW”

Obszar w granicach gminy Węgorzyno i południowych krańców gminy Radowo Małe.

Elementy charakterystyczne

Wsie o metryce średniowiecznej (czytelne owalnice), z zespołami zabudowy zagrodowej z okresu 4 ćw. XIX - pocz. XX w., XIX-wiecznymi parkami podworskimi. Wyróżnikiem obszaru jest bardzo liczny zespół ryglowych kościołów z XVIII wieku.

OKK 17 „KRAINA W KRATĘ”

Obszar w półn.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, stanowiący fragment większego obszaru kulturowego „Kraina w Kratę”, położonego w woj. pomorskim. Zachodniopomorski obszar kulturowo-krajobrazowy „Kraina w Kratę” obejmuje gminy: Darłowo i Postomino oraz części gmin: Sławno, Malechowo. W sensie geograficznym jest to makroregion Pobrzeża Koszalińskiego, z Wybrzeżem Słowińskim i Równiną Sławieńską oraz dolinami rzek Grabowy i Wieprzy.

Elementy charakterystyczne

Ryglowe budownictwo wiejskie, które jest „zapisem” dziejów kolejnych pokoleń, odzwierciedleniem lokalnej tradycji, a także stanowi etnohistorycznie utrwalony element w krajobrazie kulturowym. Zasób tradycyjnego budownictwa ludowego (w tym zespoły zabudowy zagrodowej) wyróżnia ten obszar na tle pozostałych regionów Pomorza Zachodniego. Wsie

o historycznej strukturze przestrzennej i architektonicznej: Słowino, Łącko, Krupy, Iwęcino, Sławsko, Stary Jarosław, Bielkowo, Pękanino, Stary Kraków, Staniewice.

OKK 18 „POJEZIERZE DRAWSKIE”

Obszar w środkowo-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gmin: Czaplinek, Ostrowice. Jest to teren Pojezierza Drawskiego oraz Drawskiego Parku Krajobrazowego.

Elementy charakterystyczne

Zespoły miejskie w Czaplinku i Złocięcu, wsie o historycznych układach przestrzennych i zabudowie (Głębocek, Siemczyno, Stare Drawsko, Chlebowo, Dołgie, Przytoń, Cieszyno, Darskowo, Stare Worowo, Warnięg) oraz obszary o wybitnych walorach krajobrazowych.

OKK 19 „REWALSKA WĄSKOTORÓWKA”

Obszar przyległy do kolejki wąskotorowej na odcinku Gryfice – Rewal – Trzebiatów.

Elementy charakterystyczne

Kolejka wąskotorowa - zabytek techniki - z zachowanymi w dużym stopniu budynkami i obiektami inżynierskimi prezentującymi przykłady nowatorskich rozwiązań. Urozmaicony krajobraz naturalny i eksponowane dominanty historyczne (latarnia morska, sylwety miast, wieże kościołów) postrzegane z dalekich perspektyw przez podróżujących kolejką.

OKK 20 „SKARPA NADODRZAŃSKA”

Obszar położony na zachodnich krańcach gmin Cedynia i Mieszkowice, wzdłuż skarpy nadodrzańskiej, w granicach którego znajdują się miejscowości: Stary Kostrzynek, Stara Rudnica, Siekierki (gm. Cedynia), Stare Łysogórki, Gozdowice, Stary Błeszyn i Czelin (gm. Mieszkowice).

Elementy charakterystyczne

Obszar integracji wybitnych walorów krajobrazowych z zachowanymi elementami historycznego zagospodarowania – wsie o zabytkowych układach, z pozostałościami tradycyjnej ryglowej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej i kościołami tworzącymi dominanty historyczno-przestrzenne.

OKK 21 „SUCHAŃSKI”

Obszar położony w Gminie Suchań, rozciągający się wzdłuż drogi krajowej nr 10 od południa ograniczony doliną Iny, obejmujący Suchań i wsie w otoczeniu.

Elementy charakterystyczne

Miasteczko Suchań i wsie chłopskie - Sadłowo, Sadłówek, Suchanówko, Nosowo - zespół miejscowości o średniowiecznej metryce z kościołami, charakteryzujących się owalnicowym układem, zespołami tradycyjnej zabudowy chłopskiej (2 poł. XIX w, stosunkowo liczne przykłady budownictwa ryglowego), posiadających wyraźną ekspozycję w otwartym terenie.

OKK 22 „SZWAJCARIA POŁCZYŃSKA”

Obszar w środkowo-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gmin: Połczyn Zdrój, Czaplinek, Barwice, Ostrowice. Jest to teren Pojezierza Drawskiego, części Drawskiego Parku Krajobrazowego oraz Rezerwatu Doliny Pięciu Jezior.

Elementy charakterystyczne

Połczyn-Zdrój (zespół miejsko-uzdrowiskowy), wsie o wartościowych układach i zabudowie (Luboradza, Polne, Czarne Wielkie, Kluczewo, Żerdno, Nowe Worowo) i wybitnych walorach krajobrazowych. W ramach obszaru można wyróżnić polodowcową krainę Dębnicy i Drawy jako teren o wyjątkowych walorach krajobrazowo-kulturowych, który jest kreowany na produkt turystyczny przez trzy współpracujące gminy: Barwice, Czaplinek i Połczyn-Zdrój.

OKK 23 „ŚLADAMI GROPIUSA”

Obszar w środkowej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gmin: Drawsko Pomorskie i Mirosławiec, w obrębie Pojezierza Drawskiego. Obszar z silnie zaakcentowanym szlakiem kulturowym na trasie: Drawsko Pomorskie – Jankowo – Żołędowo - Mirosławiec – Gudowo – Drawsko Pom.

Elementy charakterystyczne

Miejsca związane z projektami architektonicznymi Waltera Gropiusa: Drawsko – willa, bank, Jankowo – spichlerz, czworak, Żołędowo – czworak, Gudowo – krochmalnia, Mirosławiec - spichlerz. Całość znajduje się wokół jez. Lubie, na trasie między Drawskiem a Mirosławcem.

OKK 24 „ŚWIĘTE GÓRY”

Obszar w płn.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w granicach miasta Koszalin i gmin: Sianów i Polanów. Jest to obszar szlaku pielgrzymkowego, od Góry Chełmskiej w Koszalinie do Góry Polanowskiej (wzdłuż drogi wojewódzkiej nr 206); trzecia góra znajduje się w Rowokole k/Smołdzina, w woj. pomorskim.

Elementy charakterystyczne

Szlak pielgrzymkowy o tradycji średniowiecznej i znaczeniu ponadregionalnym. Teren nasycony zabudową ryglową, kościołami o średniowiecznej proveniencji oraz zespołami dworsko-folwarcznymi. Trasa między dwiema górami, z miejscami kultu religijnego (kaplice i stacje drogi krzyżowej) oraz elementami krajobrazu naturalnego i komponowanego (aleje). Obszar łączy wybitne walory krajobrazu naturalnego, elementy dziedzictwa kulturowego oraz wartości niematerialne – kultu religijnego.

OKK 25 „TRZEBIEŻ”

Obszar w północnej części gm. Police położony nad Zalewem Szczecińskim, od zachodu ograniczony lasami Puszczy Wkrzańskiej, obejmujący miejscowości Trzebież, Niekłończyca, Uniemyśl.

Elementy charakterystyczne

Trzebież - miasteczko z portem rybackim i jachtowym, kościołem z połowy XVIII w., zespołem historycznej zabudowy z przykładami domów ryglowych. Niekłończyca i Uniemyśl - wsie z okresu XVIII-wiecznej kolonizacji z zabudową o walorach zabytkowych.

Linia kolejowa Szczecin - Trzebież z zabudową stacji w Uniemyślu i Trzebieży.

OKK 26 „TUCZNO”

Obszar na Pojezierzu Wałęckim obejmujący północno-wschodnią część gminy Tuczno (z miastem Tuczno) oraz południowy skrawek gminy Mirosławiec (z Bronikowem).

Elementy charakterystyczne

Tuczno z renesansowym zamkiem, kościołem z 1 poł. XVI w. z barokowym wyposażeniem. Wsie z zespołami tradycyjnej zabudowy oraz szkieletowe kościoły z wyposażeniem z XVII-XVIII wieku.

OKK 27 „WAŁ POMORSKI”

Obszar występowania poniemieckich fortyfikacji zw. „Pommerstellung” obecnie Wałem Pomorskim, rozciągających się pasmowo w granicach gminy Biały Bór, Szczecinek, Borne Sulinowo, wzdłuż rzeki Piławy, gminy i miasta Wałcz (przez Zdbiczno), gminy Tuczno (przez Strzalinę), do Człopy i dalej brzegiem Drawy do granicy z województwem wielkopolskim.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Pozycje Wału Pomorskiego zlokalizowane są na terenach o znacznym zalesieniu oraz w sąsiedztwie rzek i zbiorników wodnych. Przebiegają przez Pojezierze Wałęckie o wysokich walorach krajobrazowych. Odcinek południowy znajduje się na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego.

OKK 28 „WAŁECKI”

Obszar w pld.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w północnej części gminy Wałcz, w obrębie gminy Wałcz, wchodzi w skład Pojezierza Wałęckiego, otoczony od północy Borami Krajeńskimi.

Elementy charakterystyczne

Wsie o historycznych układach przestrzennych, z ryglowymi kościołami, zespołami rezydencyjno-folwarcznymi oraz tradycyjną zabudową.

OKK 29 „KOLEJKĄ DO ELEKTROWNI”

Obszar w pñ.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w granicach gminy Manowo i Świeszyno oraz miasto Koszalin. Obszar z przyległym terenem wytyczony w osi kolei wąskotorowej i drogi (Koszalin – Rosnowo) oraz doliny rzeki Radew (od Mostowa do Niedalina) z przyległymi jeziorami. Całość wkomponowana w kompleks Puszczy Koszalińskiej.

Elementy charakterystyczne

We wsiach pozostały całościowo zachowane i czynne elementy dziedzictwa techniki o wysokich wartościach kulturowych i zabytkowych, wkomponowane w historyczną strukturę przestrzenną (w tym o metryce średniowiecznej) oraz naturalny krajobraz o wysokich wartościach estetycznych. Wsie o wartościach zabytkowych: Bonin, Manowo, Rosnowo, Niedalino.

OKK 30 „ZACHODNIOPOMORSKI PAS NADMORSKI”

Obszar wzdłuż wybrzeża Bałtyku, w obrębie gmin: Świnoujście, Międzyzdroje, Wolin, Dziwnów, Rewal, Trzebiatów, Kołobrzeg, Ustronie Morskie, Mielno, Koszalin, Darłowo, Postomino, w granicach geograficznego Pobrzeża Bałtyku (wyspy Uznam i Wolin, Wybrzeże Trzebiatowskie, Wybrzeże Słowińskie).

Elementy charakterystyczne

Miejscowości z portami i stoczniami (Świnoujście, Mrzeżyno, Kołobrzeg), uzdrowiskami (Świnoujście, Międzyzdroje, Kamień Pomorski, Kołobrzeg, Darłowo), latarniami morskimi (Świnoujście, Niechorze, Kołobrzeg, Gąski, Darłowo, Jarosławiec), o funkcjach wypoczynkowych. W bezpośrednim otoczeniu Pasa Nadmorskiego występują zabytkowe układy urbanistyczne (Wolin, Kamień Pomorski, Trzebiatów) oraz wsie o historycznych układach ruralistycznych (okolice Kamienia, Trzebiatowa, Koszalina, Darłowa).

2. OCHRONA PRAWNA ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Zasób wartości kulturowych znajdujących się na terenie województwa powinien być przedmiotem szczególnej troski zarówno mieszkańców jak i władz samorządowych, jako ważny cel publiczny. Zasób prawnie chronionego dziedzictwa – zabytków województwa zachodniopomorskiego – obejmuje:

- zabytki wpisane do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego,
- zabytki występujące w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- zabytki występujące w gminnych ewidencjach zabytków,
- zabytki chronione ustaleniami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- pomniki historii.

Na terenie województwa nie występują:

- parki kulturowe,
- Skarby Dziedzictwa,
- światowe dziedzictwo (lista UNESCO).

Tworzenie parków kulturowych leży w kompetencjach samorządów gmin.

Poszczególne formy ochrony implikują określone ograniczenia i wymogi dotyczące użytkowania i inwestowania w zabytek i jego otoczenie. Wszystkie zbiory stanowią zasób otwarty, tj. mogą być rozszerzane poprzez wprowadzanie kolejnych obiektów, jak też ograniczane przez wykreślanie obiektów zdegradowanych.

2.1. REJESTR ZABYTKÓW

Rejestr zabytków prowadzi Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, z podziałem na poszczególne rodzaje zabytków- **A – zabytek nieruchomy, B – zabytek ruchomy, C – zabytek archeologiczny.**

Zabytki rejestrowe występują we wszystkich gminach województwa, w różnych ilościach.



Znak informacyjny umieszczany na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków¹⁵. Umieszczanie znaków informujących, że dany obiekt jest zabytkiem, leży w gestii starostów. Jest to instrument subsydiarny, fakultatywny względem wpisu zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Szacuje się, że w Polsce około 85 proc. zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru nie jest oznakowanych stosowną tablicą informującą¹⁶.

W rejestrze zabytków na terenie województwa zachodniopomorskiego aktualnie znajduje się¹⁷

Liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego	
Zabytki nieruchome	4894
Zabytki ruchome	ok. 6096
Zabytki archeologiczne	377

- **A – zabytki nieruchome:** **4894** obszarów i obiektów. Są to układy przestrzenne, zespoły zabudowy, budynki i budowle, zieleń, cmentarze. Najwięcej zabytków odnotowano w zachodniej i środkowo północnej części województwa, w pow.: miasto Szczecin, gryfińskim i stargardzkim. Najmniej zabytków występuje w pasie nadmorskim: Świnoujście i Koszalin oraz we wschodniej części regionu: pow. stawieński, świdwiński. Największą kategorię zabytków stanowią obiekty sakralne (ok. 25%) – najwięcej w pow. gryfińskim, zieleń – głównie parki dworskie/ pałacowe (ok. 20%) oraz domy (ok. 10 %) – głównie w Szczecinie, Trzebiatowie i cmentarze (ok. 9%). W rejestrze ujętych jest 57 obszarów, w tym 47 układy staromiejskie i 2 wsie. Pod względem chronologii dominują zabytki XIX-wieczne (45%), a najmniejszą grupę stanowią obiekty sprzed poł. XIII w. Wśród budynków i budowli dominują obiekty murowane (ok. 85%), a drugą grupę stanowią zabytki ryglowe (ok. 11%) – wyróżnik regionu, co stanowi ponad 25% w skali kraju.
- **B – zabytki ruchome:** ok. **6096** zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego, w tym dominuje wyposażenie świątyń. Jest to najmniejsza ilościowo liczba zabytków ruchomych wśród wszystkich województw w Polsce i stanowi niecały 1,0% w skali kraju.

¹⁵ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

¹⁶ Dane z 2016 r. <http://www.rp.pl/Zadania/308129980-Starostowie-beda-odpowiadac-za-wlasciwe-oznakowanie-zabytkow.html>

¹⁷ Stan na 31.12.2024 r. – na podstawie danych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie - patrz: *Sprawozdanie z realizacji WPONZ WZ na lata 2021-2024. Okres monitorowany 2023–2024.*

- **C – zabytki archeologiczne:** **377** co stanowi ok. 5% w skali kraju. Najwięcej zabytków archeologicznych znajduje się w pow. szczecineckim (42), stargardzkim (35) i koszalińskim (30), a najmniej w Koszalinie (1), Szczecinie (3) i pow. polickim (6). Wśród zabytków archeologicznych woj. zachodniopomorskiego dominują grodziska (65%), następną kategorię stanowią osady (17%) oraz groby (11%).

2.2. WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTEKÓW

Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi Wojewódzką Ewidencję Zabytków (WEZ) dla obszaru województwa zachodniopomorskiego.

Ewidencja stanowi zbiór kart ewidencyjnych sporządzanych zgodnie z przepisami Rozporządzenia MKIDN¹⁸. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego następuje za zgodą właściciela tego zabytku, co nie jest wymagane dla kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych.

W województwie zachodniopomorskim ewidencje prowadzone są zgodnie z właściwością miejscową zabytku, w WUOZ w Szczecinie lub w Delegaturze w Koszalinie. Do WEZ wprowadzane są zabytki wskazane przez ZWKZ. Baza obiektów ujętych w WEZ nie jest zbiorem stałym – rozszerza się o nowe obiekty i zmniejsza o obiekty wyłączone¹⁹.

	JEDNOSTKA PROWADZĄCA EWIDENCJĘ	ZABYTEKI RUCHOME	ZABYTEKI NIERUCHOME	ZABYTEKI ARCHEOLOGICZNE
Wojewódzka ewidencja zabytków	WUOZ w Szczecinie	ok. 9000	ok. 31 908	42 937
	Delegatura w Koszalinie	10 773 (podano liczbę kart)	5 247	13 573
Razem		ok. 19 973	36 155	56 501

2.3. GMINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW

Gminy sporządzają dla swojego obszaru Gminną Ewidencję Zabytków (GEZ), na mocy zapisów Ustawy o ochronie zabytków. Na ich podstawie sporządzają Gminny Program Opieki nad Zabytkami. Zabytki ujęte w GEZ stanowią podstawową substancję materialną miast i wsi oraz znacznej części krajobrazu kulturowego terenów nieurbanizowanych (zabytki archeologiczne i komponowanego krajobrazu). Powinny być utrzymane przy zastosowaniu podstawowych zabiegów konserwatorskich, remontowych i modernizacyjnych na jak najdłuższy czas.

Gminna ewidencja zabytków (GEZ) nie jest ustawową formą ochrony zabytków, ale funkcjonuje jako taka poprzez wprowadzone w przepisach obowiązki dla właścicieli i posiadaczy zabytków w niej ujętych. GEZ obejmuje zbiór kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy – wpisanych do rejestru, znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wyznaczonych przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu

¹⁸ Rozporządzenie z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. z 2019 r., poz. 1886.

¹⁹ Brak metodologii liczenia zabytków, co może skutkować rozbieżnościami w statystykach. Dane przekazane do BDZ przez WUOZ w Szczecinie luty 2025 i Delegaturę w Koszalinie maj 2025 r.

z WKZ. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest zobowiązany do prowadzenia GEZ i wykorzystywania go do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami. GEZ stanowią punkt wyjścia dla podejmowania działań ochronnych i opiekuńczych w stosunku do lokalnego dziedzictwa kulturowego.²⁰

Gminy z terenu województwa zachodniopomorskiego sukcesywnie, choć czasem z opóźnieniem, wykonują obowiązek ustawowy prowadzenia GEZ.

Na podstawie danych uzyskanych z WUOZ w Szczecinie - **93 gminy** (tj. 82%) w województwie zachodniopomorskim – posiadają GEZ uzgodnioną z WKZ²¹.

2.4. MIEJSCOWE PLANY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

Uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z terenu województwa zachodniopomorskiego, z uwzględnieniem konieczności uzgodnień z ZWKZ, leży w kompetencjach gmin. We wszystkich planach dotyczących obszarów wpisanych do rejestru zabytków – np. układów staromiejskich, zabytkowych zespołów folwarcznych, pałacowych, parkowych – znajdują się zapisy ustalające warunki ochrony zabytków. Dla innych obszarów chronionych, na których znajdują się np. obiekty z wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków, także wprowadzane są indywidualne zapisy. Plany i ich aktualizacje tworzone są zgodnie z potrzebami poszczególnych samorządów lub inwestorów.

Obecnie na gminach spoczywa obowiązek przystąpienia do sporządzania planów ogólnych.

Nowelizacja ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, zobowiązująca gminy do sporządzenia planów ogólnych – nowych opracowań planistycznych w randze aktu prawa miejscowego, obejmujących całą gminę i sporządzanych wyłącznie w formie cyfrowej. Plan ogólny zastąpi dotychczasowe studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin²².

Uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z terenu województwa zachodniopomorskiego, z uwzględnieniem konieczności uzgodnień z ZWKZ, musi odbywać się w zgodności z planem ogólnym i planem zagospodarowania województwa.

2.5. PARK KULTUROWY

Park kulturowy jest formą ochrony zabytków określoną w ustawie o ochronie zabytków. Tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Tworzenie parków kulturowych leży w kompetencjach samorządów gmin.

Na terenie województwa zachodniopomorskiego nie ma parków kulturowych.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego proponuje listę 43 obszarów o cechach kwalifikujących je do utworzenia parków kulturowych.

2.6. POMNIK HISTORII

²⁰ Rozporządzenie MKiDN z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego i wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, DZU 2019 poz. 1886, tekst jednolity Dz.U. 2021 poz. 56

²¹ Dane przekazane do BDZ przez WUOZ w Szczecinie i Del. w Koszalinie w lutym i maju 2025 r.

²² Patrz str. 26

Pomnik historii to jedna z czterech form ochrony zabytków wymienionych w ustawie o ochronie zabytków. Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej mocą rozporządzenia, na wniosek Ministra ds. kultury i dziedzictwa.



Pomniki historii ustanawiane są od 1994 r. To wyróżnienie, mogą uzyskać obiekty o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego kraju - obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, drogą rozporządzenia, dokonuje uznania zabytku za Pomnik historii. Aktualnie (kwiecień 2021 r.) na listę Pomników historii wpisanych jest 109 obiektów z terenu kraju²³.

W województwie zachodniopomorskim znajdują się trzy zespoły architektoniczne, wyróżnione tytułem Pomnika historii:

- Stargard – Zespół kościoła pw. Najświętszej Marii Panny Królowej Świata oraz średniowieczne mury obronne miasta w Stargardzie (uznane rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 17 września 2010 r.);
- Kamień Pomorski – Zespół katedralny (uznane rozporządzeniem Prezydenta RP z 25 sierpnia 2005 r.);
- Kołbacz – Założenie dawnego klasztoru cystersów, późniejszej letniej rezydencji książąt pomorskich i domeny państwowej (uznane rozporządzeniem Prezydenta RP z 3 lipca 2014 r.).

Do MKiDN po wcześniejszym zaopiniowaniu przez ZWKZ złożony został w 2009 r. wniosek dotyczący wpisu na listę Pomników Historii miasta Trzebiatowa. Prace nad wnioskiem nie zostały ukończone. Trwa uzupełnianie wniosku.

W 2023 r. został złożony (opracowany przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie) wniosek „O uznanie kościoła p.w. Św. Stanisława Kostki w Chwarszczanach – dawnej kaplicy templariuszy i joannitów – za POMNIK HISTORII” – trwa procedowanie wniosku.

²³ <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/pomniki-historii/obiekty-wpisane-na-liste-pomnikow-historii/>

W 2024 r. zostało pozytywnie zakończone procedowanie wniosku dla Cmentarza Centralnego w Szczecinie. Trwają prace nad przygotowaniem odpowiedniego rozporządzenia i złożeniem podpisu Prezydenta RP.

2.7. SKARBY DZIEDZICTWA

Na obszarze województwa zachodniopomorskiego nie ma obiektów będących na liście Skarbów Dziedzictwa.

2.8. LISTA DZIEDZICTWA ŚWIATOWEGO

W celu zapobieżenia tendencjom zmian i zniszczeń zabytków, jakie niesie ewolucja społeczna i gospodarcza, opracowana została Konwencja w sprawie ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego, przyjęta przez Konferencję Generalną UNESCO w 1972 r. Polska ratyfikowała Konwencję w 1976 r. W ramach Konwencji tworzona jest Lista Światowego Dziedzictwa, jako lista otwarta, aktualizowana każdego roku. Wniosek o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa składa Państwo, na terytorium którego znajduje się dane miejsce, decyzję o wpisie podejmuje Komitet Światowego Dziedzictwa po zasięgnięciu opinii ICOMOS lub IUCN. Obecnie na Liście znajduje się 17 obiektów z Polski – 15 dziedzictwa kulturowego i 2 dziedzictwa przyrodniczego. Na obszarze województwa zachodniopomorskiego nie ma obiektów na liście światowego dziedzictwa (UNESCO). **Miasto Stargard jest w trakcie analiz możliwości zgłoszenia zespołu kolegiaty i murów obronnych, uznanych za Pomnik Historii.**

V. CELE I ZADANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2025–2028

1. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2025–2028 (WPONZ WZP) uwzględnia aktualną sytuację faktyczną i prawną, stanowiąc jednocześnie rozwinięcie polityki zapoczątkowanej Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami dla Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2008–2012 oraz kolejnych programów, na lata 2013–2017, 2017–2020, 2021–2024.

Program, jako dokument odnoszący się do polityki Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego w dziedzinie opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa, powstał jako realizacja wymogu ustawowego. Opiera się on na wnikliwym i stale monitorowanym, uaktualnionym rozpoznaniu zasobu i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego województwa.

Główne cele programów opieki nad zabytkami określone w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, to:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i poprawa stanu ich zachowania
- wyeksponowanie zabytków i walorów krajobrazu kulturowego
- zwiększenie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie zwiększania finansowania opieki nad zabytkami
- dobra współpraca z właścicielami zabytków
- tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Odpowiednio do tych zapisów zostały sformułowane cele wszystkich poprzednich programów, skoncentrowane na stworzeniu warunków do poprawy stanu zachowania zabytków i lepszego ich funkcjonowania w świadomości społecznej i gospodarce. Realizacja zadań wymagała odpowiedniego czasu oraz stosownych nakładów finansowych. Ocena realizacji WPONZ WZP na lata 2021–2024 wykazała, że znaczna część zadań ustalonych na ten okres była realizowana. Dla części z nich realizacja została zapoczątkowana i wymagają one kontynuacji, co wynikało m.in. z obszerności zadań i niewystarczających środków będących w dyspozycji realizatorów. Wynik przeprowadzonego monitoringu, zawarty w Sprawozdaniu z realizacji WPOnZ WZP 2023–2024, wskazuje, iż cele perspektywiczne i operacyjne zostały sformułowane prawidłowo, choć w kilku przypadkach wyznaczony okres na ich wykonania okazał się niewystarczający.

Powyższe uwarunkowania były przesłanką do dokonania korekt w sformułowaniu celów i nowego określenia części zadań. Uwzględniono także nowe możliwości, które niesie rozwój technologii cyfrowych i informatycznych. Uwzględniając dokonane zmiany w strukturze Urzędu Marszałkowskiego oraz jednostek organizacyjnych samorządu województwa, dokonano też korekt w wyznaczeniu koordynatora i realizatorów. Zadania powiązane z merytoryczną działalnością Biura Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, jako wyspecjalizowaną jednostką w dziedzinie opieki nad zabytkami, będącą instytucją kultury województwa zachodniopomorskiego, została zaproponowana do realizacji przez BDZ. Pozostałe, po konsultacjach zaproponowano do realizacji przez Wydziały

UMWZP i instytucje własne. Należy mieć na uwadze, iż kompletne wykonanie zadań przez wskazanego koordynatora i realizatorów wymaga zapewnienia adekwatnych środków finansowych.

WPONZ WZP zakłada, że Samorząd Województwa sprawując opiekę nad zabytkami będącymi jego własnością lub przez niego administrowanymi, poprzez swoje działania przyczynia się do ochrony zabytków leżących w granicach województwa zachodniopomorskiego. Posiadając ku temu instrumenty finansowe i organizacyjne inicjuje, wspiera i koordynuje działania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego województwa. Wobec innych właścicieli zabytków może pełnić jedynie funkcję wspomagającą, doradczą, opiniodawczą.

Samorząd Województwa w ramach aktualnych możliwości finansowych i organizacyjnych może tworzyć warunki wspierania wybranych działań, uznanych za istotne dla zachowania dziedzictwa kulturowego i tym samym dla realizacji zadań Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego.

Szczególnie aktualnie stało się podejmowanie działań na rzecz wzmocnienia bezpieczeństwa elementów materialnego dziedzictwa i zabytków. Podstawowym narzędziem do tego celu jest Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych – dokument określający działania, sposób realizacji, niezbędne siły i środki oraz czas i koszty wykonania dla danego zabytku. Przedsięwzięcia te mają na celu zabytków nieruchomych i ruchomych uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem. Organizację i sposób ochrony planuje się na poszczególnych stopniach administracji i w jednostkach organizacyjnych z uwzględnieniem możliwych sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego. Aktem prawnym dla planowania ochrony zabytków jest rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 roku o organizacji i sposobie ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153), na podstawie upoważnienia z art. 88 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rozporządzenie określa postępowanie organów administracji publicznej oraz kierowników jednostek organizacyjnych posiadających zabytki.

Samorząd Województwa określa politykę rozwoju województwa m.in. poprzez przyjmowane strategie i plany w poszczególnych dziedzinach – np. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa, Strategię Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego, Regionalny Program Operacyjny. Elementem dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami. Ponieważ dziedzictwo kulturowe jest przedmiotem ustaleń także innych wojewódzkich dokumentów planistyczno-strategicznych konieczne jest dążenie do komplementarności kierunków i zadań we wszystkich dokumentach.

Dla osiągnięcia celów strategicznych WPONZ WZP kluczowe jest wypracowanie programu finansowania długofalowych działań ukierunkowanych na osiągnięcie określonego celu. W przypadku poprawy materialnego stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego, konieczne jest zwiększanie lub utrzymanie co najmniej na dotychczasowym poziomie wysokości środków przeznaczanych na rzecz określonej grupy zabytków (np. dotacje na prace konserwatorskie i roboty budowlane) i uwzględnienie w priorytetach RPO WZP celów WPONZ WZP.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego powinien stać się podstawą określania polityki w zakresie opieki nad zabytkami dla samorządów lokalnych.

2. CELE PERSPEKTYWICZNE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2025–2028 DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Przyjmuje się do realizacji trzy cele perspektywiczne:

- I. UTRZYMANIE ZABYTKÓW, JAKO INTEGRALNEGO ELEMENTU KRAJOBRAZU KULTUROWEGO
BUDUJĄCEGO ŁĄD PRZESTRZENNY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO**
- II. ZWIĘKSZANIE ATRAKCYJNOŚCI ZABYTKÓW W PROCESIE AKTYWIZACJI SPOŁECZNEJ,
GOSPODARCZEJ I TURYSTYCZNEJ WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO**
- III. WZMACNIANIE OTWARTEGO SPOŁECZEŃSTWA POPRZEC WZROST
I POPULARYZACJĘ WIEDZY O ZABYTKACH I DZIEDZICTWIE KULTUROWYM WOJEWÓDZTWA
ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

3. CELE OPERACYJNE I ZADANIA WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2025–2028

Dla wyznaczonych celów perspektywicznych określa się cele operacyjne. Do poszczególnych celów operacyjnych przyporządkowuje się określone zadania szczegółowe.

Strukturę celów i zadań opisuje poniższa tabela.

<u>Cel perspektywiczny I.</u> UTRZYMANIE ZABYTKÓW, JAKO INTEGRALNEGO ELEMENTU KRAJOBRAZU KULTUROWEGO BUDUJĄCEGO ŁĄD PRZESTRZENNY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO		
	Cele operacyjne	Zadania
	I.1. OPIEKA NAD ZABYTKAMI I KRAJOBRAZEM KULTUROWYM W DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH I PLANISTYCZNYCH WOJEWÓDZTWA	I.1.1. Utrzymanie spójności Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego i dokumentów kierunkowych z celami WPONZ WZP
		I.1.2. Uwzględnienie celów WPONZ WZP w dokumentach planistycznych dotyczących gospodarki przestrzennej
		I.1.3. Wspieranie jst w tworzeniu i aktualizacji powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami i gminnych ewidencji zabytków
		I.1.4. Monitoring zmian prawa w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego
	I.2. INTEGRACJA OPIEKI NAD DZIEDZICTWEM, KRAJOBRAZEM KULTUROWYM I ŚRODOWISKIEM PRZYRODNICZYM	I.2.1. Opracowanie Audytu Krajobrazowego Województwa Zachodniopomorskiego
		I.2.2. Wzmocnienie wykorzystania potencjału dziedzictwa przez system ochrony krajobrazu kulturowego
	I.3. BADANIE, DOKUMENTOWANIE I DIGITALIZACJA ZABYTKÓW ORAZ ELEMENTÓW DZIEDZICTWA	I.3.1. Poszerzanie metodologii badań i dokumentacji stanu zabytków i elementów dziedzictwa
		I.3.2. Cyfryzacja wytypowanych elementów zabytkowego dziedzictwa
	I.4. POPRAWA MATERIALNEGO STANU ZABYTKÓW	I.4.1. Opieka nad drewnianym, rodzimym budownictwem ryglowym, jako wyróżnikiem kulturowym regionu
		I.4.2. Wspieranie działań na rzecz

		zabezpieczania obiektów zabytkowych przed zagrożeniami
		I.4.3. Wspieranie właścicieli i użytkowników zabytków w prowadzeniu prawidłowej opieki nad zabytkami („dobre praktyki” konserwacji i rewaloryzacji)
I.5. UTRZYMANIE DOBREGO STANU ZABYTEKÓW STANOWIĄCYCH WŁASNOŚĆ WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO I UŻYTKOWANYCH PRZEZ JEDNOSTKI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	I.5.1. Prowadzenie prac remontowych i rewaloryzacyjnych obiektów zabytkowych znajdujących się w posiadaniu i użytkowaniu WZP	
	I.5.2. Prowadzenie i aktualizacja ewidencji obiektów zabytkowych znajdujących się w posiadaniu i użytkowaniu WZP – ujętych w rejestrze zabytków, wojewódzkiej ewidencji zabytków i gminnych ewidencjach zabytków	
	I.5.3. Wspieranie działań na rzecz tworzenia planów ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego oraz ich aktualizacji, dla zabytków wpisanych do rejestru zabytków, należących do województwa zachodniopomorskiego	
Cel perspektywiczny II.		
ZWIĘKSZANIE ATRAKCYJNOŚCI ZABYTEKÓW W PROCESIE AKTYWIZACJI SPOŁECZNEJ, GOSPODARCZEJ I TURYSTYCZNEJ WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO		
II.1. TWORZENIE WARUNKÓW FINANSOWYCH I ORGANIZACYJNYCH OPIEKI NAD ZABYTEKAMI I DZIEDZICTWEM KULTUROWYM REGIONU	II.1.1. Finansowanie z budżetu Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego zadań związanych z opieką nad zabytkami – np. dotacje na prace renowacyjne i konserwatorskie dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnych ewidencjach zabytków z terenu WZP	
	II.1.2. Finansowanie z funduszy strukturalnych i zewnętrznych w dyspozycji WZP zadań związanych z opieką nad zabytkami	
II.2. WZMACNIANIE ROLI ZABYTEKÓW W ROZWOJU TURYSTYKI I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI	II.2.1. Utrzymanie i rozwój wojewódzkiego samorządowego systemu informacji o zabytkach dostępnych turystycznie	
	II.2.2. Utrzymanie i rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących	

		dziedzictwo kulturowe regionu w oparciu o wydarzenia historyczne, zespoły zabytków, tradycje niematerialne i patriotyczne
		II.2.3. Działania na rzecz zagospodarowania obiektów zabytkowych na cele turystyczne i gospodarcze
		II.2.4. Budowa i promocja produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o zasób dziedzictwa kulturowego
	II.3. TWORZENIE MIEJSC PRACY ZWIĄZANYCH Z OPIEKĄ NAD ZABYTKAMI	II.3.1. Wspieranie rozwoju oferty turystycznej opartej o zabytki i elementy dziedzictwa oraz gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach, z wykorzystaniem miejscowych tradycji
Cel perspektywiczny III. WZMACNIANIE OTWARTEGO SPOŁECZEŃSTWA POPRZECZ WZROST I POPULARYZACJĘ WIEDZY O ZABYTKACH I DZIEDZICTWIE KULTUROWYM WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO		
	III.1. WZMACNIANIE INSTYTUCJI I ORGANIZACJI ZAJMUJĄCYCH SIĘ PROMOCJĄ I EDUKACJĄ REGIONALNĄ	III.1.1. Tworzenie warunków organizacyjnych dla funkcjonowania i rozwoju instytucji SWZP zajmujących się dziedzictwem kulturowym i zabytkami województwa.
		III.1.2. Wspieranie funkcjonowania i tworzenia lokalnych muzeów i izb regionalnych
	III.2. EDUKACJA I PROMOCJA ZABYTKÓW I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	III.2.1. Organizacja wydarzeń związanych z popularyzacją dziedzictwa regionu kierowanych do szerokich grup społecznych – np. Zachodniopomorskie Dni Dziedzictwa z elementami EDD, Noce Muzeów
		III.2.2. Włączenie problematyki dziedzictwa kulturowego do działań edukacyjnych i promocyjnych województwa.
		III.2.3. Popularyzacja wiedzy o historii, zabytkach i dziedzictwie województwa i jego ochronie z wykorzystaniem nowych technologii cyfryzacji zabytków
		III.2.4. Kształtowanie postaw patriotycznych w kontekście historii regionu

III.3. WSPIERANIE DZIAŁAŃ SPRZYJAJĄCYCH INTERGRACJI TRANSGRANICZNEJ	III.3.1. Wspieranie działań badawczych i organizacja wydarzeń związanych z transgraniczną popularyzacją dziedzictwa regionu
--	--

CEL PERSPEKTYWICZNY I.**UTRZYMANIE ZABYTEKÓW, JAKO INTEGRALNEGO ELEMENTU KRAJOBRAZU KULTUROWEGO
BUDUJĄCEGO ŁĄD PRZESTRZENNY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO****CEL OPERACYJNY I.1.****OPIEKA NAD ZABYTKAMI I KRAJOBRAZEM KULTUROWYM W DOKUMENTACH
STRATEGICZNYCH I PLANISTYCZNYCH WOJEWÓDZTWA****Zadania:**

I.1.1. Utrzymanie spójności Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego (SRWZP) i dokumentów kierunkowych z celami WPOnZ WZP.	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Celem jest uwzględnienie celów WPOnZ w dokumentach strategicznych Województwa Zachodniopomorskiego.</i>	
Działania	• monitorowanie dokumentów, wnioskowanie o uzupełnienie o cele i działania ukierunkowane na ochronę dziedzictwa kulturowego oraz uwzględnienie zapisów WPOnZ WZP w innych strategiach i programach WZP. • uwzględnianie priorytetów określonych w WPOnZ WZP w regulaminach konkursowych dotyczących obszarów i obiektów zabytkowych (np. dofinansowywanie prac konserwatorskich, modernizacyjnych, rewitalizacyjnych przy zabytkach). • Uwzględnienie celów WPOnZ WZP w innych dokumentach programowych WZ, dotyczących np. edukacji, turystyki, środowiska przyrodniczego.
Koordynator	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP.
Partnerzy / Eksperci	Wydział Zarządzania Strategicznego, ZCDN, Zespół Parków Krajobrazowych, Wydział Ochrony Środowiska, Biuro Dokumentacji Zabytków, instytucje odpowiednie do realizacji zadania, eksperci zewnętrzni
Efekty	Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego województwa, spójność dokumentów programowych i strategicznych województwa, poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych, lepsze wykorzystanie obiektów zabytkowych w turystyce i gospodarce regionu.
Wskaźniki	Liczba wytworzonych dokumentów, wytycznych itp.

I.1.2.	
Uwzględnienie celów WPOnZ WZP w dokumentach planistycznych dotyczących gospodarki przestrzennej	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Celem jest utrzymanie spójności dokumentów programowych i planistycznych Województwa Zachodniopomorskiego.</i>	
Działania	Wprowadzanie celów WPOnZ WZP w: • aktualizacjach Planu Zagospodarowania Przestrzennego WZP, • opracowaniach planistycznych dotyczących obszaru transgranicznego, innych opracowaniach planistycznych obejmujących wytypowane obszary.
Koordynator	Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZP
Partnerzy / Eksperti	Biuro Dokumentacji Zabytków, eksperci zewnętrzni
Efekty	Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie walorów województwa w rozwoju gospodarczym.
Wskaźniki	Liczba zmian / wniosków dotyczących problematyki w dokumentach planistycznych PZP WZ
I.1.3	
Wspieranie jst w tworzeniu i aktualizacji powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami i gminnych ewidencji zabytków	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Celem jest uzyskanie pełnej wiedzy o lokalnym zasobie kulturowym i zabytkach w poszczególnych gminach i sprawowanie prawidłowej formy opieki nad zabytkami województwa zachodniopomorskiego. Pośrednim celem jest dostęp do środków finansowych w konkursach dotacyjnych JST na prace konserwatorskie.</i>	
Działania	• szkolenia/warsztaty w JST, • promowanie właściwych standardów programów i ewidencji zabytków • propagowanie korzyści tworzenia i aktualizacji gminnych ewidencji zabytków (GEZ) oraz gminnych (GPOnZ) i powiatowych programów opieki nad zabytkami (PPOnZ).
Koordynator	Biuro Dokumentacji Zabytków, Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP.
Partnerzy	Jednostki samorządu terytorialnego WZP.
Efekty	Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie walorów województwa w rozwoju lokalnym.
Wskaźniki	Liczby opracowanych i aktualizowanych GEZ, GPOnZ, PPOnZ na terenie województwa zachodniopomorskiego.

I.1.4 Monitoring zmian prawa w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Celem jest aktualizacja wiedzy o stanie prawnym dotyczącym zabytków i dziedzictwa kulturowego, w tym dóbr kultury współczesnej.</i>	
Działania	• monitorowanie projektów ustaw, rozporządzeń i aktów prawnych dotyczących ochrony zabytków oraz dziedzictwa kulturowego, w tym dóbr kultury współczesnej, • udział w otwartych konsultacjach, pracach zespołów samorządowych działających w zakresie dziedzictwa, ochrony zabytków, w tym dóbr kultury współczesnej,
Koordynator	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP
Partnerzy / Ekspertki	Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZP, Biuro Dokumentacji Zabytków, inne instytucje odpowiednie do realizacji zadania, eksperci zewnętrzni
Efekty	Ulepszanie rozwiązań prawnych.
Wskaźniki	Liczba konsultacji, opinii.

CEL OPERACYJNY I.2.

INTEGRACJA OPIEKI NAD DZIEDZICTWEM, KRAJOBRAZEM KULTUROWYM I ŚRODOWISKIEM PRZYRODNICZYM

Zadania:

I.2.1. Opracowanie Audytu Krajobrazowego Województwa Zachodniopomorskiego	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Zadanie wynikające z obowiązku ustawowego. Budowa systemu ochrony krajobrazu, jako jedności przyrodniczo-kulturowej jest zgodna z zapisami prawa i wytycznymi obowiązujących konwencji. Ochrona przestrzeni publicznej, jaką jest krajobraz, należy do sfery interesu publicznego.</i>	
Działania	• Opracowanie, procedowanie audytu i promowanie wartości wskazanych w audycie
Koordynator	Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZP
Partnerzy / Ekspertki	Zespół Parków Krajobrazowych WZP, Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP, Wydział Ochrony Środowiska UM WZP, Biuro Dokumentacji Zabytków oraz inne instytucje i organizacje odpowiednie do

	realizacji zadania.
Efekty	Kompleksowe ujęcie ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.
Wskaźniki	Opracowanie wskazanych elementów programu.
I.2.2. Wzmocnienie wykorzystania potencjału dziedzictwa poprzez system ochrony krajobrazu kulturowego	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Ochronę krajobrazu kulturowego może zapewnić przez przestrzeganie zapisów Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego, w tym powołanie parków kulturowych, funkcjonowanie OKK, zapisy w Audycie Krajobrazowym WZP. Obszary o wartościach kulturowo-krajobrazowych, jako obszary o określonej specyfice, zostały wskazane w obowiązującym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego²⁴.</i>	
Działania	• propagowanie idei tworzenia parków kulturowych i obszarów kulturowo-krajobrazowych, jako zintegrowanej formy ochrony krajobrazu i lokalnych wartości kulturowych, współdziałanie z lokalnymi samorządami w przedmiotowym zakresie, • promocja OKK z uwzględnieniem ich lokalnej specyfiki.
Koordynator	Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZP
Partnerzy / Eksperci	Zespół Parków Krajobrazowych WZP, samorządy lokalne, Biuro Dokumentacji Zabytków oraz instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania
Efekty	Holistyczne postrzeganie walorów kulturowych krajobrazu i dziedzictwa kulturowego.
Wskaźniki	Liczba utworzonych parków kulturowych, materiałów, np. publikacji promujących obszary kulturowo-krajobrazowe.

CEL OPERACYJNY I.3.**BADANIE, DOKUMENTOWANIE I DIGITALIZACJA ZABYTEKÓW ORAZ ELEMENTÓW DZIEDZICTWA****Zadania:**

I.3.1. Poszerzanie metodologii badań i dokumentacji stanu zabytków i elementów dziedzictwa kulturowego	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Unowocześnienie sposobu badań i dokumentacji zabytków wynika z postępu</i>	

²⁴ Uchwała Nr XLV/530/10 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 19 października 2010 w sprawie uchwalenia zmiany Planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego, Uchwała Nr XVII/214/20 zmieniająca uchwałę w sprawie uchwalenia Planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego.

technologicznego i wymogów współczesnego społeczeństwa w zakresie komunikacji. Niezbędne jest doposażanie instytucji w nowoczesny sprzęt i technologie.

Działania	- wyposażanie instytucji kultury w innowacyjne narzędzia i technologie służące badaniom i dokumentacji zabytków, - podnoszenie kwalifikacji pracowników, szkolenia w zakresie oprogramowania i najnowszych narzędzi technologicznych.
Koordynator	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP
Partnerzy / Eksperci	Muzeum Narodowe w Szczecinie, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, eksperci zewnętrzni
Efekty	Rozbudowa bazy sprzętowej i oprogramowania służącego badaniom i dokumentacji zabytków.
Wskaźniki	Liczba programów, sprzętu, szkoleń.

I.3.2.

Cyfryzacja wytypowanych elementów zabytkowego dziedzictwa

Uzasadnienie:

Nowoczesna ochrona zabytków będzie prowadzona z wykorzystaniem dokumentacji cyfrowych wytypowanych obiektów.

Działania	- przeprowadzanie specjalistycznych prac badawczych i dokumentacyjnych (w tym fotogrametria, skaniny laserowe 3D), - digitalizacji (archiwizacja) dokumentacji konserwatorskich z wykorzystaniem najnowszych metod i technologii cyfrowych, - utworzenie Centrum Cyfryzacji Zabytków Pomorza Zachodniego - udostępnianie na stronach internetowych własnych i cyfrowych platformach zewnętrznych efektów prac dokumentacji cyfrowej
Koordynator	Biuro Dokumentacji Zabytków Szczecinie
Partnerzy	Właściciele, użytkownicy, dysponenci obiektów/obszarów zabytkowych WZP.
Efekty	Uzyskanie danych cyfrowych dla zagrożonych i cennych elementów dziedzictwa kulturowego; wytworzenie i zarchiwizowanie specjalistycznych dokumentacji konserwatorskich, popularyzacja zasobu cyfrowego.
Wskaźniki	Liczba wytworzonych i udostępnionych opracowań, modeli 3D, skaninów.

CEL OPERACYJNY I.4.

POPRAWA MATERIALNEGO STANU ZABYTEKÓW

Zadania:

I.4.1.

Opieka nad drewnianym, rodzimym budownictwem ryglowym, jako wyróżnikiem kulturowym regionu

Uzasadnienie:

Budowle wzniesione w rodzimej konstrukcji ryglowej należą do cennych, wyróżniających się

w skali kraju, elementów krajobrazu kulturowego, o szczególnym znaczeniu dla tożsamości województwa zachodniopomorskiego. Są także najbardziej zagrożone z uwagi na nietrwałość drewnianego budulca i niedostateczny stopień ich ochrony.

Działania	• aktualizacja wiedzy o stanie zachowania budownictwa ryglowego, identyfikacja zagrożeń, • popularyzacja zasad prawidłowych prac budowlano-konserwatorskich dla budownictwa ryglowego, specjalistyczne szkolenia, warsztaty, • przeznaczanie środków Samorządu Województwa oraz środków zewnętrznych na działania związane z poprawą stanu technicznego i popularyzacją wiedzy o budownictwie ryglowym, • tworzenie warunków sprzyjających współpracy z innymi województwami oraz transgranicznej.
Koordynator	Biuro Dokumentacji Zabytków
Partnerzy / Eksperti	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP, JST, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania, eksperci zewnętrzni
Efekty	Zachowanie zagrożonych obiektów architektury regionalnej jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa, wzmocnienie lokalnej tożsamości.
Wskaźniki	Liczba utworzonych dokumentacji i opracowań, wypracowanych porozumień, szkoleń, obiektów poddanych pracom konserwatorskim

I.4.2

Wspieranie działań na rzecz zabezpieczania obiektów zabytkowych przed zagrożeniami

Uzasadnienie:

Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem czy kradzieżą jest niewystarczające i wymaga poprawy, ponadto realne stało się zagrożenie skutkami konfliktów zbrojnych oraz działań hybrydowych. Ustawa nakłada na JST oraz właścicieli zabytków obowiązki tworzenia programów ochrony obiektów zabytkowych przed zagrożeniami.

Działania	• wspieranie działań na rzecz konieczności tworzenia przez właścicieli i posiadaczy zabytków planów ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego oraz ich aktualizacji, • udzielanie dotacji na montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej obiektów zabytkowych, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowania zabytków ruchomych, • promowanie dobrych praktyk i zasadności zabezpieczania zabytków.
Koordynator	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP
Partnerzy /	Biuro Dokumentacji Zabytków, Wydział Inwestycji i Nieruchomości UM WZP,

Eksperci	właściciele zabytków.
Efekty	Zabezpieczenie zabytków ruchomych zgromadzonych poza instytucjami muzealnymi przed pożarem, kradzieżą i innymi zagrożeniami; zabezpieczenie budynków zabytkowych. Zwiększenie świadomości właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych na temat konieczności ich zabezpieczenia przed zagrożeniami.
Wskaźniki	Wielkość środków finansowych przeznaczonych na zabezpieczenia, liczba zabezpieczonych obiektów, liczba szkoleń, liczba programów ochrony.
I.4.3. Wspieranie właścicieli i użytkowników zabytków w prowadzeniu prawidłowej opieki nad zabytkami („dobre praktyki” konserwacji i rewaloryzacji zabytków)	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Prowadzenie prawidłowej opieki nad zabytkami wymaga specjalistycznej wiedzy i znajomości procedur prawnych. Konieczne jest wspieranie właścicieli prywatnych i instytucjonalnych w tego typu działaniach.</i>	
Działania	• dokumentowanie aktualnego stanu zabytków, • opiniowanie konieczności podejmowania prac i działań opiekuńczych wobec zabytków dla jednostek zewnętrznych, • prowadzenie badań, opracowanie ekspertyz i dokumentacji dotyczących zabytków poprzez wyspecjalizowane instytucje Samorządu Województwa. • wspieranie działań na rzecz podniesienia znaczenia dziedzictwa przez uznanie za Pomnik Historii i wpis na listę UNESCO, • organizacja warsztatów, prelekcji, wystaw, konferencji, seminariów, szkoleń dotyczących ochrony zabytków, np. gminnych i powiatowych programów opieki, gminnych ewidencji zabytków, planów ochrony na wypadek sytuacji kryzysowych dla wszystkich grup właścicieli i użytkowników zabytków, • przygotowanie materiałów nt. prawidłowej konserwacji i rewaloryzacji zabytków, • promowanie „dobrych praktyk”, publikacja na stronie internetowej.
Koordynator	Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie
Partnerzy	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania.
Efekty	Zwiększenie wiedzy o właściwych metodach postępowania wobec zabytków, poprawa stanu technicznego części obiektów zabytkowych.
Wskaźniki	Liczba przygotowanych dokumentacji i opracowań specjalistycznych, zorganizowanych wystaw, spotkań, liczba uczestników spotkań.

CEL OPERACYJNY I.5.

**UTRZYMANIE DOBREGO STANU ZABYTKÓW STANOWIĄCYCH WŁASNOŚĆ WOJEWÓDZTWA
ZACHODNIOPOMORSKIEGO I UŻYTKOWANYCH PRZEZ JEDNOSTKI WOJEWÓDZTWA
ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

Zadania:

**I.5.1.
Prowadzenie prac remontowych i rewaloryzacyjnych obiektów zabytkowych znajdujących się w posiadaniu i użytkowaniu WZ**

Uzasadnienie:

W budynkach zabytkowych funkcjonuje wiele podmiotów WZP – np. Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, Muzeum Narodowe w Szczecinie, Ogrody Przelewice, jednostki oświatowe, służby zdrowia, administracji. Budynkom towarzyszą często zespoły zabytkowej zieleni. Zapewnienie w budżecie WZP środków finansowych jest niezbędne dla utrzymania w/w zabytków w co najmniej niepogorszonym stanie.

Działania	• coroczne monitorowanie potrzeb remontowych i inwestycyjnych, • składanie propozycji do budżetu WZ, • planowanie harmonogramu inwestycji i remontów, • zapewnienie finansowania inwestycji, • nadzór nad inwestycjami.
Realizatorzy	Właściciele, użytkownicy i administratorzy obiektów
Partnerzy / Eksperci	Wydziały Urzędu Marszałkowskiego stanowiące nadzór nad jednostkami zajmującymi zabytkowe obiekty – np. Wydział Inwestycji i Nieruchomości, Wydział Edukacji i Sportu, Wydział Zdrowia, Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Finansów i Budżetu, jednostki organizacyjne WZP, Biuro Dokumentacji Zabytków.
Efekty	Utrzymanie i poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych, w tym o szczególnym znaczeniu (Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie), wzmocnienie znaczenia zabytków w odbiorze społecznym.
Wskaźniki	Nakłady przeznaczone na remonty i inwestycje, liczba zadań inwestycyjnych, liczba restaurowanych obiektów.

**I.5.2.
Prowadzenie i aktualizacja ewidencji obiektów zabytkowych znajdujących się w posiadaniu i użytkowaniu WZ – ujętych w rejestrze zabytków, wojewódzkiej ewidencji zabytków i gminnych ewidencjach zabytków**

Uzasadnienie:

Obiekty będące w posiadaniu WZ znajdują się często w rejestrze zabytków, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytkowych budynków i komponowanej zieleni. Prowadzenie ewidencji pozwala na lepsze zarządzanie majątkiem województwa oraz rozpoznanie zagrożeń, potrzeb remontowych oraz pozyskiwanie funduszy zewnętrznych.

Działania	• prowadzenie i aktualizacja ewidencji zabytkowych budynków i zieleni komponowanej.
------------------	---

Koordynator	Wydział Inwestycji i Nieruchomości UM WZP
Partnerzy	Wydziały i jednostki UM WZP; Biuro Dokumentacji Zabytków
Efekty	Prawidłowe rozpoznanie w celu zarządzania zabytkowymi nieruchomościami WZP.
Wskaźniki	Zasób ewidencji
I.5.3. Wspieranie działań na rzecz tworzenia planów ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego oraz ich aktualizacji, dla zabytków wpisanych do rejestru, należących do Województwa Zachodniopomorskiego	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Obiekty będące w posiadaniu WZP znajdujące się w rejestrze zabytków, zgodnie z zapisami art. 88 ust.2 ustawy o ochronie zabytków, wymagają opracowania planów ochrony na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz ich corocznej aktualizacji.</i>	
Działania	• rozpoznanie stanu wykonania planów i ich aktualizacji, • zapewnienie środków finansowych na opracowanie planów, • wspieranie jednostek organizacyjnych użytkujących zabytki wpisane do rejestru, w tworzeniu planów.
Koordynator	Biuro Spraw Obronnych i Bezpieczeństwa Publicznego UM WZP
Partnerzy	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP, Wydział Inwestycji i Nieruchomości UM WZP, Wydział Bezpieczeństwa i Ochrony Informacji Niejawnych UM WZP, Wydziały i jednostki UM WZP
Efekty	Prawidłowe zarządzania zabytkowymi nieruchomościami WZP.
Wskaźniki	Wielkość środków finansowych przeznaczonych na tworzenie planów, liczba opracowanych planów i aktualizacji.

CEL PERSPEKTYWICZNY II.

ZWIĘKSZANIE ATRAKCYJNOŚCI ZABYTEKÓW W PROCESIE AKTYWIZACJI SPOŁECZNEJ, GOSPODARCZEJ I TURYSTYCZNEJ WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

CEL OPERACYJNY II.1

TWORZENIE WARUNKÓW FINANSOWYCH I ORGANIZACYJNYCH OPIEKI NAD ZABYTEKAMI I DZIEDZICTWEM KULTUROWYM REGIONU

Zadania:

II.1.1.

Finansowanie z budżetu Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego zadań związanych z opieką nad zabytkami - np. dotacje na prace renowacyjne i konserwatorskie dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnych ewidencjach zabytków z terenu województwa zachodniopomorskiego

Uzasadnienie:

Samorząd województwa ma ustawowe prawo udzielania dotacji na prace remontowe i konserwatorskie oraz inne działania przy zabytkach ujętych w rejestrze zabytków i gminnych ewidencjach zabytków. Wsparcie finansowe właścicieli i użytkowników zabytków pozwala i na polepszenie stanu zabytków położonych na obszarze województwa.

Działania	• przeznaczenie funduszy w budżecie WZP na zadania związane z rewitalizacją obszarów zabytkowych i aktywizacją gospodarczą w oparciu o zasoby zabytkowe, zgodnych z priorytetami WPOnZ WZP, • zapewnienie w budżecie samorządu województwa środków finansowych na udzielenie dotacji na prace konserwatorskie i roboty budowlane oraz działania edukacyjne przy obiektach zabytkowych, • coroczny konkurs na dotacje na prace konserwatorskie i roboty budowlane oraz dokumentacje w oparciu o środki budżetowe WZP.
Koordynator	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP.
Partnerzy	Biuro Dokumentacji Zabytków, Wydział Finansów i Budżetu UM WZP
Efekty	Poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych położonych na terenie WZ, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym, zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu.
Wskaźniki	Wielkość środków finansowych przeznaczonych na dotacje, liczba zadań inwestycyjnych, liczba restaurowanych obiektów, liczba dokumentacji.

II.1.2.**Finansowanie z funduszy strukturalnych i zewnętrznych w dyspozycji WZP zadań związanych z opieką nad zabytkami****Uzasadnienie:**

Samorząd województwa może wspierać finansowo podmioty i zadania związane z opieką nad zabytkami z funduszy zewnętrznych, co pozwoli na polepszenie stanu zabytków położonych na obszarze województwa.

Działania	• tworzenie warunków zapewniających wykorzystanie funduszy strukturalnych i zewnętrznych na zadania związane z rewitalizacją obszarów zabytkowych i aktywizacją gospodarczą w oparciu o zasoby zabytkowe i wspieraniem instytucji kultury SWZP, • dofinansowywanie prac związanych z zabytkami stanowiącymi o tożsamości kulturowej województwa
Koordynator	UM WZP – Wydział Zarządzania Strategicznego, Wydział Funduszy Europejskich, Wydział Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, Wydział Współpracy Terytorialnej i Turystyki.
Partnerzy / Eksperti	Biuro Dokumentacji Zabytków, eksperci zewnętrzni
Efekty	Poprawa stanu technicznego i modernizacja obiektów zabytkowych

	położonych na terenie województwa, w tym na obszarze metropolitalnym, a znajdujących się w rękach różnych podmiotów prawnych, zwiększenie atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym, wzmocnienie instytucji kultury SWZP.
Wskaźniki	Wysokość przeznaczonych środków finansowych, liczba zadań, liczba restaurowanych obiektów, liczba instytucji, które otrzymały wsparcie.

CEL OPERACYJNY II.2**WZMACNIANIE ROLI ZABYTEKÓW W ROZWOJU TURYSTYKI I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI****Zadania:****II.2.1****Utrzymanie i rozwój wojewódzkiego samorządowego systemu informacji o zabytkach dostępnych turystycznie****Uzasadnienie:**

Istniejące systemy informacji o zabytkach dostępnych turystycznie położonych na obszarze województwa wymagają utrzymania, rozwoju i aktualizacji.

Działania	• promowanie zabytków dostępnych turystycznie • opracowanie informacji o wartościach zabytkowych obiektów, • włączenie wydarzeń związanych z popularyzacją dziedzictwa kulturowego województwa do istniejącego ogólnego kalendarza wydarzeń, • rozbudowa specjalistycznych portali, platform cyfrowych, aplikacji na urządzenia mobilne.
------------------	---

Koordynator	Wydział Współpracy Terytorialnej i Turystyki UM WZP
--------------------	---

Partnerzy / Eksperti	Biuro Dokumentacji Zabytków, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania.
-----------------------------	--

Efekty	Zwiększenie wiedzy, zwiększenie atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.
---------------	--

Wskaźniki	Liczba opracowań, liczba rekordów na portalu cyfrowym, liczba dostępnych narzędzi, w tym aplikacji na urządzenia mobilne (wirtualne wycieczki, planery tras turystycznych, interaktywne sieci szlaków kulturowych, mapy 3D itp.)
------------------	--

II.2.2.**Utrzymanie i rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu w oparciu o wydarzenia historyczne, zespoły zabytków, tradycje niematerialne i patriotyczne****Uzasadnienie:**

Istniejące tematyczne szlaki turystyczne oparte o zabytki położone na obszarze województwa wymagają stałego rozwoju i aktualizacji.

Działania	• wspieranie finansowe i organizacyjne inicjatyw (w tym lokalnych samorządów, społeczności i organizacji pozarządowych) na rzecz budowy tematycznych szlaków turystycznych promujących
------------------	--

	dziedzictwo kulturowe regionu, kontynuacja działań na rzecz włączenia województwa zachodniopomorskiego do europejskiej sieci szlaków kulturowych, mających szczególne znaczenie dla tożsamości i kultury Europy.
Koordynator	Wydział Współpracy Terytorialnej i Turystyki UM WZP
Partnerzy / Eksperci	Biuro Dokumentacji Zabytków, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZP, Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania.
Efekty	Zwiększenie wiedzy i atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.
Wskaźniki	Liczba opracowań, liczba wyznaczonych szlaków, liczba aplikacji.

II.2.3.**Działania na rzecz zagospodarowania obiektów zabytkowych na cele turystyczne i gospodarcze**Uzasadnienie:

Wspieranie działań na rzecz zagospodarowania turystycznego zabytków położonych na obszarze województwa ma na celu utrzymanie zasobu i zwiększenie atrakcyjności turystycznej województwa.

Działania	- promocja i wspieranie działań mających na celu zagospodarowanie na cele turystyczne zabytkowych obiektów - wsparcie finansowe właścicieli obiektów zabytkowych, tworzenie programów pomocowych.
Koordynator	Wydział Współpracy Terytorialnej i Turystyki UM WZP, Wydział Budżetu i Finansów UM WZP.
Partnerzy	Biuro Dokumentacji Zabytków, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania, instytucje kultury.
Efekty	Zwiększenie wiedzy o możliwościach adaptacji obiektów zabytkowych, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.
Wskaźniki	Wysokość środków finansowych na promocję, liczba działań, programów.

II.2.4.**Budowa i promocja produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o zasób dziedzictwa kulturowego**Uzasadnienie:

Wspieranie działań na rzecz budowy produktów turystycznych i kulinarnych z wykorzystaniem tradycji regionalnych na obszarze województwa ma na celu utrzymanie zasobu i zwiększenie atrakcyjności turystycznej województwa.

Działania	upowszechnianie wiedzy na temat elementów dziedzictwa kulturowego posiadającego potencjał produktu turystycznego (w tym w oparciu o elementy dziedzictwa niematerialnego),
------------------	--

	wspieranie inicjatyw samorządów i organizacji mających na celu tworzenie lokalnych i regionalnych produktów turystycznych i kulinarnych.
Koordynator	Wydział Współpracy Terytorialnej i Turystyki UM WZP, Wydział Rolnictwa i Rybactwa UM WZP.
Partnerzy	Biuro Dokumentacji Zabytków, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zdania.
Efekty	Zwiększenie wiedzy o walorach regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, wprowadzenie nowych produktów turystycznych.
Wskaźniki	Wysokość środków finansowych przeznaczonych na promocję, liczba działań.

CEL OPERACYJNY II.3.**TWORZENIE MIEJSC PRACY ZWIĄZANYCH Z OPIEKĄ NAD ZABYTKAMI****Zadania:****II.3.1.**

Wspieranie rozwoju oferty turystycznej opartej o zabytki i elementy dziedzictwa oraz gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach, z wykorzystaniem miejscowych tradycji

Uzasadnienie:

Wspieranie rozwoju oferty turystycznej opartej o zabytki, w tym rozwój agroturystyki w obiektach historycznych, ma na celu utrzymanie zasobu i zwiększenie atrakcyjności turystycznej województwa oraz tworzenie nowych miejsc pracy.

Działania	- wspieranie finansowe i organizacyjne inicjatyw na rzecz rozwoju oferty turystycznej oraz gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach, - promocja i wspieranie działań mających na celu zagospodarowanie na cele turystyczne zabytkowych obiektów.
Koordynator	Wydział Współpracy Terytorialnej i Turystyki UM WZP.
Partnerzy / Eksperci	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP, Biuro Dokumentacji Zabytków.
Efekty	Rozwój obszarów wiejskich i miejskich, zwiększenie atrakcyjności oferty turystycznej.
Wskaźniki	Liczba atrakcji turystycznych i gospodarstw agroturystycznych w zabytkach, liczba nowych miejsc pracy.

CEL PERSPEKTYWICZNY III.**WZMACNIANIE OTWARTEGO SPOŁECZEŃSTWA POPRZEC WZROST I POPULARYZACJĘ WIEDZY O ZABYTKACH I DZIEDZICTWIE KULTUROWYM WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO****CEL OPERACYJNY III.1.****WZMACNIANIE INSTYTUCJI I ORGANIZACJI ZAJMUJĄCYCH SIĘ PROMOCJĄ I EDUKACJĄ REGIONALNĄ****Zadania:****III.1.1.**

Tworzenie warunków organizacyjnych dla funkcjonowania i rozwoju instytucji Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego zajmujących się dziedzictwem kulturowym i zabytkami województwa

Uzasadnienie:

Jednostki kultury działające w sferze historycznego dziedzictwa kulturowego prowadzone są lub współprowadzone przez samorząd Województwa Zachodniopomorskiego, jako wysoko wyspecjalizowane ośrodki realizujące zadania z różnych dziedzin kultury i nauki, na rzecz społeczności lokalnej i ponadregionalnej.

Działania	• współprowadzenie Muzeum Narodowego w Szczecinie - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego, • prowadzenie Książnicy Pomorskiej - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego, • prowadzenie Biura Dokumentacji Zabytków - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego, • prowadzenie Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego, • prowadzenie Ogrodów Przelewice – CKOWiEE – instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego, • prowadzenie Morskiego Centrum Nauki i Kultury - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego.
------------------	--

Koordynator	Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego
--------------------	---

Partnerzy	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP
------------------	---

Efekty	Utrzymanie zasobu zabytkowego, zwłaszcza zabytków będących w inwentarzu muzeum, zwiększenie wiedzy o walorach regionu, rozwój wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych, wzmocnienie tożsamości regionalnej.
---------------	--

Wskaźniki	Wysokość środków finansowych przeznaczonych na działalność instytucji.
------------------	--

III.1.2.

Wspieranie funkcjonowania i tworzenia lokalnych muzeów i izb regionalnych

Uzasadnienie:

Lokalne muzea i izby regionalne gromadzą i chronią dziedzictwo kulturowe, przyczyniając się do budowania tożsamości regionalnej.

Działania	Inicjowanie i wspieranie inicjatyw związanych z tworzeniem i rozwojem lokalnych muzeów lub izb regionalnych.
Koordynator	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP.
Partnerzy	Biuro Dokumentacji Zabytków, Muzeum Narodowe w Szczecinie, instytucje kultury, muzea, samorządy lokalne, jednostki organizacyjne działające w sferze kultury i oświaty, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe.
Efekty	Zwiększenie wiedzy o walorach regionu, budowanie tożsamości regionalnej.
Wskaźniki	Wysokość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, liczba wydarzeń, które otrzymały wsparcie, liczba utworzonych izb regionalnych/muzeów.

CEL OPERACYJNY III.2.**EDUKACJA I PROMOCJA ZABYTEKÓW I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO****Zadania:****III.2.1.**

Organizacja wydarzeń związanych z popularyzacją dziedzictwa regionu kierowanych do szerokich grup społecznych – np. Zachodniopomorskie Dni Dziedzictwa z elementami Europejskich Dni Dziedzictwa, Noce Muzeów, Noce Bibliotek

Uzasadnienie:

Wydarzenia Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa łączą wątki ideowo-programowe Europejskich Dni Dziedzictwa, organizowanych od lat na Pomorzu Zachodnim i objętych patronatem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego, z bardzo silnie wyeksponowaną specyfiką kulturową i historyczną regionu. Publikacje i spotkania mają charakter bezpłatny, popularyzatorski i edukacyjny, dotyczą regionu, by dotrzeć do jak najszerszego grona odbiorców.

Działania	• promocja idei ZDD z elementami EDD na terenie województwa zachodniopomorskiego, • realizacja Nocy Muzeów, Nocy Bibliotek • organizowanie corocznej inauguracji wojewódzkiej ZDD z udziałem władz samorządowych, z wręczaniem np. odznak honorowych Gryfa Zachodniopomorskiego, wyróżnień Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego „Swojskie Zabytki”, • promocja wydarzeń ZDD – wydawnictwa, plakaty, foldery, strona internetowa, • organizacja wydarzeń popularyzujących dziedzictwo i przestrzeń kulturowe regionu, np. konkursu „Piękna Zachodniopomorska Wieś” czy „Najlepsza Przestrzeń Publiczna Województwa Zachodniopomorskiego”.
------------------	--

Koordynatorzy	Urząd Marszałkowski WZP / BDZ / MNS
Partnerzy	UM WZP - Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Współpracy Terytorialnej i Turystyki, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZP, samorządy lokalne, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe, instytucje kultury i in.
Efekty	Zwiększenie wiedzy o walorach regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych, budowanie tożsamości regionalnej, bezpłatna dostępność do zabytków, włączanie samorządów lokalnych i mieszkańców w ochronę lokalnego dziedzictwa.
Wskaźniki	Liczba uczestników, liczba wydarzeń
III.2.2. Włączenie problematyki dziedzictwa kulturowego do działań edukacyjnych i promocyjnych województwa	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Problematyka dziedzictwa kulturowego włączona do działań edukacyjnych i promocyjnych województwa, w szczególności kierowanych do młodego pokolenia, przyczyniająca się do rozwoju dobrych praktyk.</i>	
Działania	- współpraca przy budowie programów edukacyjnych w oparciu o wiedzę o historii i dziedzictwie kulturowym, - promocja zagadnień w wydawnictwach oświatowych (np. w Zachodniopomorskim Dwumiesięczniku Oświatowym Refleksje) - promocja województwa w oparciu o zasób zabytkowy.
Koordynator	Wydział Edukacji i Sportu UM WZP, Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli.
Partnerzy	Biuro Dokumentacji Zabytków, samorządy lokalne i organizacje odpowiednie do realizacji zadania, prywatni właściciele zabytków.
Efekty	Zwiększenie wiedzy o walorach regionu, budowanie tożsamości regionalnej.
Wskaźniki	Liczba wydarzeń, publikacji, odbiorców.
III.2.3. Popularyzacja wiedzy o historii, zabytkach i dziedzictwie województwa i jego ochronie, z wykorzystaniem nowych technologii cyfryzacji zabytków	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Popularyzacja wiedzy o historii, zabytkach i dziedzictwie województwa w aspekcie regionalnym, ponadregionalnym i międzynarodowym z wykorzystaniem najnowszych technologii cyfrowych i aplikacji na urządzenia mobilne.</i>	
Działania	wspieranie finansowe i organizacyjne inicjatyw (w tym JST, społeczności i organizacji pozarządowych, środowisk zawodowych) na rzecz popularyzacji wiedzy o historii i dziedzictwie kulturowym

	regionu, przygotowanie i publikacja wydawnictw edukacyjnych i popularyzatorskich o zabytkach materialnych i niematerialnych dotyczących historii Pomorza Zachodni • organizacja konkursów związanych z wiedzą o historii Pomorza, • wsparcie eksperckie/specjalistyczne z wykorzystaniem nowych technologii cyfrowych.
Koordynator	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP.
Partnerzy	Biuro Dokumentacji Zabytków, Wydział Współpracy Terytorialnej i Turystyki, samorządy lokalne, instytucje kultury, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, Muzeum Narodowe w Szczecinie, Książnica Pomorska, Ogrody Przelewice.
Efekty	Zwiększenie wiedzy o walorach i historii regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych, budowanie tożsamości regionalnej.
Wskaźniki	Liczba wspieranych wydarzeń, liczba uczestników.
III.2.4. Kształtowanie postaw patriotycznych w kontekście historii regionu	
<u>Uzasadnienie:</u> <i>Pomorze Zachodnie stanowi obszar o szczególnie skomplikowanej historii. Ścierały się tutaj wielkie mocarstwa, ideologie, armie. Budowa społeczeństwa świadomego tych dziejów wymaga zaangażowania samorządu województwa poprzez instytucje własne, współpracę ponadregionalną i międzynarodową.</i>	
Działania	• współpraca z partnerami krajowymi i zagranicznymi w sferze wiedzy historycznej i budowania postaw patriotycznych dotyczących np. II wojny światowej (m.in. Rejonu Pamięci Narodowej Cedynia – Gozdowice – Siekierki, Wału Pomorskiego, Kołobrzegu, obozów jenieckich i obozów pracy przymusowej na terenie województwa zachodniopomorskiego) • organizacja i promowanie wydarzeń patriotycznych, • popularyzacja wiedzy na temat dziedzictwa współczesnego – po 1945 r., budującego więzi i tożsamość mieszkańców regionu, • przygotowanie materiałów edukacyjnych i zwartych publikacji kierowanych do różnych grup wiekowych, • prelekcje, warsztaty edukacyjne np. w szkołach, świetlicach wiejskich.
Koordynator	UM WZP: Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Współpracy Terytorialnej i Turystyki, Wydział Edukacji i Sportu; Biuro Dokumentacji Zabytków.
Partnerzy	Instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania.

Efekty	Zwiększenie wiedzy o dziedzictwie regionu, budowanie postaw patriotycznych i tożsamości regionalnej.
Wskaźniki	Liczba publikacji, nakład, uczestnictwo w wydarzeniach, liczba wydarzeń.

CEL OPERACYJNY III.3.**WSPIERANIE DZIAŁAŃ SPRZYJAJĄCYCH INTEGRACJI TRANSGRANICZNEJ****Zadania:**

III.3.1.	
Wspieranie działań badawczych i organizacja wydarzeń związanych z transgraniczną popularyzacją dziedzictwa regionu	
<i>Uwarunkowania historyczne i polityczne regionu wymagają współpracy międzynarodowej i transgranicznej w sferze promocji, badań, rozwoju nauki w aspekcie dziedzictwa kulturowego.</i>	
Działania	• organizacja konferencji, sympozjów, • wspieranie programów badawczych, • tworzenie wielojęzycznych materiałów promocyjnych, w tym nośników, aplikacji, • wymiany międzynarodowe z uwzględnieniem popularyzacji walorów dziedzictwa kulturowego WZP.
Koordynator	Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego UM WZP.
Partnerzy	Biuro Dokumentacji Zabytków, Wydział Współpracy Terytorialnej i Turystyki UM WZP, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania.
Efekty	Zwiększenie wiedzy o dziedzictwie kulturowym WZP, integracja europejska z poszanowaniem różnorodności kulturowej.
Wskaźniki	Liczba publikacji, konferencji, wymian, liczba uczestników.

VI WDRAŻANIE I MONITOROWANIE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2025-2028

1. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA WPONZ WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Realizacja Programu odbywać się będzie w zdecydowanej większości w oparciu o środki publiczne. Dla uzyskania oczekiwanych efektów powinny być to środki wewnętrzne województwa, na które składają się:

- budżety jednostek samorządu terytorialnego (gmin, powiatów, województwa)
- budżet państwa (budżet wojewody, np. środki kierowane do Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków)
- budżety funduszy celowych (np. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej)
- środki UE w dyspozycji samorządu województwa (np. FEPS 2021-2027)

Oprócz środków wewnętrznych województwa w realizacji WPONZ, zwłaszcza w zakresie inwestycyjnym, mogą być wykorzystywane środki zewnętrzne, takie jak:

- środki budżetu państwa (kierowane w ramach programów ministerialnych, np. MKiDN, MSWiA);
- środki UE w ramach prowadzonych przez nią polityk;
- środki stowarzyszeń i fundacji polskich i międzynarodowych;
- kredyty bankowe oraz inne pożyczkowe instrumenty finansowe.

Do wypełniania zapisów WPONZ WZP, zwłaszcza w odniesieniu do inwestycji w prywatnych zabytkowych nieruchomościach, angażowane będą również środki prywatne właścicieli.

Zakres realizacji większości zadań WPONZ WZP będzie warunkowany możliwościami finansowymi poszczególnych wykonawców zadań.

2. INSTYTUCJE ODPOWIEDZIALNE ZA REALIZACJĘ WPONZ DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Podmiotem programowania WPONZ WZP jest społeczność województwa, a sam WPONZ WZP przyjmowany uchwałą Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego staje się rodzajem zobowiązania instytucjonalno-społecznego w opisanej dziedzinie. Tym samym w realizację, często w sposób pośredni, będą zaangażowane prawie wszystkie instytucje związane z kulturą i ochroną zabytków, niektóre urzędy administracji rządowej i samorządowej wszystkich szczebli, fundacje, podmioty gospodarcze, uczelnie wyższe, instytucje oświaty, kultury, a także poszczególni obywatele. Biorąc jednak pod uwagę kompetencje i właściwości poszczególnych organów i podmiotów, samorząd województwa zachodniopomorskiego może mieć bezpośredni wpływ na realizację

poszczególnych zadań jedynie przez instytucje własne, w tym zwłaszcza Urząd Marszałkowski i swoje instytucje kultury.

Działania innych podmiotów, w tym pozostałych JST, mogą być podejmowane z inspiracji samorządu województwa, w ramach autonomicznych decyzji tych podmiotów.

W WPONZ WZP określono ramy odpowiedzialności za poszczególne zadania, wskazując dla poszczególnych zadań koordynatorów i partnerów. Ze względu na przedstawione uwarunkowania, jako podmioty odpowiedzialne za realizację WPONZ WZP na tym poziomie, wskazano instytucje własne samorządu województwa i poszczególne wydziały Urzędu Marszałkowego.

3. RAMY CZASOWE REALIZACJI WPONZ WZP

Zgodnie z zapisami ustawowymi PONZ dotyczy okresu czteroletniego. Aktualny WPONZ WZP obejmuje lata 2025–2028.

4. MONITOROWANIE REALIZACJI WPONZ WZP

Zgodnie z zapisami ustawowymi²⁵ Zarząd Województwa sporządza co dwa lata sprawozdania z realizacji programu opieki nad zabytkami. Sprawozdania przedkłada się sejmikowi województwa. Zatem pierwsze sprawozdanie z realizacji obecnego WPONZ WZP powinno być sporządzone w 2027 roku, zaś drugie w 2029 roku. Sprawozdanie to należy taktować jako wynik monitoringu realizacji WPONZ WZP.

Monitoring strategii to proces systematycznego zbierania, przetwarzania, analizowania i publikowania wiarygodnych informacji, którego celem jest zapewnienie zgodności realizacji programu z przyjętymi celami i założeniami operacyjnymi. Monitorowanie, będące elementem łączącym programowanie i wdrażanie, pozwala na nadzór i korygowanie prowadzonych działań, a jednocześnie daje możliwość racjonalnego zaplanowania i uszczegółowienia działań w WPONZ WZP dla kolejnych okresów. Uwzględnianie wyników monitoringu pozwala także na prawidłową alokację środków finansowych kierowanych na poszczególne zadania.

Jednostka monitorująca

Monitorowanie WPONZ dla Województwa Zachodniopomorskiego prowadzi Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, jako wyspecjalizowana instytucja kultury Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego. Zadanie to jest zadaniem statutowym tej instytucji.

Poziomy monitorowania

Monitorowania obecnego WPONZ WZP odbywać się będzie na kilku poziomach, jako:

- monitoring stanu zabytków i elementów dziedzictwa i pojawiających się zagrożeń, w tym poprzez terenowe wizje lokalne;
- monitoring zmian otoczenia prawnego dotyczącego omawianej problematyki;
- monitorowanie informacji publicznych dotyczących działań jednostek organów ochrony zabytków, tj. Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- monitorowanie działań jednostek organizacyjnych Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego, w tym odpowiednich wydziałów Urzędu Marszałkowego WZP,

²⁵ Art. 87 ust. 5 i 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

dotyczących realizacji celów WPONZ WZP, na podstawie wskaźników wynikających z kwantyfikacji tych celów;

- monitoring działań samorządów lokalnych szczebla powiatowego i gminnego w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa.

W poszczególnych obszarach monitorowania Jednostka Monitorująca będzie współpracować z właściwymi podmiotowo jednostkami, którymi będą wydziały Urzędu Marszałkowskiego i inne jednostki organizacyjne samorządu województwa (np. Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZP). Współpraca w zakresie udostępniania danych powinna być także kontynuowana z jednostkami samorządu terytorialnego w regionie poziomu powiatowego i gminnego.

Jednostki rzeczowe systemu monitorowania, odnoszące się do wszystkich aspektów zadań, zostały zaproponowane w tabeli opisującej zadania.

Analiza otoczenia prawnego będzie oparta na informacjach w ogólnodostępnych mediach, w tym stronach internetowych urzędów i instytucji, np. Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Sejmu RP.

Monitoring stanu zabytków i elementów dziedzictwa, w szczególności pojawiających się zagrożeń, dokonywany będzie przez Jednostkę Monitorującą podczas oględzin zabytków in situ oraz objazdów studialnych i terenowych, a także w powiązaniu z realizacją innych zadań własnych jednostki, jak odbiory prac budowlanych i konserwatorskich wykonywanych z udziałem dotacji Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego.

Głównym sposobem komunikowania w ramach monitoringu z poszczególnymi interesariuszami, będzie poczta elektroniczna. Metodologia prowadzenia monitoringu opierać się będzie na danych ankietowych i opisowych, odpowiednich dla poszczególnych zadań, uzyskanych od poszczególnych jednostek.

Podsumowanie monitorowania – sprawozdanie

Podsumowaniem cyklicznego monitoringu prowadzonego przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie będzie sporządzane co dwa lata sprawozdanie dla Zarządu Województwa Zachodniopomorskiego. Sprawozdanie z pierwszego okresu dotyczyć będzie lat 2025–2026, drugie lat 2027–2028.

Zgodnie z wymogami art. 87, ust. 5 i 6 ustawy o ochronie zabytków, Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego winien przedstawiać Sejmikowi Województwa Zachodniopomorskiego sprawozdania z realizacji Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego oraz przekazywać je Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i Zachodniopomorskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków, w celu wykorzystania przy opracowywaniu i aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Słownik skrótów stosowanych w tekście:

BDZ – Biuro Dokumentacji Zabytków

GEZ – gminna ewidencja zabytków

GPOnZ – gminny program opieki nad zabytkami

JST – jednostki samorządu terytorialnego

MKiDN – Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ogrody Przelewice – ZCKOWiEE – Ogrody Przelewice – Zachodniopomorskie Centrum Kultury Obszarów Wiejskich i Edukacji Ekologicznej

OKK – Obszary Kulturowo-Krajobrazowe

PPOnZ – powiatowy program opieki nad zabytkami

PZP – plan zagospodarowania przestrzennego

RPO – Regionalny Program Operacyjny

SKZ – Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków

SRWZP – Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego

SWZ – Samorząd Województwa Zachodniopomorskiego

UM WZP – Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego

WEZ – wojewódzka ewidencja zabytków

WKNiDN – Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego

WPOnZ WZP – wojewódzki program opieki nad zabytkami województwa zachodniopomorskiego

WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie

WZP – Województwo Zachodniopomorskie

ZCDN – Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli

ZKP – Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie